REPUBLIC OF TURKEY
ATATURK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE,
LANGUAGE AND HISTORY

ATATURK RESEARCH CENTER

JOURNAL OF ATATURK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXVI JULY 2010 NUMBER: 77

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

FİYATI: 8.00 TL.

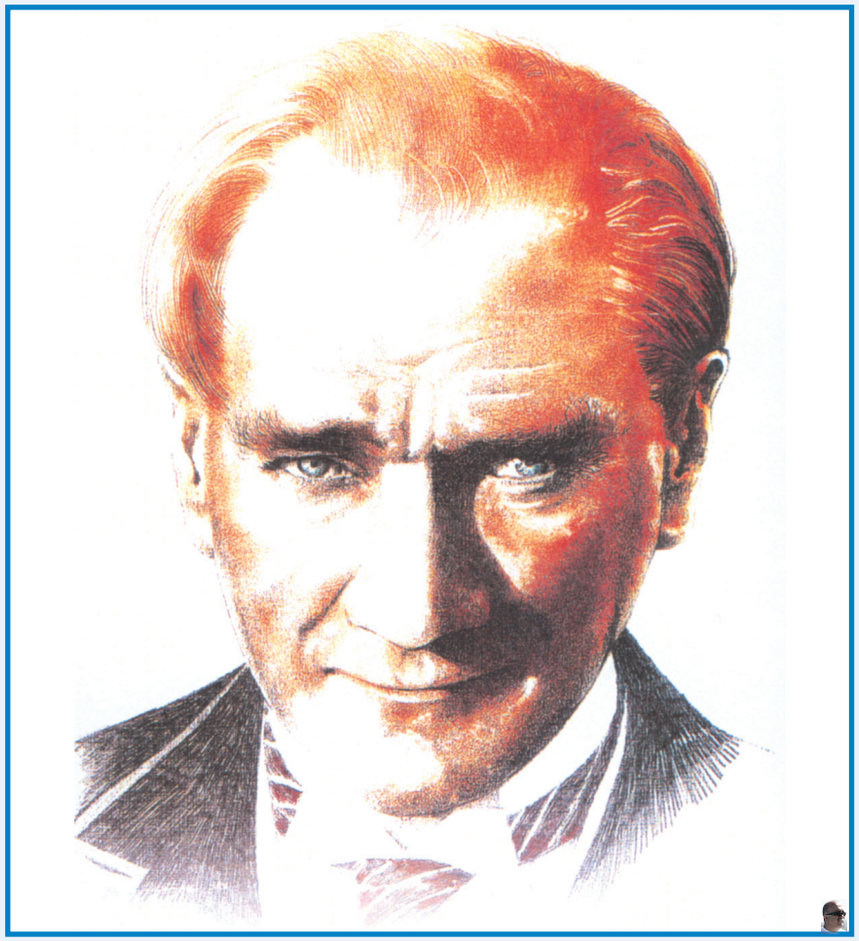
TEMMUZ 2010 SAYI 77

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ziyabey Caddesi Nu.: 19, 06520 Balgat/ANKARA

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXVI TEMMUZ 2010 SAYI: 77

ISSN 1011-727X

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXVI TEMMUZ 2010 SAYI: 77

ISSN 1011-727X

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXVI JULY 2010 NUMBER: 77

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi

Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / *ABRITRALS FOR THIS ISSUE*

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Mustafa TURAN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali ARSLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Temuçin Faik EKTAN
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. İsmet GÖRGÜLÜ
Başkent Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Muhammed ERAT
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXVI **TEMMUZ 2010** **SAYI: 77**

SAHİBİ / *OWNER*
Atatürk Araştırma Merkezi Adına / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAYIN KURULU / *EDITORIAL BOARD*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU — Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ — Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ali ARSLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / *LEGAL REPRESENTATIVE*
Mustafa CÖHCE

REDAKSİYON / *REDAKTION*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat/ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: bilgi@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
• Atatürk Araştırma Merkezi Süreli Yayını olan
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin bu sayısı 1500 (bin) adet basılmıştır.
• Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
• Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0312) 398 05 11
Basım Tarihi: Ankara 30 Aralık 2010

ABONE BEDELLERİ / *SUBSCRIPTION*
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 24.00 TL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 15.00$

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Nuri KÖSTÜKLÜ Çanakkale'de Şehit Olan Ilgınlılar
Martyrs From Ilgın Who Fought in Çanakkale Battle 255

Kenan OLGUN Çanakkale Savaşı'nda Şehit Olan Hendekliler
Martyrs of Çanakkale Battle From Hendek 289

Mustafa ALBAYRAK Kemalizmin Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu
Kemalism and the Historical Formationn of the Intellectual Foundations 307

İbrahim İNCİ Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)
The Advancements on Turkish Agriculture in the Light of Atatürk's Directives and Recommendations (1923-1938) 345

Nurhan AYDIN Çanakkale Savaşları'nda Sıhhiye ve Tahliye Hizmetleri
The Sanitary Matters and Evacuation Services in the Canakkale Wars 385

YAYIN TANITIM/ PUBLICATION DESCRIPTION

Hüseyin TOSUN 1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat 405

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 411

Journal of Atatürk Research Center – Editorial Principles 418

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE'DE ŞEHİT OLAN ILGINLILAR*

Nuri KÖSTÜKLÜ**

ÖZET

Bilindiği üzere, yakınçağ Türk ve Dünya tarihinde Çanakkale muharebelerinin önemli bir yeri vardır. Ancak bu savaşlarda şehit olan Türklerle ilgili yeterince araştırma yapılmamıştır.

Bu araştırmada, Ilgın Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri esas alınarak ve diğer kaynaklar da incelenerek Çanakkale muharebelerinde şehit olan Ilgınlılar tespit edilmiş ve bu şehitler değişik açılardan değerlendirilmiştir

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Türkler, Ilgın, Şehit, Çanakkale Muharebeleri

MARTYRS FROM ILGIN WHO FOUGHT IN ÇANAKKALE BATTLE

ABSTRACT

As it is known, Çanakkale Battle occupies an important room in the history of recent age Turkish era and World history. However, there are a few studies on the Turkish martyrs who fought in these battles.

In this study, martyrs from Ilgın are found out and these martyrs are handled from different perspectives based on the deatdh toll records and probing on the other recources.

Key Words: Çanakkale Battle, The Great War, Turks, Ilgın, Martyrs.

---

* 30 Haziran-2 Temmuz 2010 tarihlerinde Ilgın'da yapılan "I. Ulusal Ilgın Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, A.Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Bşk.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın çok önemli cephelerinden biri olan Çanakkale, daha sayısını bile tam tesbit edilemediği şehitlerle birlikte 211 bin civarında Türk askerine mâl olmuş[1]; fakat, tarihî Türk ordusu da ezici ve üstün düşmanını zayıf gücü, ama erişilmez imanı ile yenerek kahramanlıkları serisine bir yenisini katmıştı.

Çanakkale muharebelerinin sebeplerine bakıldığında, öncelikle I. Dünya Savaşı'nın sebepleri ne ise, aynı sebeplerin Çanakkale muharebeleri için de geçerli olduğu söylenebilir. I. Dünya Savaşı'nın çıkış sebepleri arasında; Avrupa'da değişen dengeler ve özellikle sanayi inkılabının patlak vermesiyle pazar ve hammadde ihtiyacının sömürgecilik faaliyetlerini kamçılaması, başta gelmekle birlikte, "Hasta Adam" Osmanlı pastasının paylaşma yarışı da şüphesiz bizim üzerinde duracağımız en önemli sebep olmalıdır. Meseleye Türkiye perspektifinden bakıldığında, I. Dünya savaşı, sonuç itibarıyla Anadolu'da Türk devletinin hakimiyetine son vermek anlamına gelen "Şark meselesi" nin hallinden başka bir gayeye matuf değildi. Şüphesiz, İttifak ve İtilaf devletlerinin kendi aralarında değişik sebeplere dayalı hesaplaşmaları vardı. Ama bizim açımızdan savaşın sebebine "Şark meselesi" noktasından bakmak gerekiyor. Durum bu olunca Çanakkale muharebelerinin temel sebebini, daha Osmanlı'ya res-

---

[1] Kesin olmamakla birlikte yabancı kaynaklarda verilen bilgilere göre, İtilaf devletlerinin kayıpları 205.000 İngiliz, 47.000 Fransız olmak üzere 252.000 civarındadır. Türklerin kaybı ise, bazı kaynaklara göre 251.309, bazılarına göre, 213.187, veya daha farklı rakamlardır. Bkz., Genkur. ATASE yay., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi** V. Cilt 3. Kısım Çanakkale Cephesi Harekatı, Ankara 1980, s.499-500; Alan Moorhead, **Çanakkale Geçilmez,** (Tercüme Günay Salman), İstanbul 1972, s.475; Fikret Günesen, Çanakkale Savaşları, İstanbul 1986, s.357; Fahri Belen, **20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti,** İstanbul 1973, s.271; İ.Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** C.IV, s.430. ; Bu konuda en son yayınlardan olan MSB'nın Şehitlerimiz (Ankara 1998) adlı eserde, Türk kaynaklarına göre İtilaf kuvvetlerinin kayıpları 180.000 (İngilizler 155.000, Fransızlar 25.000), yabancı kaynaklara göre toplam 252.000 (İngilizler 205.000, Fransızlar 47.000) zayiat verdikleri; Türklerin ise 57.263'ü şehit geri kalanı yaralı, esir ve kayıp olmak üzere 211.000 zayiat verdikleri belirtilmektedir. Ancak buradaki şehit sayısının daha fazla olması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.. Çünkü, ileride tanıtacağımız gibi, bizim araştırdığımız bazı il ve ilçe Vefâyâta Mahsus Vukuât Defterleri'ndeki şehit kayıtlarının, "Şehitlerimiz" deki ilgili il veya ilçe kayıtlarından en az % 50-60 daha fazla olduğu görülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

men savaş açmadan bile Devletin başkentini ele geçirerek savaş dışı bırakıp Anadolu'da Türk hakimiyetine son vermek niyet ve sebeplerini öncelikle görmek gerekiyor. Bunun dışında, İngiltere ve Fransa o zamanda zor durumda olan Çarlık Rusyası ile doğrudan temasa geçip savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki baskısını kaldırmak ve Orta Avrupa'ya sızan Alman Avusturya ordularını arkadan çevirmek için bu harekatı gerekli görmüşlerdi. Öteyandan, Çankkalede elde edilecek başarı, savaşta yerini belirlemekte kararsız olan bazı Balkan ülkelerini de İtilaf Devletleri safına çekecekti.

İtilaf Devletleri bu düşüncelerle Boğazlara yönelik ilk hücumu 3 Kasım 1914'te başlattılar. Üstelik Osmanlı'ya resmen savaş ilan edilmeden 2 gün önce. Türk kuvvetleri de bu saldırılara hemen karşılık verdi. İlk İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı kolaylıkla geçip İstanbul'a varacağını hesap ederek ve kendinden emin bir tavırla 19 Şubat 1915'te saldırıya geçti, Türk tabyaları bombalandı. Bu saldırıları Mart ayı başına kadar sürdürdülerse de bir sonuç alamadılar. İtilaf güçleri 17 Mart günü büyük bir saldırı planı yaptılar. Nusrat mayın gemisinin ve Türk topçusunun destanlaşan kahramanlıkları, pek çok düşman savaş gemisini Boğazın karanlık sularına gömdü. 18 Mart'ta İtilaf Devletleri hiç de ummadıkları büyük bir bozguna uğradılar. Bunun üzerine General Hamilton yönetimindeki Anzaklar ve diğer İngiliz ve Fransız kuvvetleri kara harekatına başladılar. Nisan'ın son haftasından itibaren Seddülbahr, Arıburnu, Kirte, Sığındere ve diğer mevkilere çıkarma harekatı başladı. Karadaki bu çarpışmalar değişik aralıklarla Ocak 1916 başına kadar sürdü. Bu çarpışmalarda Mustafa Kemal'in başında bulunduğu 19. Tümen Arıburnu ve Anafartalar'da, ve diğer mevzilerde çarpışan Türk ordusu adeta destan yazdı. Belki de İngiliz ve Fransızlar tarihlerinde görmedikleri bir yenilgiyi tadarak ve onbinlerce kayıp vererek adeta kanla sulanan Türk topraklarını 8-9 Ocak 1916'da terke mecbur kaldılar.

Zaferin Türk ve Dünya tarihine fevkalâde tesirleri oldu. Bu tesirleri veya sonuçları şu ana noktalarda toplamak mümkündür:

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya tarihi açısından baktığımızda;

1. Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, o zamana kadar "yenilmez" olarak bilinen İngilizler hakkındaki imaj sarsılmıştır. Bu durum sömürgelerdeki hürriyet hareketlerini ümitlendirmiş onlara moral kaynağı olmuştur. Bu bakımdan Çanakkale zaferi dünya sömürgecilik tarihinde bir dönüm noktası olabilecek özelliktedir. Nitekim İngilizler hakkındaki bu imajın sarsılmasının ilk meyveleri, Hindistan'da görülmeye başlandı ve İngiliz sömürgeciliğine karşı hürriyet mücadeleleri giderek arttı.

2. Çarlık Rusyası'na boğazlardan yardım gidemeyince, Bolşeviklerin işi kolaylaşmış ve Ekim 1917'de bir Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesinde belki de bu faktör önemli olmuştur.

3. Bulgaristan Osmanlı Devleti safında savaşa girdi.

4. Türkler açısından I. Dünya Savaşı 3 yıl uzamış oldu. Çünkü, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de kazanacakları galibiyet, Boğazlar ve İstanbul'un ele geçirilmesiyle Osmanlı'nın o zaman savaş dışı kalması için yetecek idi.

5. "Hasta Adam" Osmanlı'nın bir başka ifadeyle Türk milletinin gücü, emperyalistlerce yeniden idrak edilmiş oldu.

Türk tarihi açısından bakacak olursak;

1. Bu zaferle birlikte Türk'ün kendine güven duygusu artmıştır. Bu durumun ileride başlayacak olan Millî Mücadele için bir azim ve moral kaynağı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü, 18.yy. ortaları ve özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürekli gerileyişi ve mağlubiyetler, Türk milletinin psikolojisi üzerinde olumsuz tesirler bırakmış idi. Hatta yeni bir Türk Cumhuriyetinin doğuşunun moral temellerinin Çanakkale'de atıldığını söylemek gerçekleri ifade etmek olur.

2. İstanbul'un işgali, dolayısıyla Savaşı 3 yıl daha uzamış oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Çanakkale Zaferinin belki de ileriye dönük en önemli sonuçlarından biri, bu zaferle birlikte Mustafa Kemal adının temayüz etmesidir. Nitekim, İstanbul'da bir dergi başarılarından dolayı Mustafa Kemal'in resmini kapak resmi yaptı. Şüphesiz bütün bu gelişmeler, ileride başlayacak olan Türk İstiklal Savaşı'nın liderinin ortaya çıkışının zeminini hazırlamıştır.

4. Bütün bu olumlu sonuçların yanısıra, Türk milletinin bu savaşta çok kayıp vermesi, özellikle yetişmiş, kalifiye insanların kaybı, Çanakkale'nin bir başka boyutudur. Öyle ki, verilen kaybı, o zamanın tahmin edilen 11-12 milyonluk Anadolu nüfusuna oranladığımızda 50-60 kişide 1 kişinin, bir başka ifade ile hemen her sülaleden şehit, yaralı veya kayıp verildiği rahatlıkla söylenebilir[2].

Türk tarihi açısından bu kadar önemli olan bir kahramanlık destanını acaba, bir sosyal tarih konusu olarak yeterince incelenebildi ve yeni nesle aktarabildi veya öğrenebildi mi? Bugün 95. yılı idrak edilen şu anlamlı günlerde Çanakkale zaferini millî tarih terbiyesi içinde, yeni nesle mesajlar verecek şekilde değerlendirebiliyor muyuz? Şüphesiz bu sorulara değişik alanlarda ve konularda yani yapılması gereken çalışmalar hususunda, Çanakkale Muharebelerinin kapsamlı bir kitabının yazılması, filmlerinin hatta çizgi filmlerinin yapılması, şehitlerin tespiti ve konuyla ilgili anıtların dikilmesi vb. daha pek çok farklı teklifler getirilebilir. Ama burada yalnızca, bildirinin konusunu oluşturan "şehitler" üzerinde durulacaktır.

Araştırmanın temel kaynağını Ilgın Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1 ve 2 numaralı *Ilgın Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri (=KVMVD)* oluşturmuştur. Aşağı- yukarı 20 yıldır araştırmalarımızda değerlendirdiğimiz ve literatüre tanıtmaya çalıştığımız, *Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri* yakın tarihimizin özellik-

[2] Bu değerlendirmeler hakkında bkz., Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Mart 2004, sayı:58; Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Temmuz 2005, sayı: 62.

Levent Şahverdi Arşivi

le şehitler üzerine yapılacak çalışmalarda önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Bir çeşit ölüm kayıt defterleri denilebilecek bu kayıtlarda, ölen kişinin ölüm sebebiyle birlikte, nerede, ne zaman öldüğü, medenî durumu, lakabı vb. diğer bütün kimlik bilgileri yer almaktadır[3]. Ilgın'ın şehitlerinin tespitinde fevkalade önemli olan bu defterler baştan sona incelenmiştir[4]. 293 sayfadan oluşan *1 Numaralı Ilgın Vefayata Mahsus Vukuat Defteri'*nde müteselsil numarası belirtilmiş olarak 6880 kişinin kaydı vardır. Ayrıca son sayfada 10 kişilik ayrı bir kayıt daha bulunmaktadır. *2 Numaralı Ilgın Vefayata Mahsus Vukuat Defteri'* nde ise 1 Numaralı Defter'in sıra numarasını müteakip ölüm kayıtları yapılmış olup 1933 yılı sonuna kadar olan ölümler kaydedilmiştir. 1 Numaralı Defter eski yazı rik'a hattıyla yazılmış olup, şehit kayıtlarının büyük bölümü bu defterdedir. 2 Numaralı Defter'de yeni harfler kullanılmış olup bu defterde sonradan yapılan şehit kayıtlarına rastlanmıştır.

Araştırmanın temel kaynağını oluşturan bu defterlerin yanı sıra, Milli Savunma Bakanlığı'nca yayınlanan *Şehitlerimiz* adlı dökümanter yayın da[5] gözden geçirilmiştir. Her iki kaynağın birlikte değerlendirilmesi sonucu ortak bir listeye ulaşılmıştır. Sözkonusu ortak liste üzerinden Çanakkale'de Şehit Olanlar ve Diğer Cephelerde Şehit Olanlar ayrı bir tasnife tabi tutulmuştur. Toplam 356 şehidin künyesine ulaşılmıştır.

---

[3] Bir tarih kaynağı olarak bu defterleri ayrıntılı analizi için bkz., Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye 'Şehitler' üzerine yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Atase yay., Ankara 2006, s.205- 219; Bize ölüm kayıtlarıyla ilgili fevkalade ayrıntılı bilgi veren bu defterlerde, yalnızca ölüm tarihlerini ihtiyatla karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Zaman zaman defteri tutan katip, şehit olan kişinin şehit olduğu tarihi Nüfus dairesine bilgisinin geldiği tarih olarak yazabilmektedir. Bu da bazen 2-3 aylık bir farkı doğurabilmektedir.

[4] Ilgın Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri üzerindeki çalışmalarımıza 2002 yılında başladık. Bu defterlerin mikrofilmlerinin alınmasında bize her türlü desteği sağlayan dönemin Ilgın Kaymakamı sayın Mehmet Kurt'a teşekkür ediyorum. Milli Mücadele'de şehit olan Ilgınlılar üzerine vardığımız sonuçlar, 16 Mayıs 2003 tarihinde Ilgın'da düzenlenen Atatürk ve Milli Mücadele'de Ilgın konulu Panel'de tarafımızdan sunulmuştur.

[5] **Şehitlerimiz,** C.4, MSB., yay., Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Aşağıda verilen listelerde "*ölüm tarihi*" "*Rumi*" olanlar, KVMVD'den ulaşılan şehitleri, "*Miladi*" tarihle verilenler ise "Şehitlerimiz" adlı yayından yapılan tespitleri ifade etmektedir. Bunun yanı sıra "*italik*" yazılan künyeler, "Şehitlerimiz"de de olup ama ayrıntılı bilgilerine KVMVD'de ulaşılanları göstermektedir. Toplam listelerde Çanakkale'de şehit olan 356 kişinin, 200'ünün tam künyesi IVMVD'den tespit edilmiştir. Bu bize, şehitleri tespitte, Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri'nin önemini göstermektedir.

Araştırmanın kapsamına gelince, I. Dünya Savaşı yıllarında Ilgın'ın idarî durumu esas alınmış, o yıllardaki Ilgın merkez, köy ve nahiyeleri araştırma alanımıza dahil edilmiştir. Günümüzde, Ilgın'a bağlı olmayıp araştırma yıllarımızda Ilgın'a bağlı olan köy ve mahalleler araştırmanın kapsamında tutulmuştur. Meselâ, günümüzde ayrı bir ilçe olan Derbend o yıllarda Ilgın'a bağlı bir köy idi. Aşağıdaki listede de görüleceği üzere, günümüzde yeni yapılan ilçelere bağlı olan bazı köyler, araştırmaya konu olan yıllarda Ilgın'a bağlı idiler. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı yıllarındaki Ilgın'ın idarî durumu esas alınarak listeler buna göre tespit edilmiştir.

Araştırmada Çanakkale'de şehit olan 356 Ilgınlı'nın künyesine ulaşılmıştır. Şüphesiz bu rakam, asla kesin sayıyı ifade edemez. Bu sayı mevcut kaynaklardan ulaşılabilen şehitleri ifade etmektedir. Şüphesiz kayıtlara girmeyen veya bize ulaşmayan şehitlerin olması kuvvetle muhtemeldir.

Çanakkale'de Şehit olan Ilgınlılar'ın listesi söyledir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKALE'DE ŞEHİT OLAN ILGINLILAR'IN LİSTESİ

Köy veya mahallesi	lâkabı	Adı	Baba adı	Anne adı	D. yılı	Varsa eşi	Şehadet yeri	Şehadet tarihi	Yaşı
Mecidiye	Muratoğ ulları	Abbas	Kamil	Sema	1306		Arıburnu	25 Temmuz 1331	25
Yorazlar k.		Abdulkadir	Halil	Hatice	1309		Çanakkale	23 / 5 / 1331	22
Bulcuk		Abdullah	Mustafa	Zeliha	1304		Çanakkale	0 / 1 / 1332	28
Bulcuk Köy		Abdullah	Mustafa	Emine	1300		Çanakkale	0 / 10 / 1331	29
Mahmuthisar		*Abdullah*	*Ahmet*	*Raziye*	*1299*		*Seddülbahr*	*16 Teşrin-i Evvel 1331*	*32*
Mahmuthisar		Abdullah	Hüseyin	Halime	1295		Seddülbahr	19 Haziran 1331	36
Tevfikiye		Abdullah	Yusuf	Fatma	1304		hastane Akbaş	1 Ağustos 1332	28
		Abdullah	İsmail		1298		Sığındere	18.04.1915	33
Mahmuthisar		Abdullah	Hasan				Seddülbahr	19.04.1915	
Dereköy		Abdullah	Osman		1298		Arıburnu	27.04.1915	33
Bulcuk k.	*Abacıoğ ulları*	*Abdullah*	*Mehmet*	*Ayşe*	*1304*		*Kerevizdere,*	*8-9 Haziran 1331*	*27*
Bulcuk Köy		Abdurrahman	Mustafa	Emine	1302		Çanakkale	0 / 1 / 1330	28
Bulcuk Köy		Abdurrahman	Yusuf	Keziban	1300		Çanakkale	0 / 1 / 1334	34
		Abdurrahman	Hasan		1316		Hastane 9. Fırka Seyyar	12.07.1921	21
Argıthanı		Abdülselam	Seyyit		1301		Hastahanede	21 Şubat 1331	30
Mecidiye		Abdülveli	Abdurrahman		1295		Zeytindere	13.05.1915	36
	Hüsman	Adem	Hüsmen		1304		Hastane 11. ağır mecruhin	02.07.1915	27
Orhaniye		Adil	Aziz		1299		Hastane Akbaş	08.11.1915	32
Derbend		Ahmet	Osman	Fatma	1312		Hastane Davutpaşa	5 Teşrin-i Sani 1332	20
Şevketiye		Ahmet	Hüseyin	Zehra	1308		Çanakkale	1330	22
Bulcuk	Abdülga ni oğulları	Ahmet	Mehmet		1306		Arıburnu	1915 (?)	25
Balkı		Ahmet	Mehmet	Ziynet	1304		Gelibolu havalisinde	21 Teşrin-i Evvel 1331	27
Eldeş Köyü		Ahmet	Mehmet	Fatma	1299		Çanakkale	1330	31
Güneypınar		Ahmet	Mustafa	Fatma	1299		Hastanede	6 Kanun-ı Evvel 1331	32
Reşadiye		Ahmet	Ahmet	Şükriye	1297		Hastanede	1332	35

Levent Şahverdi Arşivi

Değiş K.	*Mustafaoğlu*	*Ahmet*	*Mustafa*	*Ayşe*	*1293*		*Hastane Arıburnu fırka-ı seyyar*	*24 Ağustos 1331*	*38*
Zaferiye		Ahmet	Yakup	Zeynep	1297		Şimal grubunda	22 Eylül 1331	34
Ayaslar		Ahmet	Hacı Osman	Zarife	1295		Hastane Tekfurdağı	28 Eylül 1331	36
Aşağı Çiğil		Ahmet	Halil		1298		Tiryandafil Çiftliği	19.04.1915	33
		Ahmet	Mehmet		1307		Hastane Kale-i sultaniye	25.04.1915	24
	Metaloğulları	Ahmet	Emin		1308		Seddülbahr	29.05.1915	23
		Ahmet	Yakup		1297		Şahintepe	05.07.1915	34
Sebiller		Ahmet	İsmail		1294		Anafartalar	27.10.1915	37
Bulcuk		Ahmet	Mehmet	Fatma	1305		Çanakkale	0. 1.1334	29
Tekke		Ali	İsmail	Hatice	1311		Çanakkale	1331	20
		Ali	*Hasan*	*Fadime*	*1308*		*Anafartar*	*3 Kanun-ı evvel 1331*	*23*
Şevketiye		Ali	Mahmut	Keziban	1304		Çanakkale	1331	27
Bulcuk	Bedeloğulları	Ali	Mustafa		1303		Arıburnu	1915 (?)	28
Mahmuthisar	Berberoğlu	Ali	Mustafa	Elife	1300		Arıburnu	23 Haziran 1331	31
Kembos		Ali	Mehmet	Zeynep	1299		Çanakkale	1332	33
		Ali		Fatma	1297		Arıburnu	24 Teşrin-i Sani 1331	34
Eldeş Köyü		Ali	Hüseyin	Ümmügülsüm	1299		Çanakkale	1333	34
Çatak Köyü		Ali	Hüseyin	Ümmügülsüm	1296		Çanakkale	1333	37
Kembos		Ali	Mustafa	Emine	1296		Çanakkale	1333	37
		Ali	Ahmet	Ayşe	1294		Arıburnu	25-26 Temmuz 1331	37
Çatak		Ali	Hasan	Şerife	1300		Conk Tepe	28 Temmuz 1331	31
	Himmetoğlu	*Ali*	*Osman*	*Şerife*	*1295*		*Anafartalar,*	*30 Temmuz 1331*	*36*
Köstere		Ali	Emin	Anakız	1303		Çanakkale	4/4/1333	30

Levent Şahverdi Arşivi

		Ali	Hasan		1299		Zonik Tepe	28.05.1915	32
Eldeş Köyü		Ali	Osman		1308		Anafartalar	30.05.1915	23
		Ali	Hüseyin		1299		Kireçtepe	03.06.1915	32
		Ali	Mustafa		1309		Hastane Ağır Mecruhin 1.seyyar	13.06.1915	22
		Ali	Halil				Hastane ağır mecruhin 1. seyyar	28.06.1915	
Yenice		Ali	Halil	İsmihan	1304	Şerife	Seddülbahr	7-8 Haziran 1331	27
Köstere		Ali Osman	Musa	Hamdiye	1297		Çanakkale	10/6/1332	35
	Abdurrahmanoğullarından	Ali Rıza	Osman		1309		Sığındere	26.09.1915	22
Şevketiye		Barik	Hasan	Rafiye	1308		Çanakkale	1331	23
		Bayram	Ömer		1308		Sığındere	06.05.1915	23
		Bayram	Mustafa		1293		Kanlı Tepede	13.07.1915	38
Behlülbey mah.	Süleymanağa oğlu	Bekir	Hasan	Emine	1303		Anafartalar	21/8/1331	18
Aşağı Çiğil	Dedeoğulları	Bekir	Osman		1309		Anafartalar	26.05.1915	22
		Bekir	Selam		?		15. Fırka SıhhiyeBölüğü	02.08.1915	
		Bekir	Bekir		1307		Hastane Cenup grubu sevk Mecruhin	21.09. 1915.	24
Tekke	Bektaşoğulları	Bektaş	Osman	Ayşe	1296		Seddülbahr	17 Teşrin-i Sani 1331	35
Kembos		Celal	Halil	Habibe	1309		Şahintepe	28 Mart 1331	22
Kembos	Dellaloğulları	Celal	Halil		1309		Şahintepe	28.05.1915	22
		Cemalettin	Abdurrahman		1308		Şahintepe	28.05.1915	23
Bekrî (?)	Aşaroğlu	Emin	Mehmet	Sakine	1301		Arıburnu	5-6 Mayıs 1331	30
Balkı	Derman oğlu	Emin	Mehmet	Zeynep	1297		Arıburnu	26 Temmuz 1331	34
		Ethem	Hacı Yakup		1307		Hastane Mekteb-i Harbiye	23.10.1915	24
Yukarı Çiğil		Fettah	Halil	Asiye	1295		Seddülbahr	25 Teşrin-i Sani 1331	36

Levent Şahverdi Arşivi

Bulcuk	İbrahimoğlu	Galip	Mustafa	Fatma	1294	Ayşe	Şimal Grubunda	5 Eylül 1332	38
		Hacı Ali	Fettah		1295		Hastane Cenub grubu sevk mecruhin	17.09.1915	36
Bulcuk		Halil	Hasan	Keziban	1312		Çanakkale	0 / 11 / 1330	18
		Halil	İbrahim		1294		Hastane Şimal grubu ağır mecruhin	05.03.1915	37
Aşağı Çiğil	Musaoğulları	Halil	Mahmut		1307		Arıburnu	06.03.1915	24
Düğer	Hacı Derviş Halil	Halil	Ömer		1299		Hastane 9. Fırka Seyyar	22.04.1915	32
		Halil	Ahmet		1303		Kirte	31.05.1915	28
Eldeş	Halilağa	Halil	Hüseyin		1293		Arslan Tepe	18.07.1915	38
Düğer		Halil	Ali		1290		Hastane Şehit Muhtarbey	10.12.1915	41
Turgut (?)		Halil	Abdurrahman	Ayşe	1303		Seddülbahr	7-8 Haziran 1331	28
İskan m.		Halil İbrahim	Mustafa	Emine	1307		Arıburnu	5-6 Mayıs 1331	24
Rüus	Rahimoğlu	Halil İbrahim	Ahmet	Keziban	1297		Arıburnu	5-6 Mayıs 1331	34
Bulcuk		Halil İbrahim	Mustafa	Emine	1266		Çanakkale	0 / 1 /1332	66
		Halil İbrahim	Ahmet		1297		Arıburnu	05.03.1915	34
Yukarı Çiğil		Halil İbrahim	Ahmet		1292		Hastane Hilal-i Ahmer Cağaloğlu	26.06.1915	39
Mecidiye k.		*Hamdi*	*Ali*	*Şerife*	*1307*		*Zonik Tepede*	*28 Temmuz 1331*	*25*
Rüus		Hamit	Yakup	Asiye	1310		Çanakkale	1331	21
		Hamit	Mehmet	Keziban	1307		Hastane Çanakkale	25 Haziran 1332	25
		Harun	Bayrak		1294		Seddülbahr	20.05.1915	37
Eldeş Köyü		Hasan	Mehmet	Emine	1308		Çanakkale	1330	22
Kembos	HacıMehmetoğulları	Hasan	Hüseyin		1308		Anafartalar	1915 (?)	23
Barakmuslu		Hasan	Ali	Dudu	1304		Çanakkale	1331	28
Geçit Köyü		Hasan	Mustafa	Zülfü	1305		Çanakkale	1333	28
Yukarı Çiğil	*Hacı Hüseyin*	*Hasan*	*Mustafa*	*Selime*	*1293*		*Arıburnu*	*26 Temmuz 1331*	*38*

Levent Şahverdi Arşivi

	oğlu								
		Hasan	Ali		1299		Seddülbahr	11.05.1915	32
Mahmuthisar		Hasan	Abdülkadir		1299		Conk Tepe	28.05.1915	32
Aşağı Çiğil	Halimoğ ulları	Hasan	Mehmet Ali		1304		Soğanlı dere	30.05.1915	27
Şuhut k.		Hasan Ali	Muttalip	Fatma	1302	Fatma	Çanakkale	Temmuz 1331	29
Köşk m.		Hasan Ali	Mustafa	Fatma	1305		Çanakkale	23/7/1332	27
		Hasan Ali	Hüseyin				Hastane Akbaş	28.08.1915	
Çömlekçi	(Karada yıoğullar ı)	Hasan Hüseyin	İbrahim	Fatma	1307		Arıburnu	25 Temmuz 1331(25 Mayıs?)	24
		Hasan Hüseyin	Hasan	Keziban	1297		Hastane Davutpaşa	12 Mart 1332	35
Tekeler		Hasan Hüseyin	Mehmet		1296		Zonik Tepe	28.05.1915	35
Derbend		Himmet	Mehmet	Hatice	1295		Sığındere	19 Haziran 1331	36
Köstere		Himmet	İsmail	Emine	1297		Çanakkale	16/1/1332	35
Tekke		Hüseyin	İsmail	Hatice	1309		Çanakkale	1333	24
Derbend	Hacıalio ğlu	Hüseyin	Hüseyin	Fatma	1301		Hastane Üçüncü harp	16 Teşrin-i Evvel1331	30
Derbend	Arabalio ğlu	Hüseyin	Mehmet	Havva	1293		Anafartalar	3 Teşrin-i Sani 1331	38
Tekke		Hüseyin	Halil	Zeynep	1291		Arıburnu	1332	41
Yukarı Çiğil		Hüseyin	Ömer		1299		Seddülbahr	11 Temmuz 1331	32
Bekri (?)		Hüseyin	İbrahim	Şerife	1305		Sığındere	22 Eylül 1331	26
Mecidiye		Hüseyin	Mevlüt	Refiye	1311		Hastane Mecidiye	1 Temmuz 1332	21
Balkı	Göçmen oğulları	Hüseyin	Hasan		1304		Kanlı Tepede	06.03.1915	27
Avdan	İlyas oğulların dan	Hüseyin	Hasan		1309		Sığındere	17.04.1915	22
		Hüseyin	Ali				Hastane 9. Fırka Seyyar	22.04.1915	
		Hüseyin	İbrahim		1305		Sığındere	22.04.1915	26
		Hüseyin	Halil		1295		Seddülbahr	20.05.1915	36

Levent Şahverdi Arşivi

		Hüseyin	Mehmet		1294		Hastane Şarköy 5. harp	29.05.1915	37
		Hüseyin	Mehmet		1303		Hastane 11. fırka seyyar	31.05.1915	28
Aşağı Çiğil	Menatoğ ulları	Hüseyin	Hüseyin		1302		Soğanlı dere Karargahı	02.06.1915	29
		Hüseyin	Osman				Hastane Şimal Gurubu	06.06.1915	
		Hüseyin	Hasan		1296		Şehitler sırtı	24.07.1915	35
	Emiroğul ları	İbrahim	Halil		1306		Anafartalar		
	Kellekar a oğulları	İbrahim	Ali Efendi		1302		Kirte		
Tekke		İbrahim	Mükremin	Emetulla h	1304		Çanakkale	1332	28
Balkı	*Hacımus a oğulları*	*İbrahim*	*Mevlüt*	*Keziban*	*1304*		*Arıburnu*	*5-6 Mayıs 1331*	*30*
Barakmuslu		İbrahim	Ali	Şerife	1294		Çanakkale	1332	38
Bulcuk Köy		İbrahim	Memiş	Şerife	1297		Çanakkale	0 / 1 / 1336	39
Derbend	Molla Halil oğulları	İbrahim	Molla Musa	Şerife	1308	Fatma	Çanakkale	1331	29
Rüus	*Mütevelli oğulları*	*İbrahim*	*Hidayet*	*Ayşe*	*1303*		*Sığındere*	*26 Nisan 1331*	*28*
Misafirli	Ali	İbrahim	Süleyman		1302		Arıburnu	06.03.1915	29
Balkı		İbrahim	Abdullah		1304		Hastane Biga 1. Menzil	12.03.1915	27
Aşağı Çiğil		İbrahim	Ali Çavuş		1298		Tiryandafil Çiftliği	19.04.1915	33
Beykonak		İbrahim	Mehmet		1309		Çataldere	05.07.1915	22
Mahmuthisar	*Ağadan oğulları*	*İlyas*	*Hasan*	*Hatice*	*1299*		*Keçi deresi*	*30 Haziran 1331*	*32*
		İlyas	Yahya		1308		Çanakkale	23.05.1915	23
Derbend		İsa	Abdurrahman	Sultan	1297		Seddülbahr	5 Temmuz 1331	34
Düğer		İsa	Ali	Kerime	1309		Arıburnu	9 Ağustos 1331	22
		İslam	Doğan		1295		Kireçtepe	28.06.1915	36
Bulcuk Köy		İsmail	Mustafa	Şerife	1311		Çanakkale	0 / 1 / 1332	21
Kembos		İsmail	Seyit Ali	Fadime	1307		Arıburnu	5-6 Mayıs 1331	24

Levent Şahverdi Arşivi

Osmaniye (Kapaklı)	Kurnalı oğlu	*İsmail*	*Halil*	*Fatma*	*1304*		*Hastane Biga 2 nolu*	*18 Haziran 1331*	*27*
Dereköy		İsmail	Himmet	??	1300		Çanakkale	1334	34
Mahmuthisar		*İsmail*	*Veli*	*Hasibe*	*1297*		*Hastane Akbaş*	*18 Teşrin-i Sani 1331*	*34*
Kembos		İsmail	İsmail	Zeliha	1295		Çanakkale	1332	37
Derbend		İsmail	Musa	Emine	1296		Seddülbahr	Temmuz 1331	35
Osmaniye		İsmail	Haşim	Reşide	1302		Çanakkale	17/8/1331	29
Aşağı Çiğil		İsmail	Abdullah	Fatma	1301		Seddülbahr	3 Eylül 1331	30
Karaköy	Azizoğlu	İsmail	Mehmet	Keziban	1291		Hastane	6 Mart 1332	41
		İsmail	Abdullah				Hastane 9. Fırka Seyyar	02.04.1915	
		İsmail	Osman		1295		Seddülbahr	20.04.1915	36
		İsmail	İsmail		1309		Zonik Tepe	28.05.1915	22
		İsmail	Hasan		1308		Keçi deresi	21.06.1915	23
		İsmail	Habiç		1291		Hastane Hilal-i Ahmer Taksim	05.09.1915	40
Beykonak B		İsmail	Battal		1308		Hastane Şehit Muhtar Bey	24.12.1915	23
	Çaylak oğulları	İsmail	Mehmet		1307		Hastane Hilal-i Ahmer Beyoğlu	17.01.1916	25
Nurşeyh	*Sarı Ahmetoğulları*	*İsmail*	*Şerif Ali*	*Rahime*	*1303*		*Kerevizdere*	*8-9 Haziran 1331*	*28*
Balkı	Soğuoğlu	Kadir	Ali	Fatma	1309		Arıburnu	12 Ağustos 1331	22
Mazriye (?)	Hüseyin oğlu	Kamil	Hüseyin	Fatma	1309		Hastane Bahriye Merkez	17 Ağustos 1331	22
	Halil	Kasım	Ahmet		1298		Hastane Çapa Mecruhin	11.11.1915	33
Bulcuk		Mahmut	Süleyman	Ayşe	1309		Çanakkale	0 / 2 / 1335	26
Kembos		Mahmut	Mustafa	Meryem	1305		Çanakkale	1332	27
Güneypınar		Mahmut	Mustafa	Ayşe	1302		Çanakkale	1331	29
Reşadiye	İslamoğlu	Mahmut	Şerif..	Kadriye	1306		Hastane Merkez	13 Temmuz 1330	24
Çatak Köyü		Mehmet	Ali	Huriye	1313		Çanakkale	1332	19
Dereköy		Mehmet	Mustafa	Fatma	1315		Çanakkale	1334	19
İhsaniye	*Salihoğlu*	*Mehmet*	*Salih*	*Ayşe*	*1308*		*Çanakkale*	*9 Haziran 1331*	*23*

Levent Şahverdi Arşivi

Kembos		Mehmet	İsmail	Raziye	1305		Çanakkale	1332	27
Derbend		Mehmet	İbrahim	Zeynep	1302		Seddülbahr	25 Teşrin-i Evvel 1331	29
Derbend		Mehmet	Musa	Ayşe	1302		Sığındere	22 Haziran 1331	29
Derbend	Durmuş oğlu	Mehmet	Ömer	Şerife	1299		Seddülbahr	23 Mayıs 1331	32
Derbend	Arabali oğlu	Mehmet	İbrahim	Fatma	1298		Sığındere	28 Haziran 1331	33
Derbend		Mehmet	Mehmet	Ayşe	1298		Hastane Davutpaşa	14 Haziran 1332	34
Mahmuthisar		Mehmet	Osman	Şerife	1297		Seddülbahr	10 Teşrin-i Sani 1331	34
Şevketiye	Mustafa oğlu	Mehmet	Mustafa	Hatice	1296		Arıburnu	1332	36
Bulcuk Köy		Mehmet	Memiş	Şerife	1296		Çanakkale	0 / 8 / 1334	38
Kasabali		Mehmet	Süleyman	Hatice	1291		Hastane Davutpaşa	1332	41
Balkı	Veli Mehmet oğlu	Mehmet	Ali	Şerife	1292	Ayşe	Çanakkale	10 Teşrin-i Evvel 1331	39
Şıhbedreddin m.		*Mehmet*	*Hasan*	*Nefise*	*1302*		*Arıburnu*	*6.03.1331*	*29*
Derbend		Mehmet	Nebi	Meryem	1298		Seddülbahr	20-21 Temmuz 1331	33
Aşağı Çiğil	*Salihoğulları*	*Mehmet*	*Mustafa*	*Ayşe*	*1298*		*Arıburnu*	*26 Temmuz 1331*	*33*
Derbend	Mollahaliloğlu	Mehmet	Molla Musa	Şerife	1297		Seddülbahr	19 Ağustos 1331	34
Daşdiğin	Çakaloğlu	Mehmet	Muhsin	Sadiye	1308		Seddülbahr	23 Ağustos 1331	23
Tekke	Hüseyin oğlu	Mehmet	Hüseyin	Zeynep	1308		Arıburnu	29 Ağustos 1331	23
Yenice		*Mehmet*	*Abdullah*	*Seyme*	*1308*	*Ayşe*	*Hastane Seyyar*	*13 Eylül 1331*	*23*
Çavuşcu	Hacı ismailoğlu	Mehmet	Mehmet	Züleyha	1293		Hastane	28 Eylül 1331	38
Yukarı Çiğil	Karabölük oğulları	Mehmet	Ali		1305		Arıburnu	06.03.1915	26
	Cağşırlı oğulları	Mehmet	Hasan		1304		Çanakkale	06.03.1915	27
		Mehmet	İsmail				Hastane Şimal grubu	26.03.1915	
Dereköy	Kibaroğulları	Mehmet	Mehmet		1305		Hastane Bahriye Merkez	31.03.1915	26
Beykonak		Mehmet	Süleyman		1305		Sığındere	22.04.1915	26
Mahmuthisar	İmamoğulları	Mehmet	Salim		1309		Seddülbahr	01.05.1915	
		Mehmet	İbrahim				Hastane Cenup grubu	04.05.1915	

Levent Şahverdi Arşivi

		Mehmet	Kara		1295		Seddülbahr	10.05.1915	36
		Mehmet	Mustafa		1309		Şahintepe	26.05.1915	22
		Mehmet	Mustafa		1294		Arıburnu	26.05.1915	37
Gökbudak	Derviş Mehmet oğulları	Mehmet	Adıgüzel		1308		Kireçtepe	04.06.1915	23
	Derviş Mehmet oğulları	Mehmet	Hasan		1308		Kirte	04.06.1915	23
		Mehmet	Hasan		1302		Hastane Gülhane	05.06.1915	29
		Mehmet	Numan		1299		Hastane Akbaş	06.06.1915	32
		Mehmet	Mehmet		1293		Hastane Mekteb-i Harbiye	28.06.1915	38
		Mehmet	Mehmet		1308		Keçi deresi	27.07.1915	23
Balkı		Mehmet	Ali		1292		Hastane Şimal grubu ağır mecruhin	10.08.1915	39
Osmaniye (Kapaklı)	Derviş oğulları	Mehmet	Hasan		1296		Kirte	12.08.1915	35
İhsaniye	AliMerez oğulları	Mehmet	Ali Merez		1304		Anafartalar	03.09.1915	27
İhsaniye		Mehmet	Rıza		1301		Anafartalar	03.09.1915	30
Mahmuthisar	Çatlak oğullarından	Mehmet	Osman		1296		Şehitler sırtı	09.09.1915	35
Çobankaya		Mehmet	Himmet		1293		Hastane Davutpaşa	24.10.1915	38
		Mehmet	Abdullah		1296		Hastahane Gümüşsuyu	30.10.1915	35
	Vidinli Salihoğulları	Mehmet	Abdullah		1303		Hastane Gümüşsuyu	31.10.1915	28
	Avşar oğullarından	Mehmet	Hacı Mehmet		1299		Çanakkale	24.12.1915	32
	Raileroğulları	Mehmet	Hasan		1302		Seddülbahr	00.05.1916	30
Derbent		Mehmet Ali	Ali	Ayşe	1302		Seddülbahr	13 Teşrin-i Evvel 1331	29
Kembos		Mehmet Ali	Osman	Havva	1296		Çanakkale	1332	36
Cami-i atik m.		*Mehmet Ali*	*Seyyit*	*Sakine*	*1305*		*Hastane Davutpaşa*	*5 Şubat 1331*	*26*
Çömlekçi	*Nasuhoğlu*	*Mehmet Emin*	*Hasan*	*Fatma*	*1305*		*Arıburnu*	*5-6 Mayıs 1331*	*26*

Levent Şahverdi Arşivi

Aşağı Çiğil	*Köseoğlu*	*Mevlüt*	*Ramazan*	*Zeynep*	*1306*		*Seddülbahr*	*19 Haziran 1331*	*25*
Barakmuslu k.		Mevlüt	Mehmet	Keziban	1300		Çanakkale	1332	32
Ağalar	Hocaoğlu	Mevlüt	İbrahim	Sâkibe	1294		Hastane Selimiye	5 Şubat 1331	37
Kembos		Mevlüt	Muhsin		1304		Merkeztepe	06.03.1915	27
	Musa baş oğulları	Mevlüt	Osman		1303		Arıburnu	06.03.1915	28
	Deli Veli oğulları	Mevlüt	Mehmet		1302		Hastane Hilal-i Ahmer Beyoğlu	24.04.1915	29
Aşağı Çiğil	Fettah oğulları	Mevlüt	Hüseyin Efendi		1304		Soğanlı dere	03.06.1915	27
		Mevlüt	Mehmet		1308		Hastane 11. ağır mecruhin	05.07.1915	23
		Mevlüt	Hacı Abdullah		1299		Seddülbahr	16.10.1915	32
İhsaniye		Murat	Zevalettin		1308		Kocaçeşme Civarında	27.05.1915	23
Karaköy		Murat	Hacı		1296		Anafartalar	25.08.1915	22
Karaköy	Hacı Seyyit oğulları	Murat	Seyyit		1296		Anafartalar	25.08.1915	35
Balkı		Musa	Osman	Fatma	1306		Hastane Arıburnu fırka-ı seyyar	22 Haziran 1331	25
Derbend		Musa	Yusuf	Şerife	1303		Arıburnu	6 Haziran 1331	28
Derbend	Saraçoğlu	Musa	Hüseyin	Ayşe	1298		Seddülbahr	3 Teşrin-i Evvel 1331	33
Kembos		Musa	Abdulkadir	Ayşe	1305		Arıburnu	25 Temmuz 1331	26
Köstere	Bekir oğlu	Musa	Bekir	Şakire	1301		Çanakkale	Eylül 1331	30
Balkı	Hafız Musaoğulları	Musa	Mevlüt		1303		Arburnu	06.03.1915	28
Kembos	Abdulgani oğulları	Musa	Hacı Ömer		1305		Seddülbahr	26.05.1915	26
Çatak		Musa Halil	Aşır		1293		Arıburnu	26.05.1915	38
Aşağı Çiğil	Hatapoğulları	Mustafa	Hasan		1310		Soğanlı dere	1915(?)	21
Yukarı Çiğil	Hacı Seyyitoğulları	Mustafa	Musa	Fatıma	1308		Arıburnu	24 Teşrin-i Sani 1331	23
Bulcuk Köy		Mustafa	Osman	Fatma	1309		Çanakkale	0 / 3 / 1332	23

Levent Şahverdi Arşivi

Avdan		Mustafa	Süleyman	Emine	1307		Arıburnu	12 Mayıs 1331	24
Bulcuk		Mustafa	Mehmet	Fatma	1310		Çanakkale	0 / 6 / 1335 (?)	25
Avdan		*Mustafa*	*Ahmet*	*Fatma*	*1305*		*Arıburnu*	*5-6 Mayıs 1331*	*26*
		Mustafa	Halil	Ayşe	1306		Çanakkale	1332	26
Tekke		Mustafa	İdris	Hatice	1304		Çanakkale	1332	28
Geçit Köyü		Mustafa	Kadir	Hatice	1303		Çanakkale	1332	29
Tekke		Mustafa	Ali	Güllüşah	1302		Çanakkale	1332	30
Bulcuk	*Abdügan ioğlu*	*Mustafa*	*Osman*	*Ayşe*	*1299*		*Seddülbahr*	*19 Haziran 1331*	*32*
Tekke		Mustafa	Ömer	Şerife	1299		Seddülbahr	2 Kanun-ı Evvel 1331	32
Kembos		Mustafa	Yusuf	Fatma	1299		Çanakkale	1332	33
Değiş k.		Mustafa	Hasan	Meryem	1297		Seddülbahr	26 Teşrin-i Sani1331	34
Kembos		Mustafa	İsmail	Fatma	1297		Çanakkale	1332	35
Tekeler K.		*Mustafa*	*Halil ibrahim*	*Dudu*	*1296*		*Hastane 9. Fırka Seyyar*	*2 Haziran 1331*	*35*
Kembos		Mustafa	Hasan	??	1295		Çanakkale	1332	37
Derbend	Aşaroğlu	Mustafa	Abdullah	Züleyha	1291		Seddülbahr	3 Teşrin-i Evvel 1331	40
Huşi (?) m.		Mustafa	Ahmet	Ayşe	1306	Hediye	Çanakkale	1333	27
Dığrak	Uluoğlu	Mustafa	Süleyman	Hamiyet(?)	1308		Hastane Arıburnu fırka-ı seyyar	20 Temmuz 1331	23
MahmutHisar		Mustafa	Ali	Ayşe	1296		Seddülbahr	25 Temmuz 1331	35
Avdan		Mustafa	Süleyman	Emine	1307		Arıburnu	26 Temmuz 1331	24
Derbend	Hanoğlu	Mustafa	Mustafa		1292		Conk Tepe	28 Temmuz1331	39
Tekke		Mustafa	Ömer	Hatice	1309		Hastane Akbaş	8 Ağustos 1331	22
Balkı	Deli Ahmetoğlu	Mustafa	Mustafa	Esme	1295	Saibe	Hastane Arıburnu	17 Eylül 1331 (1 Ağustos 1331)	36
Köstere		Mustafa		Emine	1300		Hastane Davutpaşa	9 Mart 1332	32
Cömerd(?)		Mustafa	Mustafa		1292		Hastane Davutpaşa	28 Mart 1332	40

Levent Şahverdi Arşivi

Köstere		Mustafa	İlyas	Anakız	1303		Çanakkale	6/11/1333	30
	MollaHaliloğulları	Mustafa	Veli		1304		Arıburnu	06.03.1915	27
Eldeş Köyü	Sakallı oğullarından	Mustafa	Mevlüt		1307		Karakaş Tepelerde	07.05.1915	24
Bulcuk	KocaMusaoğulları	Mustafa	Mehmet		1298		Seddülbahr	20.05.1915	33
		Mustafa	Hacı Süleyman		1307		Arıburnu	26.05.1915	24
		Mustafa	Musa		1296		Seddülbahr	28.05.1915	35
Mahmuthisar	Molla Hasan	Mustafa	Abdullah		1296		Seddülbahr	28.05.1915	35
		Mustafa	Süleyman		1307		Hastane 5.Orduyu Hümayun Menzil	02.06.1915	24
Mahmuthisar	İmamoğullarından	Mustafa	İbrahim				Anafartalar	03.09.1915	
Mahmuthisarı	İmamoğulları	Mustafa	Salim		1305		Anafartalar	04.09.1915	26
		Mustafa	Mehmet Ali		1305		Anafartalar	05.10.1915	26
		Mustafa	Mustafa				15. Fırka Sıhhiye Bölüğü	07.10.1915	
	Deli Emiroğulları	Mustafa	Hasan		1302		Seddülbahr	00.05.1915	29
Rüus	Musluoğlu	Mustafa	Ali	Şefika	1307	Şerife	Seddülbahr	7-8 Haziran 1331	24
Geçitköy		Niyazi	Ahmet		1307		Sargı Mahallinde	12.06.1915	24
		Osman	Musa	Ayşe	1312		Çanakkale	1331	19
Kembos		Osman	Mehmet	Halime	1301		Çanakkale	1332	31
Daşdiğin	Tolakoğlu	Osman	Mustafa	İfakat	1293		Hastane Anafarta	20 Teşrini Evvel 1331	38
Cömerd(?)		Osman	Mehmet	Ayşe	1302	Zeynep	Seddülbahr	8 Haziran 1331	29
Osmaniye		Osman	Selim	Rukiye	1315		Çanakkale	16.08.1333	18
	Alişoğulları	Osman	Mehmet		1303		Seddülbahr	01.04.1915	28
Mahmuthisar		Osman	Hüseyin		1299		Zonik Tepe	28.05.1915	32
	Göloğulları	Osman	Mehmet		1309		Azmakdere	14.06.1915	22

Levent Şahverdi Arşivi

	Akkızoğullarından	Osman	Mehmet		1302		Anafartalar	12.08.1915	29
Bulcuk		Osman	Mevlüt		1308		İsmailoğlu Tepesi	27.09.1915	23
Bulcuk		Osman	Ali	Hatice	1307		Çanakkale	0.4.1332	25
Zaferiye		Ömer	Süleyman	Ayşe	1301		Çanakkale	1333	32
Kembos		Ömer	Memiş	Ümmügülsüm	1295		Çanakkale	1333	38
Derbend		Ömer	Ahmet	Keziban	1308		Arıburnu	25-26 Temmuz 1331	23
Avdan		*Ömer*	*Ahmet*	*Ayşe*	*1294*		*Seddülbahr*	*23 Ağustos 1331*	*37*
Ematiye Köyü		Ömer	İsmail	Rahime	1306		Çanakkale	Ağustos 1332	26
Köstere	Deli Bekiroğullar	Ömer	Musa		1305		Arıburnu	06.03.1915	26
		Ömer	Musa çavuş		1305		Hastane 9. Fırka Seyyar	08.04.1915	26
		Ömer	İbrahim		1298		Zonik Tepe	28.05.1915	33
Bulcuk		Ömer	Osman	Sakine	1304		Çanakkale	8-9 Haziran 1331	27
Rüus		Rafi	Ali		1301		Hastane 9. Fırka Seyyar	25.04.1915	30
Köstere		Ramazan	Muhsin	Keziban	1304		Arıburnu	6 Mayıs 1331	27
Köstere	Deli Mustafa oğulları	Ramazan	Mehmet		1304		Merkeztepe	1915 (?)	27
Dığrak		*Ramazan*	*Mehmet*	*Cennet*	*1302*		*Arıburnu*	*10 Haziran 1331*	*29*
Yorazlar		Ramazan	Hüseyin	Fatma	1303		Çanakkale	8 / 5 / 1331	26
		Ramazan	Şaki		1308		Keçi dere	18.04.1915	23
Argıthanı		Ramazan	Ali		1307		Hastane 16. Fırka Seyyar	01.06.1915	24
	Müftü oğulları	Raşit	Mehmet		1306		Arıburnu	1915(?)	25
Osmaniye (Kapaklı)		Recep	Mehmet		1307		Merkeztepe	06.03.1915	24
		Reşit	Halil		1299		Hastane Ağa Hamamı Mecruhin	25.07.1915	32
Osmaniye (Kapaklı)		Rıfat	Hacı Yahya	Selime	1308		Kerevizdere	8-9 Haziran 1331	23

Levent Şahverdi Arşivi

		Sadettin	Süleyman		1307		Hastane Akbaş	09.06.1915	24
		Sakıp	Osman	Elmas	1291		Hastane	6 Kanun-ı Sani 1331	40
	Kethüda	Salih	Osman		1289		Sığındere	25.10.1915	42
Köstere	*Mehmetoğlu*	*Sami*	*Mehmet*	*Fatma*	*1308*		*Arıburnu*	*26 Temmuz 1331*	*23*
Kembos		Satılmış	Mustafa	Ümmü	1309		Çanakkale	1332	23
Balkı		Seyit Ali	Mehmet	Emine	1291		Arıburnu	6 Ağustos 1331	40
		Seyyit	Orhan	Seva	1302		Hastane	8 Kanun-ı Sani 1331	29
		Seyyit	Hasan	Halime	1294		Hastane Davutpaşa	7 Mart 1332	38
		Seyyit	Ömer		1307		Şahintepe	03.06.1915	24
Balkı	Hacı Seyyit oğulları	Seyyit Ali	Mehmet		1297		Hastane Cenup grubu Ağır Mecruhin	06.07.1915	34
		Seyyit Ali	İbrahim		1297		Şehitler sırtı	22.09.1915	34
Rüus		Seyyit Said	Ömer	Keziban	1307		Hastahane	28 Temmuz 1331	24
Avdan		Süleyman	Ali	Ayşe	1301		Arıburnu	18 Mayıs 1331	30
Geçit Köyü		Süleyman	Yusuf	Keziban	1304		Çanakkale	1334	30
Derbend		Süleyman	Musa	Keziban	1292		Hastane Uzunköprü	13 Kanun-ı Evvel 1331	39
Derbent	Çakıroğlu	Süleyman	Ali	Emine	1307		Arıburnu	14 Ağustos 1331	24
	Seyyit oğulları	Süleyman	Seyyit		1301		Arıburnu	06.03.1915	30
Avdan		Süleyman	Sarı Ali		1304		Hastane Hilal-ı Ahmer Taksim	15.03.1915	27
	Nuh oğulları	Süleyman	Şakir		1305		Kerevizdere	09.04.1915	26
	Murat oğullarından	Süleyman	Hüseyin		1302		Hastane Cenup grubu sevk	24.05.1915	29
Bulcuk		Süleyman	Osman		1306		Kireçtepe	03.06.1915	25
Çömlekçi		Süleyman	Musa		1303		Hastahane Gümüşsuyu	19.07.1915	28
?		Süleyman	Mehmet Ali	Fatma	1309		Seddülbahr	7-8 Haziran 1331	22
Osmaniye (Kapaklı)		Şaban	Hüseyin		1300		Hastane Mekteb-i Harbiye	27.08.1915	31

Levent Şahverdi Arşivi

	Harunoğ ulları	Şahin	Harun		1297		Seddülbahr	03.05.1915	34
Eldeş Köyü		Şakir (?)	Hüseyin	Ümmügü lsüm	1304		Çanakkale	1332	28
Barakmuslu		Şevket	Bayzan	Ayşe	1306		Çanakkale	1331	25
		Şevket	Yakup		1306		Hastane Gümüşsuyu	16.06.1915	25
Bulcuk		Şükrü	Ali	Hatice	1309		Çanakkale	0 / 5 / 1335	26
Aşağı Çiğil	Halim oğulları	Tahir	Mehmet Ali		1304		Soğanlı dere	30.05.1915	27
Güneypınar		Tevfik	Mustafa	Zeliha	1300		Çanakkale	0 /11 /1332	32
Mecidiye	*Hüseyino ğlu*	*Tevfik*	*İsmail*	*Ayşe*	*1308*		*Anafartalar*	*11 Ağustos 1331*	*23*
Yenice		Veli	İsmail	Şaika	1296		Hastane Hilal-ı Ahmer	5 Ağustos 1331	35
		Veysel	Ali		1296		Conk Tepe	28.05.1915	35
Orhaniye		*Yakup*	*Hüseyin*	*Rahime*	*1306*		*Seddülbahr*	*2 Teşrin-i Sani 1331*	*25*
Kembos		Yusuf	İsmail	Fatma	1304		Çanakkale	1332	28
Kembos		Yusuf	Mustafa	Fatma	1299		Çanakkale	1332	33
Bulcuk		Yusuf	Abdülkerim	Fatma	1296		Seddülbahr	19 Haziran 1331	35
Karaköy		*Yusuf*	*İsa*	*Emine*	*1303*		*Seddülbahr*	*25 Temmuz 1331*	*28*
Tekke	İmamoğl u	Yusuf	Mehmet	Alime	1308		Hastane	18 Eylül 1332	23
		Yusuf	İsmail		1300		Tiryandafil Çiftliği	17.04.1915	31
Beykonak		Yusuf	Kerim		1297		Seddülbahr	19.04.1915	34
Osmaniye		Zekeriya	Zekeriya	Sıddıka	1296		Çanakkale	19/7/1331	35
		Zeynel Abidin	Emir Hüseyin		1295		Seddülbahr	02.05.1915	36
Orhaniye		Zübeyr	Hacı Mehmet		1296		Kireçtepe	04.06.1915	35

Listede yer alan şehitleri değişik açılardan değerlendirmek mümkündür:

1. Köy ve mahallelere göre bir dağılım yaptığımızda; köyü belirtilmiş olan 247 şehide rastlanmıştır. Bunun dışında 7 şehidin mahalle adı verilmiştir. Geri kalan 102 şehidin mahalle veya köyü sütunu boş bırakılmıştır. Bu durumda olanların hemen tamamı "*Şehitleri-*

Levent Şahverdi Arşivi

miz" den alınmıştır. Öyle zannediyoruz ki, MSB'nın sözkonusu yayınında, köyler belirtilmiş ama şehir merkezi sütunu boş bırakılmıştır, yani mahalleleri yazılmamıştır. Dolayısıyla, köy veya mahallesi belirtilmemiş bu 102 şehidin şehir merkezine ait olduğu düşünülmektedir. Bu tahminin doğruluğu varsayılırsa, Ilgın merkezden yaklaşık 109 şehit verilmiştir.

Köylerdeki şehitlerin dağılımına bakıldığında; en fazla 25 şehitle Bulcuk Köyü'nün geldiği görülmektedir. Bunu sırasıyla; Derbent (22 şehit), Kembos (21 şehit), Mahmuthisar (15 şehit), Balkı (13 şehit), Aşağı Çiğil (Çiğil-i Süflâ) (12 şehit), Tekke (11 şehit), Köstere (10 şehit), Osmaniye (Kapaklı) (8 şehit), Avdan ve Eldeş (7'şer şehit), Yukarı Çiğil ve Rüus (6'şar şehit), Mecidiye (5 şehit) ve diğer köy ve kasabalar takip etmektedir (Bkz., GRAFİK:1, 1a, 1b). Ilgın şehir merkezinden şehit olanların künye bilgilerinde; Behlülbey, Cami-i Atik, Huşî, İskân, Köşk, Nurşeyh ve Şıhbedreddin mahallelerinin isimleri geçerken, yukarıda açıklandığı üzere, pek çok kayıtta da mahalle ismi verilmemiştir.

2. Şehitleri, *şehadet yerleri*ne göre bir dağılıma tabi tutulduğunda; 85 şehidin cephede yaralandıktan sonra, değişik hastanelerde tedavi görürken Hakk'ın rahmetine kavuştuğu görülmektedir. Kayıtlarda, 79 şehidin *şehadet yeri*nde çarpışma alanı belirtilmeksizin *Çanakkale* ifadesi bulunmaktadır. Bunu; Seddülbahr'de 50, Arıburnu'nda 49, Anafartalar'da 19, Sığındere'de 12 ve diğer çarpışma alanlarındaki şehadetler takip etmektedir. Bu veriler bize, Ilgınlıların çarpışma alanı olarak en fazla; Arıburnu, Seddülbahr, Anafartalar ve Sığındere'de şehit verdiğini gösteriyor. Bunun dışında, Çanakkale'nin hemen her yerinde şehadet mertebesine ulaşan Ilgınlılar'a rastlamak mümkündür (Bkz., GRAFİK:2).

3. Ilgınlı şehitleri isimleri açısından da bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Çünkü isimler, bir toplumun değer yargılarını ve tercihlerini anlama bakımından insanlara fevkalâde önemli ipuçları sunarlar. 356 şehit içerisinde en fazla gözlenen isimlere bakıldığında şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır; Mehmet (48 kişide), Mustafa (41 kişide), Ali (20 kişide), İsmail (18 kişide) Hüseyin (17 kişide), Ahmet

Levent Şahverdi Arşivi

(17 kişide), Osman (11 kişide), Abdullah, Ömer, Mevlüt (9'ar kişide) isimleri gözlenmiştir. Bu isimleri diğer isimler takip etmektedir (Bkz., GRAFİK: 3). Burada, şehitler arasında en fazla Mehmet ismine rastlanmıştır. Bilindiği üzere, Türkler, İslamiyete geçtikten sonra Peygamberin adını O'na hürmeten ve teeddüben önceleri Mehemmed daha sonra da Mehmet olarak telaffuz etmişlerdir. Çok gözlenen diğer isimler de Hz. Peygamber'in adı veya aile efradından gelen isimler olduğu dikkat çekiyor. Bu durum, Ilgın ve çevresinde Türk- İslam kültürü ve değer yargılarını anlama bakımından çok önemli ipuçları vermektedir.

4. İsimler gibi, lâkaplar da önemli ipuçları sunarlar. Yukarıdaki şehit tablosu incelendiğinde, birden fazla gözlenen şehit lakapları şunlardır; Abdülganioğulları (Kembos 1, diğeri belli değil) (2 şehit), Arap Alioğulları (Derbent) (2 şehit), Aşaroğlu veya Öşüroğlu (Derbent 1, Bekrî ? 1) (2 şehit), Halimoğlu (Aşağı Çiğil) (2 şehit), Muratoğulları (Mecidiye 1, diğeri belli değil) (2 şehit), Hacı Seyyitoğulları (Balkı 1, Karaköy 1, Yukarı Çiğil 1) (3 şehit), Molla Haliloğulları (Derbent 2, Mahmuthisar 1, Belli değil 1) (3 şehit), İmamoğulları (Tekke 1, Mahmuthisar 3) (4 şehit) (bkz., GRAFİK: 4).

Bu veriler değerlendirildiğinde aynı lakabı taşıyıp farklı köylerden olan şehitleri belki lâkap benzerliği olarak düşünülebilir. Ancak, aynı köyden ve aynı lakabı taşıyan şehitler için aynı sülaleden birden fazla şehit verildiğini rahatlıkla anlamak mümkündür. Burada Derbent'ten Arap Alioğulları sülalesinin 2 şehit, Aşağı Çiğil'den Halimoğulları sülalesinin 2 şehit, Mahmuthisar ve Tekke'den İmamoğulları sülalesinin Çanakkale'de 4 şehit verdiği görülmektedir. Bu durum, Çanakkale'de bazı ailelerin birden fazla şehit verdiğini göstermektedir.

5. Çanakkale'de şehit olan Ilgınlılar'ın yaş durumlarına bakıldığında dikkat çekici bazı sonuçlara ulaşılmıştır. 18 yaşından 66 yaşına kadar, bir başka ifade ile eli silah tutan hemen her yaştan şehadet mertebesine ulaşanlar görülmüştür. Şehadet en fazla 22- 32 yaş grubunda yoğunlaşmıştır. 23 yaşında (30 kişi), 27 yaşında (23 kişi), 24, 28, 32, 35 yaşlarında (22'şer kişi), 29 yaşında (21 kişi), 26 yaşında (20

Levent Şahverdi Arşivi

kişi), 22 yaşında (19 kişi), 34 yaşında (19 kişi) şehit olmuşlardır. Bunun dışında 18 yaşında ve 66 yaşında vatan savunmasında toprağa düşenler vardır. Behlülbey mahallesinden Süleymanağa oğullarından Emine'den olma Hasan oğlu Bekir Anafartalar'da şehadet mertebesine ulaştığında henüz 18 yaşında idi. Yine aynı şekilde, Bulcuk'tan Keziban ve Hasan'ın oğlu Halil ile Osmaniye'den Rukiye ve Selim'in oğlu Osman Çanakkale'de şehit olduklarında 18 yaşında idiler. 18 yaşında bu örnekler görülürken, Bulcuk'tan 1266 (1850) doğumlu Mustafa ve Emine'nin oğlu Halil İbrahim'in 66 yaşında şehadet mertebesine ulaştığı tespit edilmiştir. 40'lı yaşlarda ve diğer yaşlarda da şehadetler vardır (Bkz., GRAFİK: 5)[6]. Askerlik çağının altında ve çok üstünde görülen bu şehadetler, ancak gönüllü olmak ve vatan sevgisiyle izah edilebilir. Bu duygunun, Ilgın ve köylerinde bütün Ilgınlılar'da yoğun bir şekilde mevcut olduğu açıkça görülmektedir.

6. MSB'nın kayıtlarında (*Şehitlerimiz*), medenî durum bilgisi bulunmamaktadır. IVMVD'de medenî durumu ile ilgili ayrı bir sütun olmakla birlikte, kâtip tarafından bu bilgilerin zaman zaman dikkate alınmadığını ve yazılmadığı tahmin edilmektedir. IVMVD'den tespit edilen 200 şehidin ancak 10'unda eşinin adı yazılmıştır. Bu durumu 200 kişiden yalnızca 10'unun evli olduğu şeklinde yorumlamak doğru olmamakla birlikte, ihtiyatı da elden bırakmamak üzere, bekar olarak şehit olanların çoğunlukta olduğu düşünülebilir. Çünkü, Ilgın'a yakın diğer yerlerde, meselâ Kadınhanı, Akşehir, Yalvaç'ta yapılan araştırma sonuçlarında bekar olarak şehit olanların çoğunlukta olduğu görülmüştür. Sözkonusu yılların uzun süren savaş yılları olduğu dikkate alınmak durumundadır.

7. Dikkati çeken bir diğer durum da Babasının adıyla aynı adı taşıyan şehitlerin varlığıdır. Yukarıdaki listedeki 14 şehidin babasıyla aynı adı taşıdığı görülmüştür. Bu 14 şehitten 5'i Mehmet oğlu Mehmet, 3'ü Mustafa oğlu Mustafa, 2'şer kişi İsmail oğlu İsmail ve Hüseyin oğlu Hüseyin, ayrıca 1'er kişi Bekir oğlu Bekir ve Ahmet oğ-

[6] 14 şehidin, bazılarının doğum tarihi bazılarının ise şehadet tarihi bilinmediğinden yaş bilgisine ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

lu Ahmet'dir (Bkz. TABLO:1). Bu durum bize göre oldukça anlamlı gelmektedir. Türk toplumunda, babası hayatta iken çocuğa aynı ismi koymak yok denecek kadar azdır. Ancak, çocuk doğmadan babası ölmüş ise, babasının hatırasına hürmeten çocuğa aynı ismin verildiği olurdu. Buradaki durumu, çocuğun doğmadan babasının ölmüş olmasıyla izah etmek daha akla yatkın görünüyor. Çünkü, eskilerin 93 Harbi olarak adlandırdığı 1877-78 Osmanlı Rus savaşından itibaren kısmî kesintilerle Osmanlı Devleti devamlı savaş halinde idi. Cepheyi de genellikle Anadolu beslemektedir. Büyük bir ihtimalle, yukarıda adlarını verdiğimiz babasıyla aynı adı taşıyan şehitler için "şehit oğlu şehit" ifadesinin kullanılabileceği düşünülmektedir. Ilgın'ı, "şehit oğlu şehitler" bakımından da dikkat çeken bir konumda görüyoruz.

Sonuç

Araştırma boyunca ortaya çıkan bu veriler bize, *Şark Meselesi* kavramıyla Anadolu'da Türk varlığının tartışmaya açıldığı süreçte Türk'ün kaderini tayin eden Çanakkale Muharebeleri'nde Ilgınlı şehitlerin önemli bir mevkie sahip olduklarını gösteriyor. Ancak, tarihin özellikle sosyal tarihin bilimsel bir anlayışla yeni nesillere öğretilmesi gerekiyor. Bu metodların başta geleni belki de en önemlisi, şehit isimlerinin ve değişik açılardan *şehitlik* kavramının yeni nesillere aktarılması olacaktır.

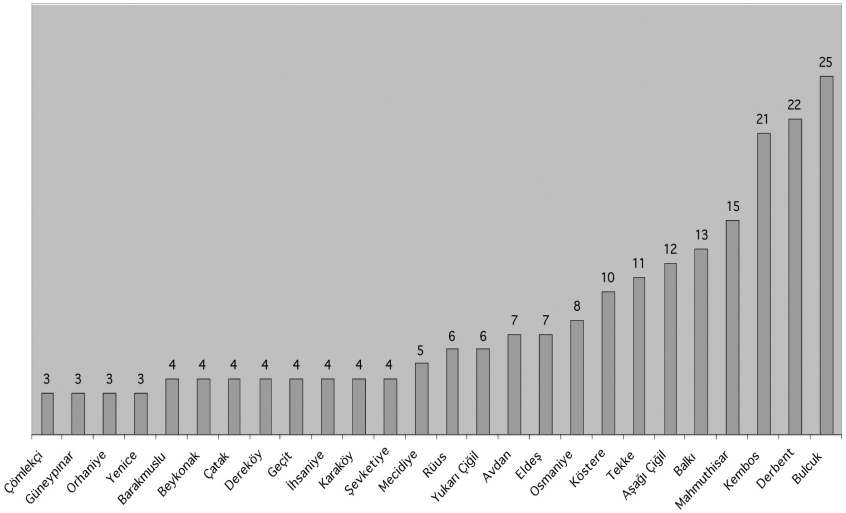
Milli hafızaya sahip çıkmayan, onları yeni nesillere aktarmayı bilmeyen milletler, hassasiyet cevherlerini, yaşama güçlerini, yükselme enerjilerini, hatta millet olma şuurlarını kaybederler. Bu düşüncelerle, merkez ve köylerden şehit olan Ilgınlılar'ın isimlerinin yazıldığı abideler hazırlanarak ilgili mekânlara nakşedilmesi, daha geniş anlamıyla şehitlerle ilgili sosyal tarih verilerinin yeni nesillere aktarılması, *coğrafya*nın *vatan* olmasında ve vatan kalmasında faydalı hatta gerekli bir uygulama olacağı kanaatindeyiz.

Bu duygularla, vatan savunmasında Şehit olan Ilgınlılar'ı ve diğer vatan evlatlarını rahmetle, şükranla, minnetle anıyorum. Ruhları şâd olsun!

Levent Şahverdi Arşivi

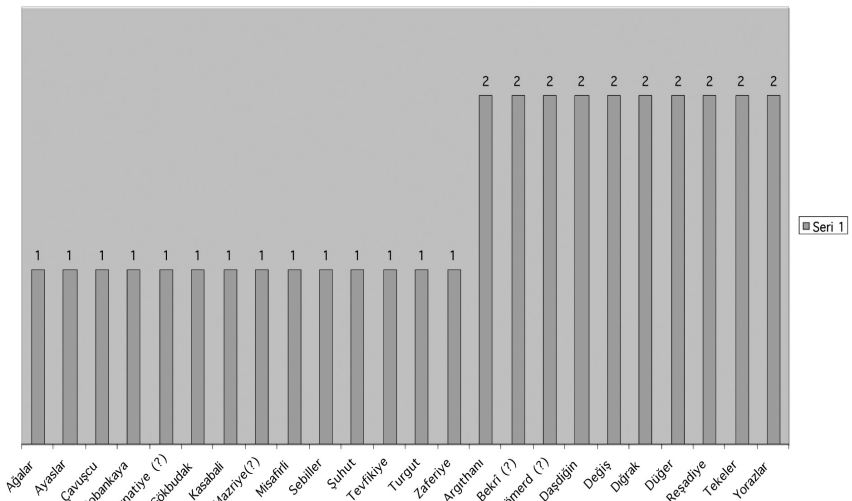
GRAFİK 1 1a: KÖYLERDEN ŞEHİT OLANLARIN DAĞILIMI

Grafik: 1b-3 ve DAHA FAZLA ŞEHİT VEREN KÖYLER

GRAFİK 1a:

1 ve 2 Şehit Veren Köyler

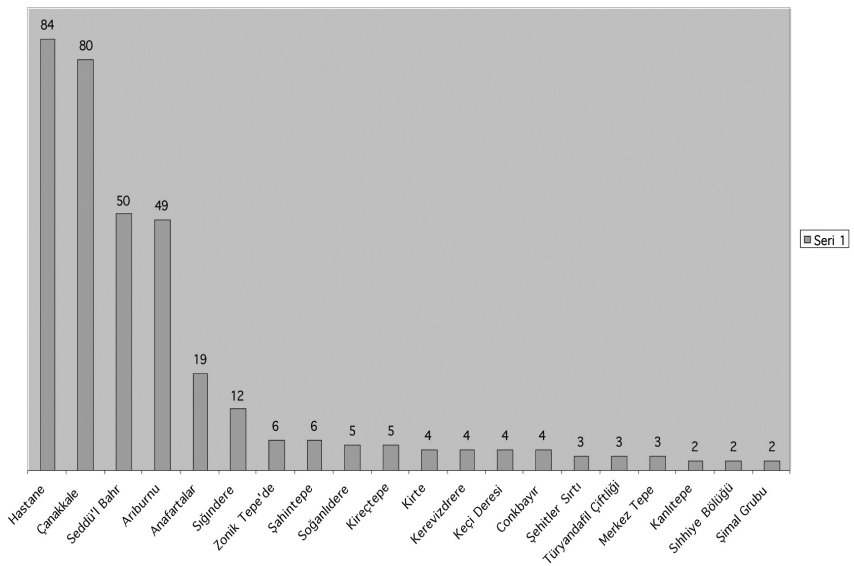

Levent Şahverdi Arşivi

GRAFİK 1b: ILGIN MERKEZDEN ŞEHİT OLANLARIN DAĞILIMI

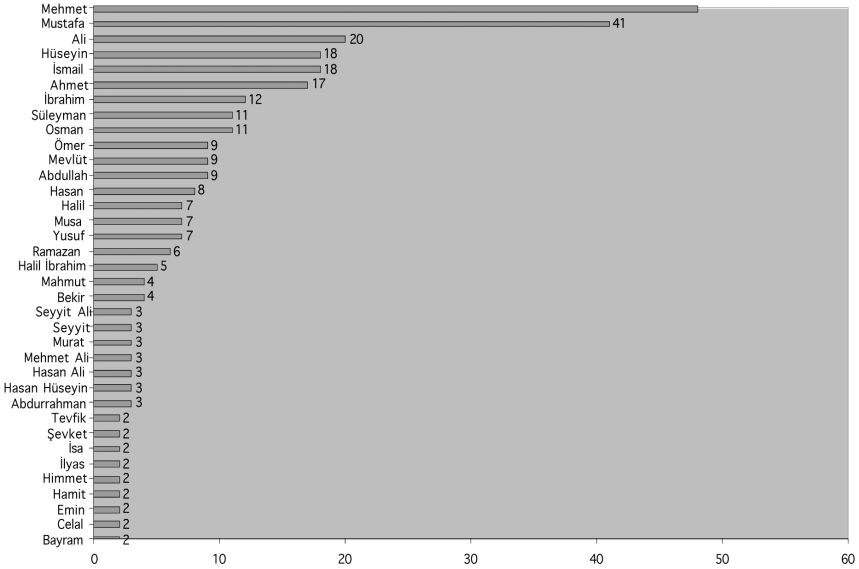

GRAFİK 2: ŞEHADET YERLERİNE GÖRE DAĞILIMI

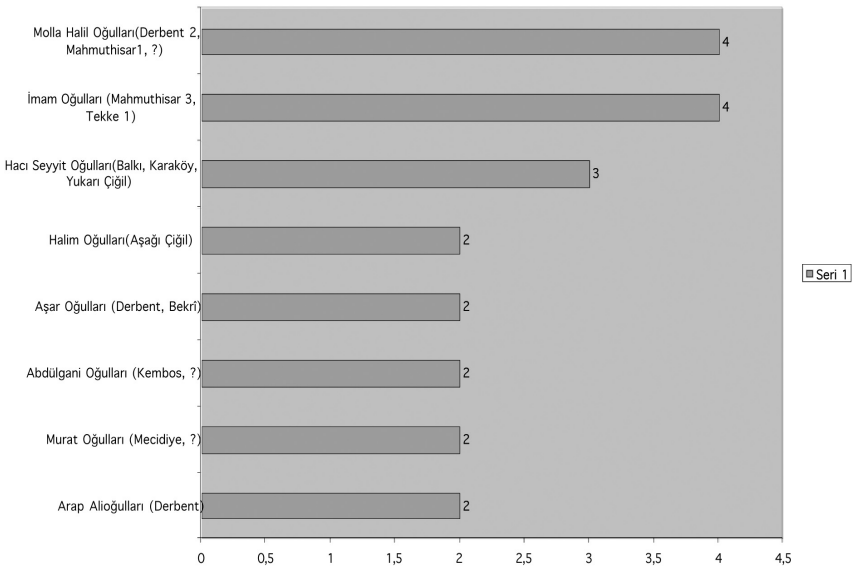

Levent Şahverdi Arşivi

GRAFİK 3: ŞEHİTLERİN İSİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI

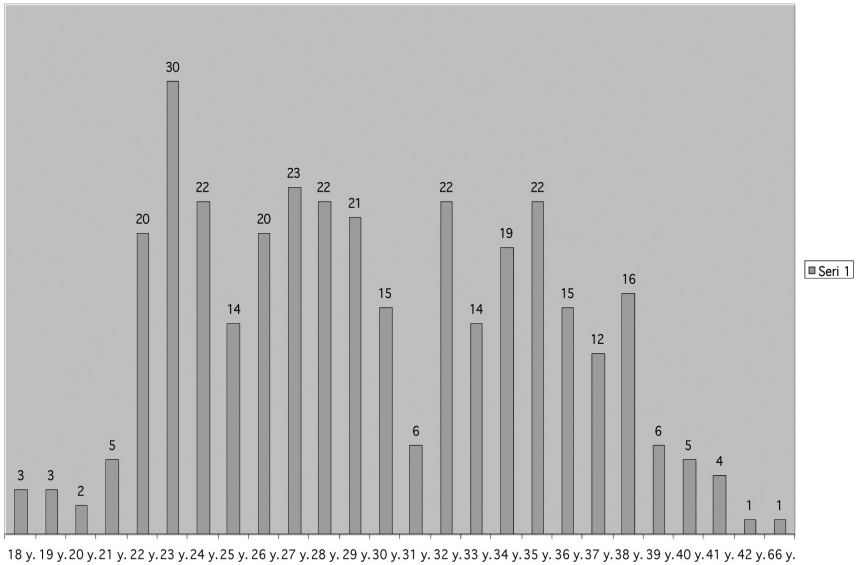

GRAFİK 4: BİRDEN FAZLA GÖZLENEN ŞEHİT LAKAPLARI

Levent Şahverdi Arşivi

GRAFİK 5: ŞEHİTLERİN YAŞLARINA GÖRE DAĞILIMI

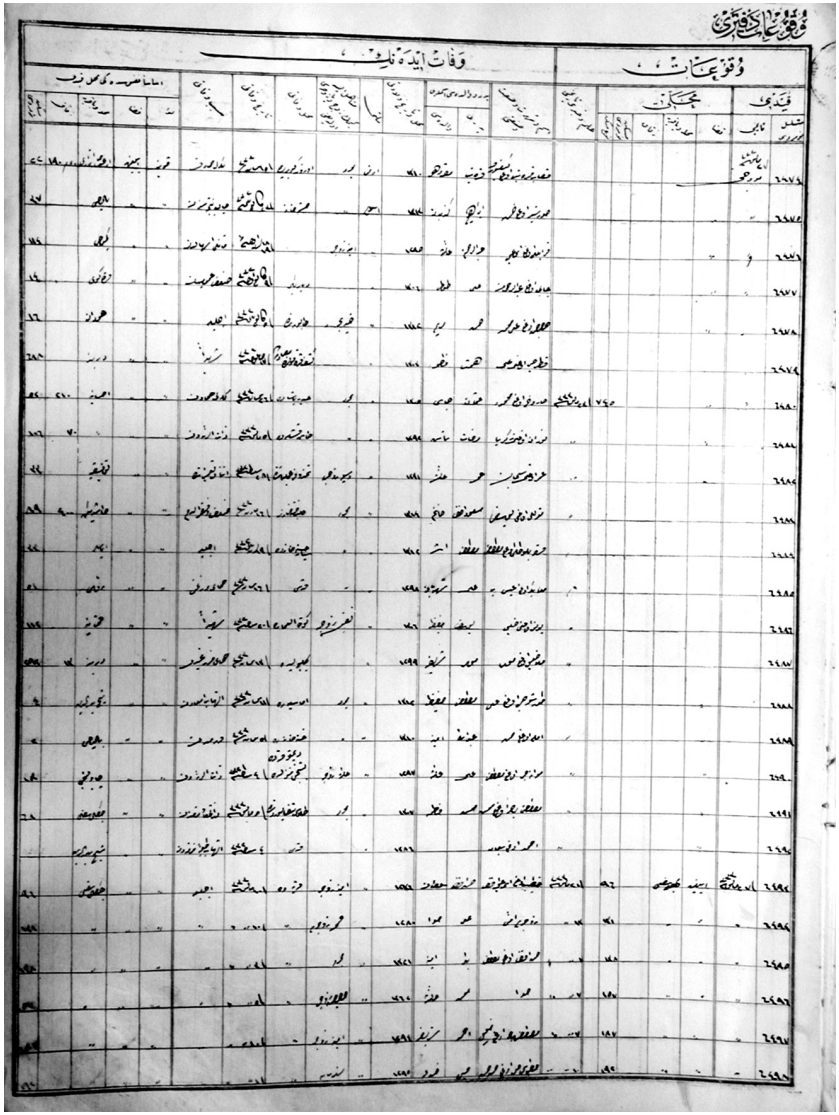

Levent Şahverdi Arşivi

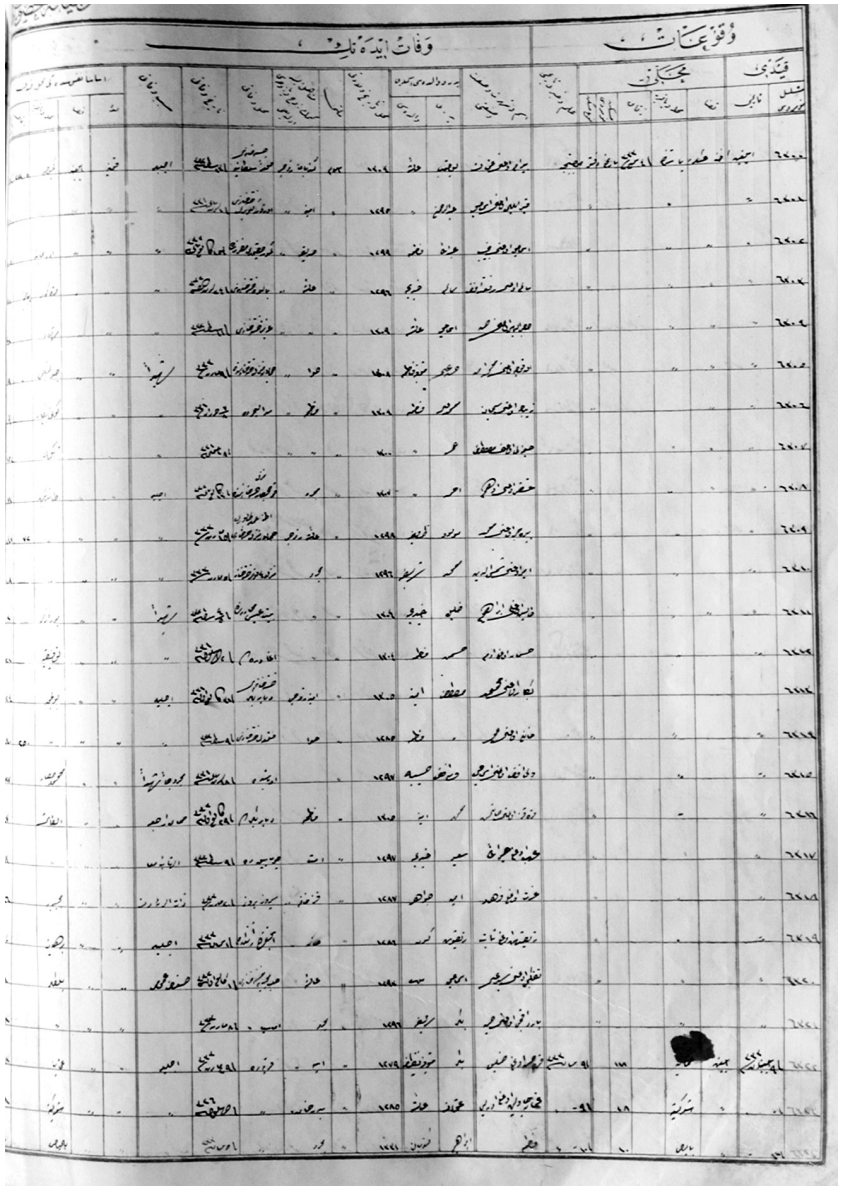
TABLO 1: BABASIYLA AYNI ADI TAŞIYAN ŞEHİTLER

Reşadiye		Ahmet	Ahmet	Şükriye	1297		Hastanede	1332	35
		Bekir	Bekir		1307		Hastane Cenup grubu sevk Mecruhin	21.09. 1915.	24
		İsmail	İsmail		1309		Zonik Tepe	28.05.1915	22
Kembos		İsmail	İsmail	Zeliha	1295		Çanakkale	1332	37
		Mehmet	Mehmet		1308		Keçi deresi	27.07.1915	23
Derbend		Mehmet	Mehmet	Ayşe	1298		Hastane Davutpaşa	14 Haziran 1332	34
		Mehmet	Mehmet		1293		Hastane Mekteb-i Harbiye	28.06.1915	38
Cömerd(?)		Mustafa	Mustafa		1292		Hastane Davutpaşa	28 Mart 1332	40
Balkı	Deli Ahmetoğlu	Mustafa	Mustafa	Esme	1295	Saibe	Hastane Arıburnu	17 Eylül 1331 (1 Ağustos 1331)	36
Çavuşcu	Hacı ismailoğlu	Mehmet	Mehmet	Züleyha	1293		Hastane	28 Eylül 1331	38
Derbend	Hacıalioğlu	Hüseyin	Hüseyin	Fatma	1301		Hastane Üçüncü harp	16 Teşrin-i Evvel1331	30
Derbend	Hanoğlu	Mustafa	Mustafa		1292		Conk Tepe	28 Temmuz1331	39
Dereköy	Kibaroğulları	Mehmet	Mehmet		1305		Hastane Bahriye Merkez	31.03.1915	26
Aşağı Çiğil	Menatoğulları	Hüseyin	Hüseyin		1302		Soğanlı dere Karargahı	02.06.1915	29

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA ŞEHİT OLAN HENDEKLİLER

Kenan OLGUN*

ÖZET

Çanakkale Savaşı, Türk askerinin yazdığı bir kahramanlık destanıdır. Türk askeri, denizde ve karada, kendinden çok üstün kuvvetlerle savaşmış ve vatan toprağını büyük bir fedakarlıkla savunmuştur. Osmanlı ülkesinin pek çok yerinden olduğu gibi Sakarya ili Hendek ilçesinden de pek çok kişi Çanakkale Savaşı'na katılmış çok sayıda şehit verilmiştir. Sakarya yöresi göçmenlerin yoğun olduğu bir bölgedir. Burada Sakarya ili Hendek İlçesi'nin Çanakkale Savaşı'ndaki şehitleri Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri esas alınarak incelenmiştir. Bu kayıtlarda şehitlerin isimleri, doğum tarihleri, anne ve baba isimleri, evli-bekar oldukları, şehit oldukları tarih ve şehit oldukları yerler ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada Hendek nüfus kayıtlarının yanı sıra diğer kaynaklar da incelenerek Çanakkale Savaşı'nda şehit olan Hendekliler tespit edilmiş, bu şehitler değişik açılardan tablolar halinde sunularak değerlendirilmiştir. Değerlendirmede göçmenlerin bu yöreyi yeni vatanları sayıp saymadıkları üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Hendek, Şehit, Sakarya, I. Dünya Savaşı.

MARTYRS OF ÇANAKKALE BATTLE FROM HENDEK

ABSTRACT

As it is known, Çanakkale battle occupies an important room in the history of recent age Turkish era and world history. This is a big military organization and the people of Anatolia and other cities such as Sakarya in the Ottoman geography also took place. Hendek supported this great military event by sending troops tothe fronts. Sakarya and Hendek region played an important role during the war due to its geographic location. Many People in Hendek district in Sakarya Province were martyred in many fronts during the First

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Taihi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

World War and The War of Independence. In the records of the martyrs, the names of them, the dates and the places they were killed are available.

In this study, martyrs from Hendek are searched these martyrs are handled from different perspectives based on the death records by probing several sources.

Key Words: Çanakkale battle, The Great War, Turks, Hendek, Sakarya, Martyrs.

Giriş: I. Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesi

I. Dünya Savaşı dört yıl sürmüş bu savaşın uzamasında Çanakkale Savaşı önemli bir etken olmuştur. Çanakkale Savaşı'nın kazanılması İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarına kısa yoldan ulaşma isteklerine bir set çekmiştir. Bir yıldan uzun bir süre devam eden Çanakkale Savaşı her ne kadar I. Dünya Savaşı'nda bir "cephe" olarak görülse de sonuçları itibariyle başlı başına bir savaş sayılabilir. 3 Kasım 1914-9 Ocak 1916 tarihleri arasında yapılan Çanakkale Savaşı, Türk askerinin yazdığı bir kahramanlık destanıdır. Türk askeri, denizde ve karada, kendinden kat kat üstün kuvvetlerle savaşmış ve vatan toprağını büyük bir fedakarlıkla savunmuştur.

Osmanlı Devleti savaşın başında tarafsızlığını ilan etmekle birlikte, 2 Ağustos 1914 tarihinde ülkede seferberlik ilan etmişti. Bu esnada silah altında 1891, 1892, 1893, doğumlular vardı. Bu askerlerin toplamı 200.000 civarında idi. Seferberlikle birlikte 1875-1890 (1291-1306) doğumlu olan 16 sınıf ihtiyat er, silah altına davet edilmiş, bunları 1868-1874 (1284-1290) yıllarını kapsayan yedi doğum erler izlemiş, bu suretle 45 yaşına kadar olan erkekler silah altına çağrılmıştı[1]. 3 Ağustos 1914 tarihinde uygulanmaya başlanan seferberlik 25 Eylül 1914 tarihinde tamamlanmış kabul edilmişti. Sefer-

[1] **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi**, C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971, s.288.

Levent Şahverdi Arşivi

berlik sonucunda ordunun mevcudu 14.500 subay, 820.000 er olmak üzere toplam 834.500 olmuştu[2].

Bu esnada Almanlar, Marn Meydan Muharebesi'ni (6-9 Eylül 1914) kaybedince; zaten savaşın ilk gününden beri açıkça belli olan Osmanlı Devleti'ni, bir an önce savaşa sokma gayret ve baskılarını artırdılar, nihayet Karadeniz olayı ile 29 Ekim 1914'te Osmanlıyı savaşa sürüklediler[3]. 3 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa birer muhtıra ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler[4].

İtilaf Devletleri daha Osmanlı'ya savaş ilan etmeden Rusya'nın isteği üzerine İngiliz ve Fransız savaş gemileri 2 Kasım 1914 günü Boğaz'ın girişindeki tabyalara ateş açmışlardı. Bu taarruz da bir gösteriden ileri gitmemişti. Şubat 1915'e kadar İtilâf Devletleri'nin Boğaz'a karşı hiçbir taarruzi hareketleri olmamıştı. Ocak 1915 başlarında zor durumda olan Rusya'nın müttefiklerden yardım istemesi üzerine İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na karşı giriştiği harekât başarısızlıkla sonuçlanıp (3 Şubat 1915), Mısır'da bulunan İngiliz birlikleri serbest kalınca İngiliz Harp Kabinesi, Fransa ile birlikte Boğazı aşmaya, İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamaya karar vermişti. Hazırlanan plâna göre Boğaz evvelâ donanmayla geçilecek, nakliye gemileriyle arkadan getirilecek kuvvetlerle Boğazlar ve İstanbul işgal edilecekti. Boğazların ele geçirilmesiyle Rusya'ya gerekli yardım ulaştırılacak, Çanakkale ve İstanbul işgal edilerek Osmanlı Devleti savaş dışı kalacak ve Balkan devletleri İtilaf safında savaşa girecekti[5].

---

[2] **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X,** Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s.102. Bu rakam başka bir kaynakta 780.282 olarak gösterilmektedir. **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi,** C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, s.288.

[3] Bu esnada Sofya'da Askeri Ateşe olan Mustafa Kemal, Sofya'dan daha Ağustos ayında Dr. Tevfik Rüştü Bey'e (Aras) yazdığı bir mektupta "Bu harp çok uzun sürecektir, ona girmekte geç kalınmaz, bundan korkup acele etmeyelim. Fransız ordusunun yığınağı daha güneydedir. Fransızlar durumlarını düzeltebilirler." diyordu. Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Güven Basımevi, Ankara 1963, s.66.

[4] Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler,** C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 345.

[5] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt. 3, Kısım 2, TTK Basımevi, Ankara 1983; Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915: Buzdağının Altı**, TTK Yayınları, Ankara 2002, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşın başlangıcından bu yana geçen altı ay içinde Türk Ordusu da Çanakkale Boğazı'ndaki birliklerini, özellikle topçusunu takviye etmiş, Boğaz sularına on sıra mayın döşemişti. Topçu, methal (giriş) ve merkez bataryaları olmak üzere iki grup halinde tertiplenmiş olarak Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bulunuyordu. 71 şehit, 21 yaralının verildiği 3 Kasım 1914 saldırısı sonrası Osmanlı, Çanakkale Boğazı'ndaki eksiklerini görmüş ve ona göre savunma tertibatları almıştı[6]. 19-25 Şubat 1915 tarihleri arasında İtilaf donanması yeniden saldırıya geçmiş, Osmanlı gücünü küçümsemişlerdi. Hatta, Amiral Carden, 2 Mart'ta Churchill'e çektiği telgrafta hava koşullarının iyi gittiği taktirde dört gün içinde İstanbul'a varabileceğini yazmıştı[7]. En son teknolojiyle donatılmış olan İtilaf donanması, asıl saldırısını 18 Mart 1915 günü yapmış ancak, Türk denizcileri ve topçuları tarafından Çanakkale Boğazı'nın sularına gömülmüştür. Bu defa karadan geçmeye teşebbüs eden İtilâf kuvvetleri, Türk süngüsüyle durdurulacak ve Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmek zorunda bırakılacaktır.

Osmanlı Devleti Çanakkale Savaşı için 5. Ordu'yu kurmuş komutanlığına da Alman General Liman von Sanders'ı getirmiştir. Liman von Sanders 24 Mart 1915 tarihinde bu görevi kabul etmiş, 26 Mart'ta Çanakkale'de olmuştur[8]. Paşa'ya göre düşman deniz kuvvetlerinin desteğinde Boğaz kıyılarında her hangi bir bölgeye çıkartma yapabilir. Çıkartma yerinin doğrulukla kestirilebilmesi olanaksızdır[9]. Oysa aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu Türk subayları çıkartmanın Gelibolu yarımadasında 9. Tümen mıntıkasından ola-

---

[6] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, (BDHTH) Çanakkale Cephesi Harekatı,** C.V, 1. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Genelkurmay Bas., Ankara 1993, s.99-100.

[7] **BDHTH, Çanakkale**, C.V, 1. Kitap s.141.

[8] Liman von Sanders, Enver Paşa'nın kendisini telefonla arayarak görüşmek istediğini bildirdiğini, görüşmede ise 5. Ordunun komutanlığını üzerine alıp almayacağını sorduğunu belirterek "derhal müspet cevap verdim ve şunu ilave ettim: Oradaki birlikler derhal takviye edilmelidir, zira artık kaybedecek vakit kalmamıştır" demektedir. **Çanakkale Hatıraları** (Haz. Metin Martı), Cemil Conk Paşa, Liman von Sanders Paşa, Fahrettin Altay Paşa, C.II, Arma Yay., İstanbul 2002, s.55.

[9] **BDHTH, C.V, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekat,** Gnkur. Yay., Ankara 1978, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

cağını söylemişlerdir. Zaman Türk subaylarının haklılığını gösterecektir.

İtilaf Devletleri asıl çıkartma bölgesini gizlemek amacıyla 25 Nisan sabahı Fransız filosu Anadolu yakasındaki Kumkale ve Kumkale-Orhaniye arasını bombalamaya başlamış, saat 7.00'a doğru Fransız askerleri karaya çıkmaya başlamıştır. Kumkale muharebeleri sonucunda Osmanlı 45 subay, 1690 er olmak üzere 1735 şehit vermiştir[10]. Asıl çıkartma 24/25 Nisan gecesi saat 15.00'da başlayan Gelibolu yarımadasındaki Arıburnu, Seddülbahir çıkartmasıdır. Düşmana karşı yiğitçe savaşan Türk askerleri 11 gün süren Seddülbahir muharebelerinde 8296 şehit vermiş, bazı birlikler mevcutlarının %60'dan fazlasını kaybetmiştir[11]. Gelibolu yarımadasında Nisan-Haziran arasında Kirte, Alçıtepe, Kabatepe, Arıburnu, Kumkale muharebeleri yapılmış, en şiddetli savaşlar Temmuz ve Ağustos aylarında yaşanmıştır. Zığındere, Kerevizdere, Kanlısırt, Conkbayırı, Anafartalar, Bombatepe savaşlarında Türk askerleri büyük başarı göstermiş[12], İngiliz Komutan Ian Hamilton "savaşın ancak ve ancak, çok şiddetli ve kahramanca bir çarpışma neticesinde kazanılabileceğini" anlamıştır[13].

İtilaf Devletleri başarılı olamayacaklarını gördükten sonra Gelibolu yarımadasını boşaltma planları yapmışlar, 20 Aralık 1915'te Anafartalar ve Arıburnu'nu, 8-9 Ocak 1916 gecesi de Seddülbahir cephesini tahliye etmişlerdir. Böylece İtilaf Devletleri Türk'ün gücünü ve Çanakkale'nin geçilemeyeceğini görmüşlerdir.

Çanakkale Zaferi Türk ve Dünya tarihi açısından son derece önemli etkiler yapmıştır. Yenilmez denilen İtilaf donanması yenilmiş, bu durum sömürgelerdeki hürriyet hareketlerini ümitlendirmiş

---

[10] **BDHTH, C.V, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekat,** s.50-85.

[11] **BDHTH, C.V, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekat,** s.397.

[12] Savaşlar için bkz., **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1916),** Genelkurmay Bas., Ankara 1980.

[13] Ian Hamilton **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu,** (Haz. Ahmet Altıntaş), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay., Çanakkale 1999, s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

onlara moral kaynağı olmuştur. Çarlık rejimi yıkılmış, Bulgaristan Osmanlı safında savaşa girmiş, savaş 3 yıl uzamış, "Hasta Adam" Osmanlı'nın bir başka ifadeyle Türk milletinin gücü, emperyalistlerce yeniden idrak edilmiştir.

Bu zaferle birlikte Türk'ün kendine güven duygusu artmıştır. Bu durum ileride başlayacak olan Millî Mücadele için bir azim ve moral kaynağı olmuştur. Çünkü, 18.yy. ortaları ve özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürekli gerileyişi ve mağlubiyetler, Türk milletinin psikolojisi üzerinde olumsuz tesirler bırakmıştır. Yeni bir Türk Cumhuriyetinin doğuşunun moral temelleri Çanakkale'de atılmıştır[14]. Çanakkale Zaferi'nin belki de ileriye dönük en önemli sonuçlarından biri, bu zaferle birlikte Mustafa Kemal adının duyulmasıdır.

Çanakkale Savaşı'nın bütün bu olumlu sonuçlarının yanı sıra, Türk milletinin bu savaşta çok kayıp vermesi, özellikle yetişmiş, kalifiye insanların kaybı olumsuz yönlerinden biridir. Öyle ki, verilen kaybı, o zamanın tahmin edilen 11-12 milyonluk Anadolu nüfusuna oranladığımızda 50-60 kişide 1 kişinin, bir başka ifade ile hemen her sülaleden şehit, yaralı veya kayıp verildiği rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti bu savaş boyunca tek bir cephede savaşmamış, bir yıl süresince yaklaşık 600.000 askerini orada tutmak zorunda kalmıştır. Bu, doğrudan doğruya diğer cephelerdeki askeri durumunu etkilemiş ve özellikle, o dönemde Osmanlı'nın durumunu büyük ölçüde zayıflatan bir etki yapmıştır.

Çanakkale Savaşı'na Kadar Hendek

Bugün Sakarya Vilayeti'ne bağlı olan Hendek ilçesinin gerek ismi gerekse ilk yerleşim zamanı tartışmaya açık bir konudur. Bir rivayete göre Hendek küçük bir kasaba iken, bu kasabada tek bir han olmasından dolayı "Hantek" diye anıldığı ve zamanla Hendek'e dönüştüğüdür. Başka bir rivayete göre ise Hendek; 12. asırda Orta Asya'dan, Ön Asya ve Batıya yapılan Türk göçleri sırasında Selçuklu

[14] Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 62, Temmuz 2005, Ankara 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Devleti zamanında Türkistan'a bağlı "Cürcan" bölgesindeki Handak'tan göç eden Türk kabilelerinden bir kısmı şimdiki Turanlar mahallesine gelerek bu kasabayı kurmuş, kendi öz yurtlarının eski adı olan "Handak" adını buraya vermişlerdir. "Handak" zamanla "Hendek" olarak değişmiştir. Diğer bir rivayete göre ise; kasabanın coğrafi konumunun çok iyi ve düz bir saha üzerinde bulunduğu yalnız kuzey ve güneyden sıralanan dağlarla kuşatıldığı ve bu jeolojik durumundan ötürü halk arasında "Hendek" diye anıldığı şeklindedir.

Hendek Britanya, Roma, Bizans ve Selçuklu egemenliğine girmiş, Bizanslılardan Osmanlı idaresine geçişi, Orhan Bey zamanında Konuralp kumandasındaki bir askeri birlik tarafından sağlanmıştır. Kasabaya bir süre "Konuralp" denmiş, Orhan Bey kasabaya gelerek burada gördüğü iltifattan dolayı Şeyh İbn-ü İbrahim'e kasabayı vakfetmiştir. 1401 yılında Hendek'te Şemsi Paşa vakfiyesi tarafından bir han, bir hamam ve 35 dükkan yapılmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hendek, yeniçeri serdarı Kethuda (Kahyalık) Yeri ve Subasışı olan 150 hanelik bir kasabadır. 1800'lü yıllarda Kocaili Livası'na bağlı küçük bir yerleşim yeri olan Hendek, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası göçlerle önem kazanmıştır. 1887-1888 yıllarında bu bölgeye 2000 Kafkasya göçmeni yerleştirilmiştir. 1890 yılında bağımsız İzmit Sancağı'nın kurulmasıyla Adapazarı kazasına bağlı bir nahiye olmuştur[15]. O dönem 32 köyü bulunan Hendek'te 1890 nüfus sayımına göre 10025 Müslüman, 300 Rum-Ortodoks, 1800 Ermeni-Gregoryan, 875 Kıpti yaşamaktaydı. Hendek 1901 yılında 47 köy ile Adapazarı'na bağlı nahiyeler içinde Akyazı'dan sonra en kalabalık köy sayısına sahip ikinci yerleşim yeridir. Hendek'te 1907 yılında belediye kurulmuş, ilk belediye başkanı Alabacak Mehmet Ağa olmuştur.

Hendek kaza olmak için uzun bir mücadele vermiştir. Bu yönde ilk olumlu karar V. Mehmet Reşat dönemine aittir. Ancak bu karar hayata geçirilememiştir. Hendek ilçe olma isteğine gerekçe olarak

---

[15] Sabahattin Özel-Safiye Kırbaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sakarya İlinde Mülki Yapı", **Sakarya İli Tarihi** C.II, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2005, s.852.

Levent Şahverdi Arşivi

yılda tütünden elde ettiği 200.000 liralık geliriyle tarımsal ve ticari önemini, Adapazarı-Bolu yolu üzerinde olmasını ve Adapazarı kazasının beş ayrı askerlik şubesine bağlı olmasını göstermiştir[16]. Yapılan uzun mücadele sonucunda Hendek 1 Mart 1919 tarihinden itibaren kaza olmuştur. O dönemde Hendek askerlik dairesi olarak Düzce'ye bağlıdır.

Çanakkale Savaşı'nda Şehit Olan Hendekliler*

Hendek I. Dünya Savaşı yıllarında İzmit Sancağı içinde Adapazarı kazasına bağlı bir nahiyedir. Hendek'in de içinde bulunduğu Adapazarı bölgesi I. Kolorduya bağlı 3. Tümen içinde yer almıştı. Ülke 12 Kolordu arasında bölünmüş, her Kolordu bölgesi bir askerlik dairesi ve her tümen birer asker alma kalemi kabul edilmişti. Asker alma kalemleri ise çeşitli sayıda asker alma şubelerine bölünerek teşkilatlandırılmıştı[17].

Buna göre Hendek-Adapazarı İstanbul merkezli I. Kolorduya bağlı yine İstanbul-Selimiye merkezli 3. Tümen içinde yer almaktaydı. 3. Tümen içinde 3 piyade alayı (7., 8., 9.,) ve 1 Sahra topçu alayı (3.) bulunmaktaydı. 7. ve 8. Piyade alaylarını İzmit bölgesi 9. Piyade alayını ise Adapazarı bölgesi teşkil ediyordu. Ayrıca 3. Sahra topçu alayı da Adapazarılılardan oluşmuştu[18]. 3. Tümen asker alma şubeleri; İzmit, Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Taraklı, Düzce, Bolu, Gerede, Ereğli, Devrek, Çaycuma ve Bartın'dı[19]. Aşağıdaki haritada asker alma bölgeleri gösterilmiştir[20].

---

[16] Özel-Kırbaç, **a.g.m.,** s.857.

[*] Bu makalede Prof. Dr. Nuri Köstüklü'nün ATAM Dergisinde yayınlanan "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar" (Sayı 58, Mart 2004 s.299-322), "Çanakkale'de Şehit Olan Burdurlular ve Milli Sorumluluklarımız" (Sayı 43, Mart 1999, s.1-18) ve "Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular" (Sayı 62, Temmuz 2005, s.453-478) adlı makalelerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Sayın hocama açtığı ufuk için teşekkür ederim.

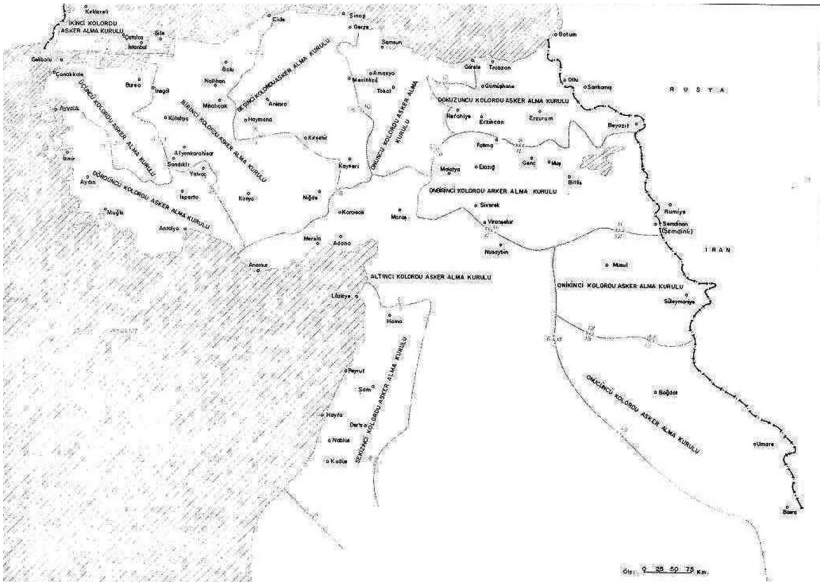
[17] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**; C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, s.209.

[18] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**; C.III, 6. Kısım, 1. Kitap s.210.

[19] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**; C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, Ek 8.

[20] **Türk Silahları Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C.X, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.682

Levent Şahverdi Arşivi

Hendeklilerin de yer aldığı I. Kolordu 3. Tümen birlikleri Çanakkale Savaşı'nda genelde ihtiyat kuvveti olarak yer almıştır. Bununla birlikte Sakarya yöresinin Çanakkale Savaşı'ndaki şehitlerine bakıldığında aslında savaşın içinde yer aldığı görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı "Şehitlerimiz" isimli esere göre Çanakkale'de 526 şehit veren Sakarya ilinin ilçelere göre şehit dağılımı şöyledir[21]: Akyazı 18, Ferizli 3, Geyve 76, HENDEK 54, Karasu 29, Kaynarca 5, Kocaali 11, Merkez 59, Söğütlü 10, Sapanca 29, Pamukova 13, Taraklı 66.

Millî Savunma Bakanlığı 1877-78 Osmanlı Rus savaşından Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar iç güvenlik de dahil olmak üzere verilen şehitlerin listesini il il hazırlamış ve 1998 yılında 5 cilt halinde yayınlanmıştır. "Şehitlerimiz" ismiyle yayınlanan bu çalışmada eksikler ve hatta bazı yanlış bilgiler de bulunmaktadır. Bununla birlikte şehitlerin isimlerinin de yazıldığı Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterlerinde bu eksiklikleri giderici ve tamamlayıcı bilgiler vardır. Bu nedenle bu

[21] **Şehitlerimiz**, C.4, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998, s.332-357; Aynı kaynaktan alınan **Şehitlerimiz,** Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Adapazarı 2003, s.58-81.

Levent Şahverdi Arşivi

çalışmada esas olarak Hendek ilçesi Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri incelenmiştir[22]. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Millî Mücadele sonuna kadar kayıtların tutulduğu Hendek Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri üç adettir. Bu defterlerin tamamı taranmış, tespit edilen Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin listesi, "Şehitlerimiz" eseriyle karşılaştırılmıştır.

Hendek Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri üzerinde yapılan inceleme neticesinde, MSB'nin yayınladığı "Şehitlerimiz" isimli eserinde şehit olanların sayıları noktasından eksiklikler tespit edilmiştir. Ayrıca okuma yanlışları, tarih ve köy bilgi eksikliklerine rastlanmıştır. Yapılan araştırma neticesinde Hendek'ten Çanakkale'de şehit olanların sayısını 54 değil ,61 olarak tespit edilmiştir. Buna göre MSB'nin belirlediği listeye 7 yeni isim eklenmiştir[23].

Hendekli şehitlerin yerleşim yerlerine göre sayılarına bakıldığında bilinmeyen rakamı çok fazladır. 26 şehidin yeri bilinmemektedir. Yerleşim yeri bilinen 35 şehidin dağılımı ise şöyledir[24]:

Yerleşim Yeri	**Şehit Sayısı**	**Yerleşim Yeri**	**Şehit Sayısı**	**Yerleşim Yeri**	**Şehit Sayısı**
Hamitli	3	Uzuncaorman	2	Nüzhetiye	1
Sivritepe	3	Çakallık	1	Ortaköy	1
Aktefek	2	Güldibi	1	Soğuksu	1
Kalayık	2	Hicriye	1	Tuzak	1
Kargalıhanbaba	2	İkramiye	1	Aksu	1
Kocadöngel	2	Karaçökek	1	Yukarı Çalı	1
Sofular	2	Mecidiye (Karadere)	1	Yukarı Hüseyinşeyh	1
Yeşilyurt	2	Nuriye	1	Merkez	1

[22] Bu defterlere ait örnekler Ek 1.

[23]Hendek Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri ve MSB'nin yayınladığı "Şehitlerimiz" isimli yayının karşılaştırılması sonucunda hazırlanan Çanakkale'de şehit olan Hendek Şehitlerinin tam liste için Ek2.

[24] Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tabloda da görüldüğü gibi en fazla şehidi üçer şehitle Hamitli ve Sivritepe köyleri vermiş, onları Aktefek, Kalayık, Kargalıhanbaba, Kocadöngel, Sofular, Yeşilyurt köyleri ikişer şehitle takip etmiştir.

Hendek ilçesinden Çanakkale'de şehit olan 61 kişinin isimlerine bakıldığında 7 isimle en fazla Mehmet ismine rastlamaktadır. Mehmet Ali ve Molla Mehmet isimleri de sayıldığında bu sayı 9'a yükselmektedir. Bu sayı da bize kabaca Hendek şehitlerinin %15'inin isimlerinin Mehmet olduğunu göstermektedir. Mehmet ismini Ali (4), Recep (4), İsmail Hakkı (3), Mustafa (3), Rıza (3), Süleyman (3) isimleri takip etmektedir. Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin isimleri şöyledir[25]:

İsmi	Sayısı	İsmi	Sayısı	İsmi	Sayısı
Mehmet	7	Mecit	2	Muharrem	1
Ali	4	Ömer	2	Murat	1
Recep	4	Bekir	1	Nasuf	1
İsmail Hakkı	3	Emin	1	Osman	1
Mustafa	3	Ethem	1	Rafet	1
Rıza	3	Hakkı	1	Rasim	1
Süleyman	3	Halil	1	Şuayip	1
Ahmet	2	Hara	1	Yahya	1
Aziz	2	İsa	1	Yusuf	1
Hasan	2	Mehmet Ali	1	Zekeriya	1
İsmail	2	Molla Mehmet	1	-	-
İzzet	2	Mevlüt	1	-	-

İsimler, şüphesiz bize toplumun tercihlerini, değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamada önemli ipuçları sunarlar. Hendek'te yoğunlaşan şehit isimleri, sosyolojik açıdan bu bölgede tipik Türk ailesi ve karakterinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşma sürecinin bir sonucu olarak sivi-

[25] Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

lizasyonun Hendek ve yöresinde etkisinin fazla olmadığı anlamına da gelebilir. Zira, sivilizasyonun etkili olduğu bölgelerde, isimler konusunda farklı tablolarla karşılaşmak mümkündür[26].

Şehit isimleri içinde Karadere Aksu Köyü'ne kayıtlı Koruoğlan oğullarından Halil oğlu Halil ile Güldibi Köyü''ne kayıtlı Hüseyin Recep oğlu Recep büyük bir ihtimalle kendileri doğmadan önce vefat eden babalarının ismini almıştır. Büyük bir ihtimalle denilebilir çünkü bilindiği üzere, Türk toplumunda babası sağ iken çocuğa aynı ismi koyma adeti yok denecek kadar azdır. Genellikle, çocuk doğmadan babası ölmüş ise babasının hatırasına hürmeten aynı isim çocuğa verilir[27]. Nitekim, yukarıda ismi geçen şehitlerin kayıtlarına bakıldığında babası hanesine "müteveffa" kaydı düşülmüştür. Bu durum, babanın büyük ihtimalle savaşlarda şehit olmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir. Zira Osmanlı toplumu 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından bu yana sürekli bir savaşın içindedir. Bu bakımdan, yukarıda isimlerini verdiğimiz babasıyla aynı ismi taşıyan şehitlerin büyük bir çoğunluğu için "şehit oğlu şehit" ifadesi kullanılabilir.

Şehitlerin lakapları da bize yöre hakkında bilgi vermektedir. Hendek şehitleri arasında bilinen lakaplar içinde en fazla Kesirci oğulları ile Topçu oğulları ismi geçmektedir. İkişer şehidin yer aldığı bu lakapların dışında birer şehit olmak üzere kullanılan lakaplar; Osman Pazarcık muhacirleri, Hoşlu, Gümüşabadlı oğulları, Süleyman oğulları, Yusuf oğulları, Kuruoğlan oğulları, Bakayış oğulları, Kırcalı oğulları, Batman oğulları, İbiş oğulları, Hüseyin Çelebi, Küçük Mehmet oğulları, Reşat oğulları, Mürşit oğulları, Kovancı, İsmail oğulları, Çiftçi, Eyüp oğulları'dır. Hendek yöresinde kullanılan lakapları Anadolu'nun değişik yerlerinde de görmek mümkündür. Örneğin İbiş oğulları lakabı Yalvaç'ta da vardır. Dolayısıyla aynı lakaplı olan aileler akraba olabilecekleri gibi, lakap benzerliği de muhtemeldir[28]. Hendek'te Topçu oğulları ailesinden Ömer'in iki oğlu 1885 doğum-

[26] Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (ATAM)** Sayı 58, Mart 2004, Ankara 2004, s.299-322.
[27] Köstüklü, a.g.m., s.307.
[28] Köstüklü, a.g.m., s.305.

Levent Şahverdi Arşivi

lu (1301) Mehmet Seddülbahir'de, diğer oğlu 1886 (1302) doğumlu Molla Mehmet ise Kerevizdere muharebesinde şehit düşmüşlerdir.

Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin yaşlarına bakıldığında 21 yaşından 42 yaşına kadar olan şehitler görülmektedir. Bu durum ancak ulaşabildiğimiz yazılı kaynakların verileridir. Bunun ötesinde, söz konusu yaşların altında ve belki de üstünde şehitlerin olması kuvvetle muhtemeldir[29]. Çünkü, Çanakkale Savaşı'na katılan ve kayıtlara girmeyen çok sayıda gönüllüler de vardır. Hendek şehitleri içinde en fazla 1888 doğumlu olan şehitler bulunmaktadır. 27 yaşında olan bu 11 şehidi 1886, 1893 ve 1885 doğumlu şehitler izlemektedir. Hendek şehitlerinin bilinmeyen bir kişi hariç olmak üzere doğum tarihleri, yaşları ve şehit sayılarına göre listesi şöyledir[30]:

YILLAR Rumi-Miladi	YAŞ	ŞEHİT SAYISI
1289 (1873)	42	2
1290 (1874)	41	2
1293 (1877)	38	1
1297 (1881)	34	1
1298 (1882)	33	3
1300 (1884)	31	1
1301 (1885)	30	5
1302 (1886)	29	9
1303 (1887)	28	3
1304 (1888)	27	11
1305 (1889)	26	4
1306 (1890)	25	4
1307 (1891)	24	1
1308 (1892)	23	3
1309 (1893)	22	6
1310 (1894)	21	4.

[29] Köstüklü, a.g.m., s.306.

[30] Tarihler Rumi, parantez içindeki rakamlar Miladi yılları göstermektedir. Ayrıca Şehit yaşları hesaplanırken 1915 yılı esas alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en fazla şehit verilen yaş 27'dir. Bunu 9 şehit ile 29, 6 şehit ile 22 yaşları takip etmektedir. Tabloya dikkat edildiğinde 1884 doğumlulardan itibaren 1894 doğumlulara kadar her yaştan şehidin olduğu görülmektedir. Hendek şehitleri içinde Aktefek köyünde yer alan Hacı Ahmet oğlu Mustafa ile Kago oğlu Mustafa her ikisi de ortak özellikleri ile dikkat çekmektedir. Her ikisi de 1873 doğumlu olup Hendek şehitleri içinde en büyük yaşta olanlarıdır. 42 yaşında olan ve aynı adı taşıyan şehit Mustafaların ikisi de Kireçtepe muharebesinde şehit düşmüşlerdir.

Çanakkale Savaşı'nda şehit olan Hendeklilerin büyük bir çoğunluğu savaş meydanlarında şehit olmuştur. 45 kişi savaş meydanında şehit olurken 13 kişi hastanelerde şehit olmuştur. Şehit oldukları yer tespit edilemeyenlerin sayısı ise üçtür. Hendekliler en fazla Kumkale muharebesinde şehit olmuşlardır. Seddülbahir, Kireçtepe, Kerevizdere, Arıburnu, Arıburnu Bomba Tepesi en fazla şehit verilen diğer yerlerdir. Çanakkale'de savaş alanında şehit düşen Hendeklilerin şehit oldukları yer ve sayıları şöyledir[31]:

Şehit OlunanYer	**Şehit Sayısı**	**Şehit Olunan Yer**	**Şehit Sayısı**
Kumkale	10	Zığındere	2
Seddülbahir	8	Tiryandafil Çiftliği	2
Kireçtepe	4	Kanlıdere	1
Kerevizdere	3	Meydan Muharebesi	1
Arıburnu	3	Gelibolu Şıbh Cezire	1
Arıburnu Bomba Tepesi	3	Merkeztepe	1
Çanakkale	4	Arapoğlu Bomba Mahalli	1
Kanlısırt	2	Bilinmeyen	3.

Çanakkale Savaşı'nda sağlık hizmetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Çanakkale Savaşı'nda şehit düşen sayısı 57.084'tür. Hastalıktan ölenlerin sayısı ise 20.297'dir. Birinci Dünya Harbi'nde Türk

[31] Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbi kitabına göre Hastaneye sevk edilenlerin sayısı ise 14.000'dir[32]. Dikkat edilirse bu sayı diğer sayılara göre yuvarlamayla yazılmıştır. Bu konuda kesin bir sayı verilemediği anlaşılmaktadır. Cephelerde yaralıların ve hastaların tedavisi için pek çok hastane kurulmuştur. Bunlardan bazıları savaş alanına yakın bölgelerde bazıları ise daha uzak bölgelerde kurulmuştur[33]. Hendekli şehitlerden 13'ü bu hastanelerde şehit olmuştur. Bunların dökümü şöyledir[34]

Hastanenin Adı	**Şehit Sayısı**
Mekteb-i Harbiye	3
Haydarpaşa	2
Hastane	2
Feriköy Mecruhin	1
Rami	1
Şimal Gurubu Ağır Mecruhin 1. Seyyar	1
Bahriye Merkez	1
Konya Mevki Askeri	1
Cenup Gurubu Sevk Mecruhin	1

Hendekli şehitler askeri birlik olarak 15. Kolordunun 3. Tümeninde yer almışlardır. Bu nedenle ilk önce Anadolu yakasında bulunmuş daha sonra zamanla diğer cephelerde görev almıştır. 15. Kolordu 3. Tümen 31. Alay 1. Tabur askerlerinden Hendekli 7 kişi Kumkale muharebelerinde şehit olmuşlardır. Bunlar; Kargalıhanbaba Köyü'nden Aziz, Osman oğlu Ali, Ahmet oğlu Mehmet, Hüseyin Recep oğlu Recep, Mehmet oğlu Recep, Mehmet oğlu Rıza, Hüseyin oğlu Zekeriya'dır. Bu 7 şehit de 1888 doğumlu olup şehit oldukları tarihte 27 yaşındadırlar.

---

[32] **BDHTH, C.V, 3. Kitap, Çanakkale Harekatı**, Çizelge 4.

[33] Bu hastaneler ve kapasiteleri için bkz., **BDHTH, C.V, 2. Kitap, Amfibi Harekat,** s.430-433.

[34] Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

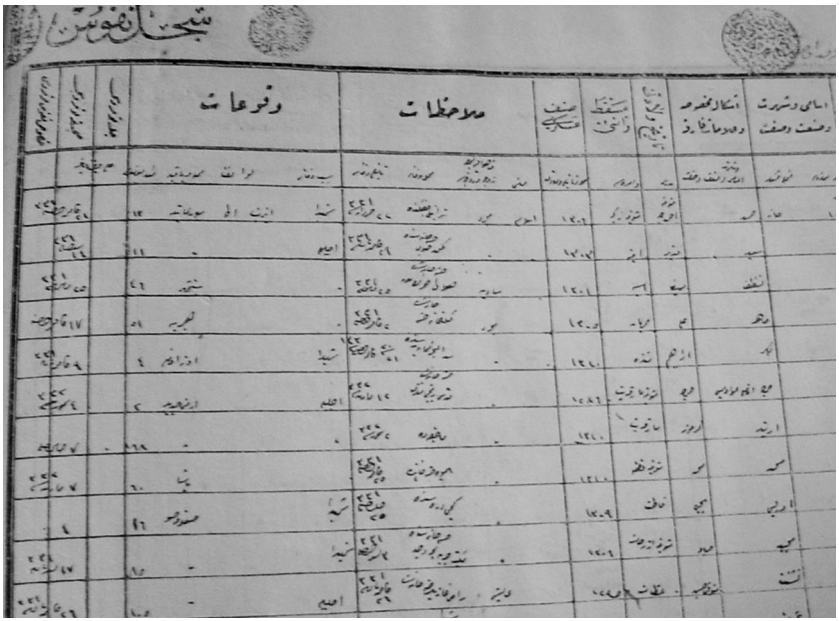
Sonuç

Sakarya ili Hendek ilçesi, Sakarya'nın pek çok yerinde olduğu gibi göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu bir bölgedir. Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin sayısı göstermektedir ki bu yöre insanı gelip yerleştiği yerleri yeni vatanı saymış, onun uğrunda canını feda etmekten çekinmemiştir. Hendekliler Çanakkale Savaşı'na duyarlılık göstermiş, 21 yaşından 42 yaşına kadar bu cephede şehit olmuştur. Burada gönüllü olarak katılan kayıtlara geçmeyen isimlerin de olduğunu belirtmekte fayda vardır. Hatta bazen kayıtlarda eksiklikler de görülmektedir. Nüfus kayıtlarında yer alan "muharebe alanında kayıp" ifadeleri farklı anlamları ifade edebilir. Adı geçen kişinin esir düştüğünü gösterebileceği gibi çok yoğun yaşanan savaşlar esnasında şehit düştüğü anlamına da gelebilir. Savaşın geneline bakıldığında Türk askerlerinden şehit, yaralı, kayıp, hava değişimi, hastalıktan ölen, hastaneye sevk edilenlerin sayısı 210.000'e yaklaşmaktadır. Bu sayıya İtilaf kuvvetlerinin 250.000'i aşan sayısı da eklendiğinde yarım milyon insan kaybının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin sayısının yukarıda belirttiğimiz sayıdan daha fazla olduğu kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:

HENDEK VEFAYATA MAHSUS VUKUAT DEFTERLERİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KEMALİZM'İN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ VE TARİHSEL OLUŞUMU

Mustafa ALBAYRAK*

ÖZET

Kemalizm, Türk Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan Türk devriminin bir ürünüdür. Kemalizm kavramı ilk defa Batılı yazarlar tarafından kullanılmış ve daha sonra bu Türkçe'de "Atatürkçülük" olarak adlandırılmıştır. Batılı yazarlar Atatürk ilkelerini Kemalizm ideolojisi olarak kabul etmişlerdir. Kemalist hareket Birinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçi ve bağımsızlıkçı niteliği ile tanınmıştır. Kemalizm bir doktrin değildir. Kemalizm anti emperyalist bir ideoloji olup Orta Doğu toplumlarını etkilemiştir. Kemalizm sadece bir ideoloji olarak önemli değildir. Bu ideolojinin asıl önemi, Batı egemenliğine karşı başarılı bir direniş sembolü olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Kemalizm'i dogmatik totaliter ideolojiler arasında değil, Rasyonalist ve Pragmatik niteliği olan demokratik ideolojiler arasında düşünmek zorunluluğu vardır.

Bu makalenin temel tezi; Kemalizm'in devrimci ideoloji olarak hem çok sayıda Asya, Afrika ve özellikle Orta Doğu ülkelerini ve bir dereceye kadar Latin Amerika ülkelerindeki siyasi gelişmelerin bir sembolü olduğudur. Kemalizm; Gandi, Nehru, Muhammed Ali Cinnah, Cemal Abdel Nasır, Habib Burgiba, Hayri Bumedyen, gibi az gelişmiş ülkelerin liderlerini de çok etkilemiştir. Kemalizm, ilk defa az gelişmiş bir ülkede görülen ve tarihsel bir denemeden geçmiş olan bir gelişme ideolojisidir.

Anahtar Kelimeler: Doktrin, Emperyalizm, İdeoloji, Kadro, Kemalizm, Kemalist Hareket, Milliyetçilik, Misak-ı Millî, Mustafa Kemal Atatürk.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi öğretim görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

KEEMALISM AND THE HISTORICAL FORMATION OF THE INTELLECTUAL FOUNDATIONS

ABSTRACT

Kemalism is product of the Turkish revolution, which started with the Turkish İndependent War. The term of Kemalism was first used by Western authors; later in Turkish, it was referred to as "Atatürkçülük". Western authors referred to these Atatürk's principles as Kemalism, thus confering on term the sense an ideology. The Kemalist movement was one of the most well-known nationalist and independent experiments in post War One area. Kemalism is not a doctrinaire. Kemalism is a anti- imperialist ideology and impact of the middle eastren communities. Kemalism is important, however, not only as an ideology. Its importance stems from the fact that it has become the symbol of successful resistance to the Westren domination. Therefore, it is clearly neccessary to consider Kemalism among the democratics ideologies, which are Rationalistic and Pragmatic, rather than among dogmatic totalitarian ideologies.

The main thesis of this paper; is that Kemalizm should be viewed as a revolutinary ideology and as a symbol has had on the political development of many Asia and Africa and specially Middle Eastren countries as well as to same extent Latin America. Kemalizm had impact on the underdeveloped countries leaders for example ; Gandhi, Nehru, Muhammed Ali Cinnah, Cemal Abdül Nasser, Habib Bourgiba, Hayri Boumedienne. Kemalism is an ideology of underdevelopment, the first such ideology to emerge in a developing country and to be tested historical practice.

Key Words: Doctrinaire, İmperialism, İdeology, Kadro, Kemalisme, Kemalist Movement, Nationalism, National Pact, Mustafa Kemal Atatürk.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

İnsanlık tarihinin son iki yüzyılı, düşünce akımları açısından dikkate değer bir zenginlik göstermektedir. Bu süreç içinde, kimi zaman birbirlerine karşıt, kimi zaman da birbirlerine çok yakın düşünce akımları ortaya atılmış, ancak bunların bir bölümü yalnızca kuramsal bir anlam taşımaktan öte gidememiş, bir bölümü ise; çeşitli toplumlarda uygulama olanağı bulmuşlardır ki, bunlardan biri de son yüzyıl içinde Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Türkiye'de uygulanan *Kemalizm İdeolojisi** olmuştur. Kemalizm'in tarihsel oluşumuna ve niteliklerine geçmeden önce, bu uygulamanın adı üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

Kemalizm adını, Birinci Dünya Savaşı bitiminde, Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkesi sonrasında, Anadolu'nun işgal edilmesine karşı verilen millî direnişin önderi Mustafa Kemal'den almaktadır. Bu direnişi kırmak için çalışan emperyalist güçler ve onların işbirlikçisi olan Damat Ferit hükümetleri, başlangıçta bu direnişçileri, biraz da küçümser bir yaklaşımla, *Kemalistler* ya da *Kemalîler* diye adlandırmışlardı[1]. Bu yaklaşımla işbirlikçi Damat Ferit ve yandaşları, Kemalistleri adeta yüzyıllar öncesinde, Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan *Celalî* isyancılarına benzetmişler ve belki de bu isyanlara verilen addan esinlenerek[2], yalnızca Mustafa Kemal'in yandaşları için değil, fakat aynı zamanda bütün Kuva-yı Millîyecileri için *Kemalîler* deyimini kullanmışlardı. Oysa *Kemalci* ya da *Kemalist Hareket*, o yıllarda yalnızca Anadolu'da değil, aynı zamanda Doğunun sömürge konumundaki bütün Müslüman toplumlarında da giderek saygınlık kazanmış, bu toplumlar maddî ve manevî destek verdikleri bu direnişin başarısını *Kemalist Zafer* olarak nitelendirmişlerdir[3]. Böylelikle Kemalist Zafer, yalnızca Türk milletinin değil, aynı zamanda, Doğunun ezilen sömürge

---

[1] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** Cilt: III, (1919-1938), Ankara 1979, s. 317; Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt: I, Ankara, 1973.

[2] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi,** Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 3. Kitap, İkinci Bölüm, (1923-1938), Ankara 1996, s. 23.

[3] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar,** Cilt: I, Ankara 1981, s. 256, 292.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumlarının da bir övünç kaynağı ve umut ışığı olarak parlamaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Batılı devlet adamları da, daha önceki dönemde bir *Çete* hareketi gözüyle baktıkları Anadolu'daki Türk millî direnişinin başarısını kabullenmek zorunda kalmışlar, özellikle Batılı bilim insanları, 1930'lu yıllara doğru, o yıllarda gündemde olan *Komünizm ve Faşizm* gibi düzenlerden önemli farklılıklar gösteren bu yeni uygulamayı, kurucusunun adına uygun olarak, *Kemalizm* diye adlandırmışlardır[4].

Türkiye'de ise, Kemalizm kavramı 1930 yıllarda kullanılmaya başlanmış, ilk baskısı 1931 yılında Türk Tarih Kurumu (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) tarafından yapılan tarih dizisinin Türkiye Cumhuriyeti Tarihini anlatan dördüncü cildinde Tarih IV yer almış ve bu kitapta, o yıl sayısı altıya çıkarılan ilkelerle ilgili bilgiler verildikten sonra, Kemalizm için şöyle bir yorum yapılmıştı;

"İşte yabancı müelliflerin (yazarların) Büyük Millî Reisin adına nisbetle ***"Kemalism"*** *dedikleri Türk inkılâp hareketinin temel prensipleri bunlardır. Bu prensiplere dayanan devlet sistemi Türk milletinin tarihine, ihtiyacına, içtimaî bünyesine ve mefkûresine (ülküsüne) en uygun olduğu kadar, bütün dünyadaki sistemler içinde de en sağlam ve en mükemmel olanıdır"*[5].

Özellikle bu tarihten sonra, Kemalizm kavramının bilim insanları tarafından sıklıkla kullanılması gündeme gelmiş, bu yeni kavram üzerinde bilimsel nitelikli makale ve kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Kemalizm'in, bir parti ideolojisi olarak gündeme gelmesi ise, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında yapılan İkinci Büyük Kurultayı'nda olmakla birlikte, bu kurultayda

---

[4] A. Afetinan, **Tarihten Bugüne,** Ankara 1970, s. 210; Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim, (Konferanslar-Makaleler),** (1935-1978), Ankara 2003, s.137;

*** "Kemalizm"** kavramının ilk defa : Fransız yazar Michel Paillares'in 1922 yılında basımı yapılan "Lé Kémalisme devant les Alliés; I'entrée en scéne du Kémalisme, le traité de Sévres, I'accord d'Angora, Vers la paix d'Orient (Müttefiklerin Gözünde Kemalizm: Kemalizm'in Uygulanması, Sevr Antlaşması, Ankara Anlaşması, Doğu'da Barışa Doğru), Paris, Edition, du "Bosphore", 1922." adlı kitabında kullanıldığını anlamaktayız. (M.A.)

[5] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, İstanbul 1931, s. 187.

Levent Şahverdi Arşivi

açıkça, yada ima yoluyla da olsa, "Kemalizm" adı kullanılmamış, bu kurultaya damgasını vuran en önemli olay; Mustafa Kemal (Atatürk)'in (1919-1927) yılları arasındaki önemli askerî, siyasî ve toplumsal olayların anlatıldığı üç ciltten oluşan Büyük Söylevi olmuştur. Tarihteki önemli Türk önderlerinin yaptığı gibi, tarihsel bir hesaplaşmayı içeren Büyük Söylevinde Atatürk, Milli Mücadele döneminde yaşanan tarihsel olayların yanı sıra; Kemalizm'in temelleri konusunda da önemli ipuçları vermiştir. Ancak bu kurultayda ne Mustafa Kemal'in, ne de öteki katılımcıların Kemalizm kavramını kullandıklarına tanık olunmamaktadır. Mustafa Kemal, bu söylevde Türk ulusu ve tarih önünde, büyük bir açık yüreklilikle, dünyada benzerine az rastlanır şekilde, sekiz yıl boyunca kazanılan başarıların ve bunları gerçekleştirmek için katlanılan özverilerin bir savunusunu yapmıştır. Ayrıca bu kurultayda; o yıllarda sayıları dördü bulan ilkelerin (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Millîyetçilik, Laiklik) *"genginleştirilerek, parti prensipleri daha çok aydınlatılmış, partinin kurucusu olan Atatürk'ün Genel Başkanlığı onanmıştır"*[6].

Yukarıda da değindiğimiz gibi, 15 Mayıs 1931 tarihinde toplanan C.H.P Üçüncü Büyük Kurultayı öncesinde, Türk Devrimi'nin temel yenilikleri tamamlanmış, bu arada Kemalizm'in ilke sayısı da, Devletçilik ve Devrimcilik ilkelerinin kabulü ile altıya yükselmişti. Bu nedenledir ki, Üçüncü Büyük Kurultay'ın, Kemalizm'in düşünsel gelişimi açısından ayrı bir önemi ve anlamı vardır. Öte yandan bu kurultay, yaklaşık bir yıl öncesinde kurulan liberal nitelikli Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı halkın gösterdiği ilginin ve bu partinin kapatılması sonrasında meydana gelen Menemen Olayı'nın gölgesinde toplanmıştır. Ayrıca bu Kurultay, dünya ekonomik bunalımının olumsuz etkilerinin devam ettiği bir dönemde yapılmıştır. Bu bunalımın etkileri başta Atatürk olmak üzere, Türk yöneticilerinde liberalizme karşı güvensizliğin artmasına neden olmuştu.

---

[6] **Ülkü Halkevleri Dergisi,** "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğuşu ve Gelişimi", Cilt:V, Sayı: 28, Haziran 1935, ss. 260-267.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha da önemlisi, İsmet Paşa hükümeti, o yıllarda özellikle ekonomi politikalarında başarısızlığa uğramış, buna ek olarak, 1930 yılında yaşanan kuraklık sonucu düşük ürün elde edilmesi de halkın geçim sıkıntısını giderek arttırmıştı. Bütün bunlara ek olarak, Lozan Antlaşması'nın 28.'nci maddesi gereğince kapitülasyonların kaldırılması, yabancı yatırımcılar açısından Türkiye'yi eskisi gibi çekici bir ülke konumundan çıkarmış bulunuyordu. Bu gelişme sonrasında yabancı yatırımcıların Türkiye'yi terk etmesi, millî ticaret ve sanayi burjuvazisi gelişmemiş bir toplum olan bu ülkede, birçok alanlarda önemli boşluklar yaratmıştı. Türkiye'de millî burjuvaziyi yaratma girişimi olarak nitelendirebileceğimiz 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu da istenilen amacı gerçekleştirmeye yetmemişti. Ekonomik anlamdaki bu eksiklikler ve sıkıntılar, devletin öncelikle ekonomi ve sanayi alanına girmesi ve ivedi önlemler alması zorunluluğunu ortaya koymuştu. Başka bir deyişle, Halkçılık ve Cumhuriyetçilik ilkeleriyle sağlanan siyasal ve hukuksal eşitliğin, ekonomik önlemlerle güçlendirilmedikçe, büyük bir anlam taşımayacağı, siyasal rejimin sürekli olarak tehdit altında olacağı anlaşılmıştı.

Menemen Olayı ise, Türk devriminin düşünsel bakımdan önemli bir tehdit altında bulunduğunun açık kanıtı olmuş ve lâiklik konusunda daha dikkatli hareket edilmesi zorunluluğunu gündeme getirmişti. 1930 Ağustos'unda bir denetleme organı olarak görev yapması öngörülen ve bizzat Mustafa Kemal (Atatürk)'in önerisiyle eski Başbakan ve Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından liberal eğilimli Ali Fethi (Okyar)'ye kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na halkın çok kısa sürede gösterdiği ilgi, yalnızca karşı devrimcilerin tepkisinden öte bir anlam taşımakta idi.

Kısaca söylemek gerekirse; Üçüncü Büyük Kurultayın, daha önceki dört ilkeye ek olarak, Devletçilik ve Devrimcilik ilkelerinin, önce parti programına konulması ve bir an önce uygulanması konusunda karara varması zorunlu görülmüştür. Böylelikle C.H.P 'nin sembolü haline gelen ve "*Altı Ok*" ile simgelenen Kemalizm'in temel ilkeleri, bu kurultayda bir bütün olarak parti programındaki yerini almıştır. Bu kurultay sonrasında Kemalizm kavramı daha sıklıkla dev-

Levent Şahverdi Arşivi

let ve özel kişilerin yayınlarında yerini almaya başlamıştır. Kurultayda, Kemalizm' in ilke sayısının dörtten altıya çıkarılması bile, Kemalizm'in başlangıçtan itibaren belli bir kurama dayanmadığının, gerçek yaşamdaki uygulamaların sonucunda, bilimselliği sınanarak ortaya çıkan bir ideoloji olduğunun açık kanıtı olarak gösterilebilir.

Kemalizm, altı ilkesinin kabulünden sonra, bu düşünce sisteminin belli bir bilimsel ve kuramsal çerçeveye oturtulması konusunda yoğun çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların en dikkate değer olanlarından biri, 1932 yılında Halkevleri Genel Merkezi tarafından yayınlanan ve resmi anlamda Kemalizm'in kuramsal çerçevesini oluşturmaya çalışan, savunusunu yapan Ülkü Dergisi'dir. O yılların Türkiye'sinde önemli sayılabilecek bir topluluğa ulaşabilen bu dergi, siyasal ve ideolojik bir amaca yönelik olmakla birlikte, dönemin önemli bilim insanlarının yanı sıra, sıradan halk aydınlarının da görüşlerinin yansıtan bir düşün aynası olarak nitelendirilebilir. Bu derginin hemen her sayısında, Kemalizm ideolojisini geniş topluluklara benimsetmeyi öngören yazılar yayınlanmış ve dergi bu açıdan önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Örneğin; Nusret Köymen, *"Kemalizm ve Politika Bilgisi"* başlıklı bir yazısında; Kemalizm'in tarihsel oluşumu ve içeriği üzerinde durduktan sonra, Kemalizm'in bilimsel bir kurama oturtulması zorunluluğunu şöyle belirtmişti;

"Bu gün Türk münevverine düşen büyük vazifelerden biri Kemalizm'in ilmini yapmak ve politika üzerinde her müsbet bilgi şubesinde çalışıldığı gibi, ilim metodlar ile çalışmaktır. Ancak bu suretledir ki, cemiyet kanunlarından faydalanma fennî olan politikayı bir "cemiyet mühendisliği…" haline getirebiliriz"[7].

Köymen, *"Kemalizm'in Hususiyetleri"* başlıklı başka bir yazısında da, Atatürk'ün;

"Her dâhide olduğundan fazla bir seziş kudreti, bir inan kuvveti ve bunların yanında, peygamberlerden farklı olarak, bir de süratli ve yanılmaz bir objektif görüş, sağlam ve müsbet ilim kafası ve aldan-

[7] Nusret Köymen, "Kemalizm ve Politika Bilgisi", **Ülkü,** Cilt: 7, Sayı: 41, Temmuz 1936, ss. 321-324.

Levent Şahverdi Arşivi

maz bir tenkit zekâsı vardır. Kemalizm'in en büyük hususiyetini objektif müşahedecilik ve pozitif ilimciliğinde aramak lâzımdır"[8] diyerek, bu ideolojinin bilimsel düşünce ile olan bağlantılarını vurgulamaya çalışmıştı. Bu yaklaşımla, Batı uygarlığının dayandığı temel düşünceyi oluşturan rasyonalizmin, Kemalizm'de de varolduğunu vurgulamak istenmişti.

Yine 1932 yılından itibaren yayın yaşamına katılan ve aralarında Atatürk'ün çok yakınındaki aydınların da yer aldığı Kadro Dergisi ise; Kemalizm'i, resmi bakış açısını yansıtan Ülkü'ye göre, biraz daha sol bir yaklaşımla değerlendirmeye çalışmış, daha saydam bir kuramsal çerçeve oluşturma çabası içine girmişti. Kurucu ve yazarları arasında Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) gibi aydınların yer aldığı Kadro Dergisi'nin adı bile, Kemalizm'in kuramcılığını yapan bu gençlerin, üstlendikleri sorumluluk bilincini açıkça ortaya koymakta idi. Kemalizm'in siyasal, ekonomik ve toplumsal düzen anlayışı konusunda onlarca yazının yer aldığı Kadro, 1934 yılında yayım yaşamına son vermiş, ancak bu derginin Kemalizm konusundaki yaklaşımları, daha sonraki kuşaklarda etkilerini sürdürmüştür. Örneğin; 1960'larda Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının yayımladıkları Yön Dergisi, bu etkileşimin başka bir görünüşte ortaya çıkması olarak söylenebilir.

Kemalizm'e ideolojik bakımdan en son şeklinin verildiği C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı ise, devletçilik uygulamasına geçilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu kurultay 1934 yılında siyasal haklarına kavuşan kadınların da milletvekili olarak katıldıkları ilk kurultaydır. Bu açıdan bakıldığında Dördüncü Kurultayın demokratik tabanı genişleten bir kurultay olmanın yanı sıra, aynı zamanda parti ideolojisinin de dünyadaki değişmelere uygun olarak yeniden belirlenmesine katkıda bulunan bir kurultay olduğu söylenebilir. Türkiye'deki demokratik değişime atıfta bulunan Kurultayın;

---

[8] Nusret Köymen, "Kemalizmin Hususiyetleri", **Ülkü,** Cilt: 7, Sayı: 42, Ağustos 1936, ss. 416-418.

Levent Şahverdi Arşivi

"*Parti, yurddaşlara hak ve ödev vermekte, kadın erkek ayırma…"*[9], şeklindeki yeni anlayışı benimsemesi bile, bu değişimi açıkça ortaya koymaktadır. Demokratik anlayışın bir gereği olarak kadınların ilk defa resmen temsil edildikleri bu kurultayda, kadınların da Kemalizm'in düşünsel oluşumuna aktif anlamda ve önemli ölçüde katkıda bulundukları söylenebilir.

Dördüncü Büyük Kurultayda *"Kemalizm (Kamâlizm)"* kavramı ilk defa olarak parti programında kullanılmaya başlanmış, bu kurultayın 13 Mayıs 1935, Pazartesi günü yapılan oturumunda kabul olunan parti programının giriş bölümünde ;

"Yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şâmil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bütün bu prensipler (Kamâlizm) yoludur"[10] denilerek, altı ilkenin son bir defa tanımları yapılmıştır ki, bu tanımlar hiçbir değişikliğe uğramaksızın, 5 Şubat 1937 tarihinde anayasanın ikinci maddesinde yerini alacaktır.

Dördüncü Büyük Kurultayda aynı gün söz alan ve Kemalizm ideolojisi üzerinde yorumlarda bulunan C.H.P Genel Sekreteri Recep Peker konuşmasında, totaliter ideolojileri eleştirmiş; *"Anarşist, Marksist, Faşist, Hilafetçi ve beynelmilelcilik propagandaları hep üstümüzden geçer... "* diyerek, Türkiye'nin kapılarını *"Ulusçuluk Kilidi"* ile bu tür akımlara kapattığını vurgulamış [11], ulusal devletin *"keyfî bir idare olmadığını"* savunarak; *"Bizim anladığımız ulusal devlet nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir"* [12] şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Konuşmasında liberalizme de çok sert eleştirilerde bulunan Peker'in, emek-sermaye arasında hassas bir denge kurulması, bu yapılmadığı takdirde Türkiye'de sınıf kavga-

---

[9] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulğası,** Ankara 1935, s. 77.

[10] **A.g.e.,** s. 53; **"Kamâlizm"** deyimi, 1953 yılında yapılan C.H.P Onuncu Büyük Kurultayında parti programından çıkarılarak, yerine**"Atatürk Yolu"** ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. **C.H.P Programı: Onuncu Büyük Kurultayca onanmıştır,** Ulus Basımevi, Ankara 1953, s. 1.

[11] **A.g.e.,** s. 45.

[12] **A.g.e.,** 47.

Levent Şahverdi Arşivi

larının ortaya çıkabileceği konusunda da ciddî endişeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün katıldığı son büyük kurultay olan Dördüncü Büyük Kurultayda, devletçiliğin daha etkili bir şekilde uygulanması, özel girişimin denetlenmesi, grev ve lokavtın yasaklanması, Türk çiftçisinin yeteri kadar toprak sahibi yapılması, tüketicinin korunması, gericilikle etkin şekilde mücadele edilmesi gibi önemli konularda görüş birliğine varılmıştır. Bu kurultayda parti programının üçüncü maddesinde;

"Devletin esas kuramı: Türkiye; Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Lâik ve Devrimci bir Cumhuriyettir. Kuvvet birdir, egemenlik ulusundur..."[13] denilerek, uzun süren tartışmalardan sonra, Kemalizm'in altı ilkesinin öz Türkçe sözcüklerle yeniden tanımları yapılmıştır.

Kemalizm kavramının Dördüncü Büyük Kurultayda kullanılması sonrasında, Kemalizm adı ile yapılan yayınlardaki artış dikkati çekmektedir. Bu yayınlar arasında; 1936 yılında Türkçesi, 1937 yılında da Fransızcası basılan Tekin Alp'in *"Kemalizm (Le Kémalisme)"*; 1936 yılında Edirne Saylavı Şeref Aykut'un *"Kamâlizm";* M. Saffet Engin'in *"Kemalizm İnkılâbının Prensipleri"* adını taşıyan iki ciltlik kitapları ilk akla gelenlerdir. Kurultay sonrasındaki iki yıl içinde Kemalizm üzerine çok sayıda yayın yapılmasına karşın, M. Kemal Atatürk'ün Kemalizm kavramını kullanmadığı anlaşılmaktadır. Kanımızca bunun en önemli nedeni; Onun her zamanki alçak gönüllülüğüyle, yapılan her işin kendisine mal edilmesi gibi bir sonuç çıkarılmasından kaçınmış olmasıdır. Ancak günümüzde, özellikle 1980 sonrasında güncelleştirilen *Atatürkçülük* kavramının öne çıkarılmasına karşın, Atatürk'ün sağlığında böyle bir kavramın kullanılmaması ilginçtir.

Kemalizm'in altı ilkesinin, 1935 yılında C.H.P programında yer almasından iki yıl sonra, 5 Şubat 1937 tarihinde Malatya Milletvekili-Başbakan İsmet İnönü ve 153 arkadaşının imzalarını taşıyan bir önergenin, 399 üyenin bulunduğu Mecliste, oylamaya katılan 333

[13] **A.g.e.,** s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

üyenin oybirliğiyle kabul edilmesi sonrasında, 1924 anayasasının ikinci maddesinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu değişim sonrasında anayasanın ikinci maddesi;

"Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâbçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makarrı (Başkenti) Ankara şehridir"[14] şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Böylelikle daha önce parti programında da yer alan Kemalizm kavramı, o yıllardaki parti-devlet özdeşliğinin de açık bir işareti olarak, çok partili döneme geçildikten sonrada bir süre daha (1947 yılına kadar) aynı adla anılmaya devam etmiştir. Bu dönem içinde, *"Kemalizm"* ve *"Kemalist"* kavramları, Atatürk'ün son Başbakanı Mahmut Celâl Bayar ve İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da sık sık kullanılmaya başlanmıştır[15]**.**

Kemalizm ile ilgili bu belirlemelerden sonra, Kemalizm'in tarihsel gelişimi ve düşünsel yapısı üzerinde de kısaca durmakta yarar vardır. Öncelikle Kemalizm, katı kalıpları dayanak alan ve değişmez kuramları temel kabul eden bir *doktrin* değildir. Bazı yazarların öne sürdükleri gibi hem *doktrin*[16] hem *ideoloji* ise, hiç değildir. Kemalizm, başta siyaset bilimci Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı'nın da doğru saptamasıyla, bir *ideoloji*dir[17]. Prof. Kışlalı'nın da vurguladığı gibi Kemalizm, iyi anlaşıldığı takdirde;

"Lenin'in Rusya'nın koşullarına uydurmaya çalıştığı Marksist ideoloji doğmalaşırken; Mustafa Kemal, liberalizm ve sosyalizmden yararlanarak Türkiye'nin koşullarına göre oluşturmaya çalıştığı devrimci ideolojinin doğmalaşma olasılığını önlemeye çalışmıştır. İdeolojik kalıplaşmanın hızlı bir değişim süreciyle bağdaşmayacağını vurgulayarak, bir anlamda "sürekli devrimcilik" anlayışının ön-

---

[14] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,** Cilt: I, 5 Şubat 1937, ss. 81-84.

[15] İsmail Arar, **Hükümet Programları,** İstanbul 1968, s. 83, 99; Kadri Kemal Kop, **Millî Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları,** Ankara 1945, ss. 13-14.

[16] Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi,** İstanbul 1970, s. 45.

[17] Ahmet Taner Kışlalı, **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği,** 3. Basım, Ankara 1993, ss.53, 57.

Levent Şahverdi Arşivi

cülüğünü yapmıştır. Bazılarının ileri sürdüğünün tersine, Kemalizm'in bir ideolojisi vardır, ama "öğretisi" (doktrini) yoktur [18].

Başka bir deyişle söylemek gerekirse, Kemalizm'in bir ideoloji olduğu konusunda bilim insanlarının büyük bir çoğunluğu uzlaşma içindedirler[19]. Bu belirlemeyi yaptıktan sonra, Kemalizm'in düşünsel temelleri nelerdir ? sorusunu da kısaca yanıtlamaya çalışalım.

Kemalizm'e adını veren Mustafa Kemal Atatürk, bir Türk aydını olarak kuşkusuz yetişme dönemindeki yabancı aydınların ve ait olduğu Türk toplumunun aydınlarından, düşünürlerinden etkilenmiştir. Atatürk'ün eğitim gördüğü yıllardaki Türk aydınları arasında; Selânik Askeri Rüştiyesi Fransızca Öğretmeni Nakiyüddin (Yücekök), Manastır İdadisi Tarih Öğretmeni Mehmet Tevfik (Bilge), "vatan ve özgürlük kavramlarını yeni kuşaklara aşılamış olan Namık Kemal; Osmanlılık yerine Türklüğü ve Türk duygusunu dile getiren ulusal şair Mehmet Emin (Yurdakul) ve zorbalığa karşı direnip insanlığa, yükselmeğe yönelen Tevfik Fikret"in yanı sıra; Şehbenderzade Hilmi [20] ve Türkçülüğün kuramcısı ünlü düşünür Ziya Gökalp ilk akla gelenler arasında sayılabilir.

O yıllarda Atatürk'ün yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un anılarından anlaşıldığına göre; M. Kemal, Harp Okulu yıllarında Namık Kemal'in Vatan Kasidesi'ni ezberlemiş ve öteki arkadaşlarına da okumalarını önermişti[21]. Mustafa Kemal'de daha sonraki yıllarda bu yazar ve düşünürlerin etkileri görülmektedir. Örneğin; ölüm-kalım günlerinin yaşandığı, 13 Ocak 1921 tarihinde, Birinci İnönü Sava-

---

[18] **A.g.e.,** s.50.

[19] Arar, **Hükümet Programları,...,** s. 88; Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,** Ankara 1982, s. 21; Kışlalı, **a.g.e;** İsmet Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi,** İstanbul 1980, ss. 18; Jerzy J. Wıatr, "Kemalizm ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İlerici Rejimler", **Bildiriler ve Tartışmalar,** Türkiye İş Bankası Uluslararası ATATÜRK Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Ankara 1984, ss.149-156; Klaus Von Beyme, "Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm", **Bildiriler ve Tartışmalar,...,** ss. 263-287, Cem Alpar, "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", **Bildiriler ve Tartışmalar,...,** ss. 703-736.

[20] Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen...,** s. 21.

[21] General Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk,** İstanbul 1967, ss. 30-31.

Levent Şahverdi Arşivi

şı'nın hemen ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi' nde yaptığı konuşmada, ünlü düşünür Namık Kemal'in;

"Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini, Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini?" dizelerini anımsatarak,

"İşte bu kürsüden bu meclisi âlinin reisi sıfatıyla, heyet-i âliyenizi teşkil eden bütün âzanın her biri namına ve bütün millet namına diyorum ki; Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara maderini" [22] şeklinde yanıt vermişti.

Gerçekten de M. Kemal, kendisi ve Türk ulusu için zorlu geçen iki yıl sonrasında, hem ulusuna hem de Namık Kemal'e verdiği sözü tutacak ve Türk milletinin *"bahtı kara maderini (annesini)"* kurtaracaktı.

Mustafa Kemal'in, zorbalığa direnen Tevfik Fikret'ten etkilendiğini gösteren bazı önemli örnekler vardır ki, bunlar arasında, ozanın Rübab-ı Şikeste (Kırık Saz) adlı yapıtındaki bir dörtlüğünün son cümlesinde yer alan; *"Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür, bir şairim"*[23] şeklinde ifade ettiği özgürlük özlemini ve ülküsünü, 25 Ağustos 1924 tarihinde Öğretmenler Birliği Kongresi'nde yaptığı konuşmasında öğretmenlerden beklentilerini açıklarken;

"Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister"[24] şeklinde dile getirecekti. Bu konuda yine başka bir örnek de, İzmir Kız İlk Öğretmen Okulu'nda öğretmenlere ve öğrencilere yaptığı konuşmasında, yine Fikret'ten alıntı yaparak,

"Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer... "[25] diyerek kadının toplum içindeki yerini onun bir başka dizesiyle vurgulamasıdır.

---

[22] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt. I, (1919-1938), 2. Baskı, Ankara 1961 s.154.

[23] ASD, II...., s. 173; Tevfik Fikret ünlü dörtlüğünde şöyle demişti;

"Kimseden ümid-i feyz etmem, dilenmem perr'ü bâl
Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâirim
İnhina tavk-ı esaretten de girandır boynuma;
Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür, bir şairim. "

Tevfik Fikret, **Kırık Saz (Rübâb-ı Şikeste), Seçilmiş Şiirler,** Türkçeleştiren: Ahmet Muhip Dıranas, İstanbul 1975.

[24] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt: II, (1906-1938), 2. Baskı, Ankara 1959, s. 173.

[25] **A.g.e.,** s. 231.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal (Atatürk)'i düşünsel anlamda etkileyen önemli düşünürlerden biri de kuşkusuz Ziya Gökalp'tir. Ancak bazılarının yaptığı gibi Gökalp'i, Kemalizm'in biricik ideologu olarak saymak doğru değildir. Zira Gökalp, ikinci meşrutiyet dönemi aydınlarını etkilemekle birlikte, düşüncelerinin bir bölümü düşsel olduğu için, uygulamaya konulamayacak, kagıt üzerinde kalacaktı. Ayrıca Ziya Gökalp, hiçbir zaman dinsel yaklaşımlarından ve Doğu düşüncesinden vazgeçemeyecekti. Türk devriminin başlangıcında yaşama veda eden Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı yapıtında adeta kendi özeleştirisini yaparak, Mustafa Kemal'i *"Türkçülüğün en büyük adamı"* [26] olarak alkışlayacaktı. Kaldı ki, Kemalizm'in uygulamaya koyduğu yeniliklerden özellikle ulusçuluk, lâiklik, cumhuriyetçilik, devletçilik, hukuk devrimi, abece, kadın hakları gibi konularda Mustafa Kemal (Atatürk) ile Gökalp arasında önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu ve benzeri birçok konuda Gökalp, Türk-İslâm-Batı üçgeni arasında adeta sıkışmış, hangisinin daha ağırlıklı olacağı konusunda kararsızlığa düşmüştür. Özellikle ulusçuluk anlayışında din öğesine yer vermesi, ekonomik sorunlara köklü bir çözüm önerisi getirememesi, siyasal ve toplumsal anlamda gerçek bir devrim anlayışını yeterince yansıtamaması, Gökalp'in *doğucu-tutucu* sınırlar içinde kalmasına neden olmuştur. Başka bir anlatımla, ikinci meşrutiyetin "reform" anlayışı, Tanzimat dönemi reform anlayışının adeta bir devamı izlenimini vermektedir. Zira Osmanlı toplumunda siyasal iktidarın özlem ve çabalarıyla daha çok askerî kurumlarla sınırlı kalan ve Lâle Devri'nde başlatılan Batılı anlamdaki yenilikler, Selim III'ün Nizam-ı Cedit'i ile devam etmiş, Mahmut II'nin geniş kapsamlı yenilik hareketleri, Tanzimat ile birlikte önemli bir ivme kazanmıştı. Bu dönemde 1856 Islahat Fermanı ile *"Batı hegomonyası"* altında yeni bir sürece girilmiş, bu süreçte kimi zaman İngiliz, Fransız daha sonra da Alman baskısı ve yönlendirmesiyle, Türk ulusal kimliği etkisizleştirilmeye çalışılmıştı. Yine Batı baskısıyla kabul edilen anayasal monarşi döneminde de bu anlamda bir değişiklik söz konusu olmamış, ne merkeziyetçilikten yana olan Gökalp ve ar-

[26] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** İstanbul (basım tarihi yok), s. 14-15.

Levent Şahverdi Arşivi

kadaşları, ne liberalizmden yana olan Prens Sabahattin ve yandaşları, ne de sınırsız bir Batıcılığı savunan Abdullah Cevdet ve öteki aydınlar, Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge konumundan kurtarılmadan ve monarşik yapısının bütünüyle ortadan kaldırılmadan, devletin gerçek anlamda kurtulamayacağının ayırdımına varamamışlardır. Zira o dönemde, dünyanın en güçlü imparatorluğundan geriye; yabancı tekellerin baskısı altında ezilen, Duyun-u Umumiye'nin temel kaynaklarına el koyduğu, millî olmayan bir ticaret-sanayi burjuvazisi tarafından köle durumuna düşürülmüş bir toplumsal ve ekonomik düzen ile artık çağ dışı kalmış toplumsal, siyasal kurumları dış güçler tarafından denetlenen, her yönüyle yarı sömürge denilebilecek bir devlet kalmıştı. Bu yapının değiştirilebilmesi için, başta Gökalp olmak üzere, meşrutiyet aydınlarının öngördüğü model, yalnızca küçük bir seçkinci grubun özlemini yansıtıyor, büyük yığınlar tarafından benimsenmiş geniş bir uzlaşma tabanına dayanmıyordu. Bu nedenle de, daha başlangıçtan itibaren adeta kendi kendini başarısızlığa mahkûm etmişti. Bu gerçeği, daha Abdülhamit II döneminde gören ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik'te kuruluşu sırasında ise, arkadaşları ile paylaşan Mustafa Kemal, o günkü toplantıda yaptığı konuşmada;

"Kahhar bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak, hulasa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum"[27] demişti.

Osmanlı Devleti'nin büyük savaştan yenik çıkmasından sonra da öngörülerinin pekiştiğini gören Tümgeneral Mustafa Kemal, anı defterinin 6 Temmuz 1918 tarihli sayfasına;

"Benim elime büyük bir salahiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı içtimaiyemizde (toplumsal yaşantımızda) istenilen inkılâbı bir "coup (darbe) ile tatbik edebileceğimi zannederim"[28] diye de bir not düşmüştü.

---

[27] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II,..., s. 1.

[28] A. Afetinan, "Atatürk'ün Viyana-Karlsbat Hatıraları", **Atatürk Konferansları,** Cilt: II, Ankara 1970, ss. 19-24 ; A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Ankara 1977, s. 137.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'in bu yaklaşımları, biraz önce sözü edilen sömürge düzeninin bütünüyle ortadan kaldırılmadan, siyasal, ekonomik, toplumsal kurumlarıyla bağımsız ve ulusal bir devlet kurulmadan, varolan sorunların çözülemeyeceğine inanmıştır. Bu konuda Büyük Söylevinde ayrıntılı bilgi veren M. Kemal, Osmanlı Devleti'nin tarihsel ömrünü tamamladığı düşüncesindeydi. Zira O'na göre; Türk ulusunu yüzyıllarca geri bırakmış olan bu kurumlar yıkılmadan ve yerlerine ulusun en yüksek uygarlık gereksinimlerine göre ilerlemesini sağlayacak kurumlar kurulmadan[29], Türk milletinin kurtuluşu olanaksızdı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonraki gelişmeler iyi incelendiği zaman bu gerçeği anlamak zor değildir.

İstanbul'un resmen işgali öncesinde, büyük çoğunluğu direnişten yana olan ve düşünsel temelleri büyük ölçüde Mustafa Kemal tarafından hazırlanarak, İstanbul'a gönderilen ve 28 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen Misak-ı Millî (Ulusal And), 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da 18 Temmuz'da aynen benimsenecekti[30]. Ulusal devletin üzerine oturduğu *bir "toplumsal sözleşme"* ve Kurtuluş Savaşı'nın *"siyasal bir programı"* olarak kabul edilebilecek bu belge, Kemalizm'in tarihsel temellerine konulan en önemli yapı taşlarından biri olarak düşünülebilir.

Başkanlığına Mustafa Kemal'in seçildiği TBMM'nin siyasal gücü ele aldıktan sonra yayımladığı belgeler, bu meclisin iki temel amacı gerçekleştirmek için çaba göstereceğini vurgulamaktadır ki, bunlardan biri; ulusun yaşam ve bağımsızlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan *"emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı savunma*" ve bu amaca aykırı hareket edenleri cezalandırmak; ikincisi de "*halkın öteden beri karşı karşıya bulunduğu yoksulluk sebeplerini yeni araç ve kurumlarla kaldırarak... ",* yerine *"gönenç ve mutluluk getirmek"* olarak belirlenmişti[31]. Bütün bu amaçların gerçekleş-

---

[29] A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** 4. Baskı, Ankara 1984, s. 259.

[30] Utkan Kocatürk, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,** 2. Baskı, Ankara 1988, s. 185.

[31] Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Araştırma Başkanlığı, **Askeri Tarih Vesikaları Dergisi,** Sayı: 55, Mart 1956, Belge No: 1265.

Levent Şahverdi Arşivi

tirilmesi sırasında halkın genel eğilimlerinin ve ulusal değerlerinin göz önünde bulundurulacağı konusunda da güvence verilmekte idi. Bu bildirinin başlangıcında her ne kadar *"Hilafet ve Saltanatın kurtarılacağından"* da söz edilmekte ise de, TBMM Başkanı Mustafa Kemal'in, Meclisin 25 Eylül 1920 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmasında, bu kurumların başında bulunan kişinin ulusal amaçlara aykırı hareketleri karşısında, artık böyle bir yükümlülük altında bulunmayacağı aşağıdaki sözlerinden kolaylıkla anlaşılabilir;

"Eğer amaç bugünkü halife ve padişaha olan bağlılığı bir daha söyleyip belirtmekse, bu kişi haindir. Düşmanların yurt ve ulusa karşı kötülük yapmakta kullandıkları araçtır. Hain ya da makamın yetkisini kullanmakta yasak edilmiş kişi, aslında halife ve padişah olamaz..."[32].

Böylelikle Mustafa Kemal, açık ve kesin bir dille padişah ve halifeyi tanımadığını, tam tersine, bu kişinin bir *"hain"* olduğunu savunuyordu. Mustafa Kemal'in bu açıklaması, söz konusu makama karşı yaptığı ilk ve çok ağır bir saldırı niteliğini taşımaktan da öte, bu kurumlar hakkında zamanı gelince yapılacak olan işlemin önemli bir kıvılcımı olarak görülebilir ki, büyük zaferden sonra, 1 Kasım 1922 tarihindeki yapılan ikinci saldırı ile Osmanlı saltanatı tarih sahnesinden çekilmek zorunda bırakılacaktı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in attığı önemli adımlardan biri de, 13-18 Eylül 1920 tarihleri arasında Meclise sunduğu *"Halkçılık Bildirgesi (Programı)"*dir[33]. Bir siyasî program niteliğini taşıyan bu bildirge, yalnızca 1921 anayasasına temel bir kaynak oluşturmak açısından değil, aynı zamanda Kemalizm'in amaç ve hedeflerinin belirginlik kazanması bakımından da tarihimizde önemli bir yere sahiptir.

Kemalist İhtilâl, bütün siyasal eğilimleri TBMM'nin çatısı altında toplayarak toplumsal uzlaşmayı sağladıktan iki yıl gibi kısa bir za-

---

[32] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** Cilt: I, Ankara 1985, s. 135; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Söylev)**, Cilt: II,(1920-1927), Ankara 1984, s. 759.

[33] İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi,** İstanbul 1963.

Levent Şahverdi Arşivi

man içinde, yalnızca işgal güçlerini yenilgiye uğratmakla kalmamış, aynı zamanda başta padişahlık olmak üzere, eski düzenle işbirliği içinde olan kişi ve kurumların tarihsel varlığına son vermiştir. Başka bir deyişle Kemalist İhtilâl, dünyada benzeri görülmemiş bir uygulama ile ikili bir savaşım vererek, aynı zamanda hem emperyalist güçleri, hem de onların işbirlikçilerinden oluşan çağ dışı kalmış olan iç düzeni ortadan kaldırmıştır. Bu tarihsel gelişme, evrenselliğini kabul ettiğimiz Fransız ve Sovyet devrimlerinde bile rastlanmayan, Kemalizm'in kendine özgü bir niteliğidir. Zira ne Fransız devrimcileri, ne de Viladimir Ivanoviç Lenin ve *"yoldaşları",* Kemalistler gibi, iki ateş arasında kalmamışlar, yalnızca iktidarın başında bulunanlarla, ya da yandaşlarıyla mücadele etmişlerdi. Oysa Kemalist İhtilâl, ikinci TBMM döneminde ise, önce devrime yandaş olmayan muhalif grupları saf dışı bırakarak, önemli bir engeli ortadan kaldırmış, Lozan Antlaşması ile Kapitülasyonlara, yabancı tekellere son vererek, ekonomik ve siyasal bağımsızlığın temellerini atmış, Ankara'nın başkent yapılması, Cumhuriyetin ilanı gibi önemli değişikliklerle, yeni devletin ulusal kimliğini belirlemiş, başka bir deyişle; *"ihtilâl"* evresini tamamlamıştır.

Bu gelişmelerin ardından, Halkçılık Bildirgesi'nde sözü edilen siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılanma süreci başlatılmıştır. Aslında Türk Devriminin *"İhtilâl"* evresi ile *"Devrim"*evresi iç içe sürdürüldüğünden, bunları kesin olarak tarihlendirmek oldukça zordur. Kemalist hareketin bundan sonraki on beş yıl içinde gerçekleştirdiği *"devrim",* bazılarının iddia ettiği gibi, bir üst yapı devrimi değildir. Zira Mustafa Kemal, ulusal burjuvazinin tam anlamıyla oluşmadığı ve yalnızca 20.000 dolayında örgütlü bir işçi kesiminin bulunduğu bir toplumda, *"proleter devrim"*düşüncesinin başarılı olacağına hiçbir zaman inanmadığı gibi, Kemalist hareketin gündeminde *"sosyalist devrim"* yapmak gibi bir amaca da yer verilmemişti. Mustafa Kemal'e göre; o yıllarda sosyalizmin geleceği, Rusya'da bile tam bir belirginlik kazanmamıştı[34]. Kaldı ki, Türk devrimi başlangıcından

[34] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I..., s.196 ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt: III, 2. Baskı, Ankara 1961, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

itibaren halk ile birlikte ve onun adına yapılmış olmakla beraber, *sosyalist bir devrim* değildi. O yıllar ve sonrasında Sovyetler ile yapılan işbirliği, anti-emperyelist temel üzerinde yükselen, karşılıklı bir çıkar birliğine dayandırılmıştı. Sovyet önderi Lenin de bu uzlaşmanın bilincinde olarak, Ankara'ya elçi gönderdiği S. İ. Aralov'a verdiği talimatta, M. Kemal'in *sosyalist olmadığını bildiğini* açıkça belirtmişti[35].

Kemalizm, başından itibaren anti-emperyalist bir anlayışla hareket etmiş, daha sonraki yıllarda da Mustafa Kemal'in anti-emperyalist bakış açısında hiçbir zaman bir değişiklik olmamıştır. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın daha başında ortaya koyduğu bu yaklaşımını 7 Temmuz 1922 tarihinde, Sovyet elçisi Aralov'un, İran elçisi Mümtazüddevle İsmail Han onuruna verdiği bir yemekte dile getirirken;

"Türkiye'nin mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye âzim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete erdirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir"[36] demişti.

İşte bu yüzdendir ki, Doğu dünyasının o dönemde sömürge olan Müslüman toplumları ve onların önderleri Türk Kurtuluş Savaşı'na;

*"İslâmın Hıristiyanlığa, Doğu'nun Batı'ya, Asya'nın Avrupa'ya ve Kemalist Türkiye'nin emperyalist İngiltere'ye karşı kazandığı en büyük zafer "*olarak bakmışlardır [37].

Kemalizm'i, 1930'lu yıllarda özellikle Almanya ve İtalya'da uygulanan faşizmin yükseliş döneminde, bu rejimle karşılaştıranlar olmuştur. O dönemde M. Kemal, faşist liderleri her fırsatta eleştirmekten geri durmamış, onlarla asla işbirliği yoluna gitmemiştir. Da-

---

[35] İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları,** Çeviren: Hasan Ali Ediz, 2. Baskı, Ankara 1985, s. 29.

[36] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt: II, 4. Baskı, Ankara 1989, s. 44.

[37] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** Cilt: II, Ankara 1986, s. 269.

Levent Şahverdi Arşivi

ha da ötesi İtalyan lider Faşist Benito Mussolini'nin Habeşistan'a saldırısını;

"Bu kendini beğenmişlik dağının, masum "Habeş yabanlarını" bile duraksamadan yok edebilen, asker çizmesi giymiş bu sırtlanın dünyasında yaşamak zorunda kalmam üzücü değil midir?...Ben halkım için savaştım, ama her şeyden önce bu masum "yabanlar" için de savaştım"[38] diyerek, şiddetle kınamıştı.

Mustafa Kemal, Alman lideri Adolf Hitler'den de hoşlanmadığını açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir. Amerikalı gazeteci Bayan Gladya Baker'in kendisiyle yaptığı bir görüşmesinde; Hitler ve Mussolini'den söz açıldığında; Avrupa'da bazı liderlerin, ulusçuluğu kendi toplumlarına yanlış anlatarak, *"saldırının odak noktaları haline geldiklerini"* belirtmiş, daha o yıllarda insanlığın üç yıl sonra yaşamak zorunda kalacağı büyük felaketi haber vermiş ve bu konuda ivedi önlemler alınması zorunluluğuna işaret etmişti[39].

Faşizmin, ulusçuluk ve toplumsal düzen anlayışı ile uzlaşamayan Kemalistler, daha da ötesi bu düzenin sömürgeci ve saldırgan amaçlarına açıkça karşı çıkarak, sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Mustafa Kemal bu konuda ;

"Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünde yok olacak ve yerlerine, uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır"[40] derken;

C.H.P Genel Sekreteri Recep Peker de faşizmi;

"Faşizm, sınıf mücadelesine, beynelmilelciliğe ve diğer sınıfların tanıdığı siyasal inançlara zıt olan ve demokrasiyi, fırkaları hürriyet ihtilâlinin getirdiği parlamentarizmi inkâr eden bir politika yolu..."[41] olarak yorumlamış ve bu düzenin özgürlük karşıtı yanına dikkati çekmek istemişti.

---

[38] Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye,** Çeviren: Arif Gelen, Ankara 1976, s. 297.

[39] **Ülkü Halkevleri Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 29, Temmuz 1935, ss. 322-323.

[40] Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1981, s.18.

[41] Recep Peker, **İnkılâp Dersleri,** 4. Baskı, İstanbul 1984, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemalizm'i belli bir kuramsal çerçeveye oturtmaya çalışan Kadro Dergisi'nin yazarlarından Burhan Asaf (Belge) de, *"Faşizm ve Türk Millî Kurtuluş Hareketi"* başlıklı yazısında, İtalyan bilim adamı Dr. Ettora Rossi'nin, Kemalizm ile Faşizm arasında karşılaştırma yapmasını eleştirerek, bu iki sistem arasındaki farklılıkları açıkladıktan sonra, *"Kemalizm, müstemlekeciliğe karşı bir isyandır... Kemalizm millî kurtuluş hareketlerini henüz tahakkuk ettirmemiş milletler için daima bir ideal ve bir ideoloji kaynağı teşkil edecektir... "*[42] diyerek, Faşizmin, hiçbir şekilde Kemalizm'e benzemediğini savunmuştu.

Kemalizm'in düşünsel temellerinin son şeklini aldığı C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı'nda da Recep Peker, gerek faşizme gerekse liberalizme karşı yine çok sert eleştiriler yöneltmiş ve daha da ötesi liberalizmin, dünyanın her yerinde çökmekte olduğunu ileri sürmüştü[43].

Buraya kadar söylenenleri kısaca özetlemek gerekirse, Kemalizm'in en yetkili kişileri başta olmak üzere, o dönemin aydınları bu düzenin; Faşizm, Liberalizm ve Sosyalizm gibi sistemlerden farklı olduğunu ısrarla vurgulamışlardır. Bu sistemlerden farklılıklar gösteren Kemalizm'in, o yıllardaki ideolojilerden hiç etkilenmediğini söylemek de yerinde bir yaklaşım değildir. Kemalizm'in düşünsel alt yapısı incelendiği zaman bu yapının; Genç Türklerin *ulusçu, lâik ve batılılaşmış* kanadından kalan düşünsel mirasa sahip çıktığı, başka bir deyişle; *"Osmanlı-İslâm geleneklerinden çok, aydınlanma dönemine, Fransız Devrimine, Pozitivizme, Solidarizme, 19. yy bilimci dünya görüşüne…"* uzandığı söylenebilir[44].

Daha da ötesi İngiliz tarihçi Prof. Arnold Toynbee'nin haklı olarak vurguladığı gibi Kemalizm;

---

[42] Burhan Asaf (Belge), "Faşizm ve Türk Millî Kurtuluş Hareketi", **Kadro Dergisi,** Cilt: I, Sayı: 8, Ağustos 1932, ss. 36-39.

[43] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası...,** s. 45.

[44] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi,** İstanbul 1986, s. 171; Qyvind Qsterud, "Ulusçuluk ve Göreceli Geri Kalmışlık", **Bildiriler ve Tartışmalar,** Ankara 1984, ss. 236-240.

Levent Şahverdi Arşivi

"Batı dünyasındaki Rönesans, Reform, XII. yüzyıl sonunun bilimsel ve kültürel ihtilâli, Fransız ihtilâli ve endüstriyel ihtilâllerin..." uyguladığı yöntemlerden etkilenmiş ve bunların amaçladığı hedeflere ulaşmaya çalışmıştır[45].

Bütün bunların yanı sıra Prof. İsmet Giritli'nin anlatımıyla;

"Kemalizm, bir çağdaşlaşma-modernleşme-yenileşme-Batılılaşma hareketinin ideolojisidir. Gerçekten Kemalizm, Niyazi Berkes'in doğru deyimiyle iki yüz yıldan beri başlatılan modernleşme akımının doğru yolunu bulması ve ona yönelmesidir. Bu nedenle, bu büyük tarihi ve toplumsal olayı geleneksel Batının monist ideolojilerinden birine sokmak mümkün değildir. Zira Kemalizm, Pragmatizm, Pozitivizm ve Realizmi de içeren bir Plüralizm'dir"[46].

Aynı şekilde Tarihçi Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın da vurguladığı gibi;

"Türk Devrimi'nin temellerinde Akılcılık (Rasyonalizm) ve Olguculuk (Pozitivizm)'in izleri bulunmaktadır" ve M. Kemal, özellikle Cumhuriyetçilik ve siyasal rejim konusunda Jéan Jack Rousseau'dan; özgürlük anlayışı konusunda da 26 Ağustos 1789 tarihli İnsan Hakları Bildirgesi'nden etkilenmiştir[47]. Fransız Devrimi'nin etkileri, Türk Devrimi'nin hemen her evresinde görülmektedir. Zira Fransız Devrimi dünyayı, Aydınlanma Devrimi'nin bir ürünü olan doğal haklara dayalı bir bakış açısıyla algılama yöntemini getirmiştir. Bundan dolayıdır ki, doğal haklar anlayışını temel alan Türk Devrimi'ni etkilemesi de olağan bir gelişmedir.

Mustafa Kemal de bu etkileri 8 Mart 1928 tarihinde Fransız Lé Matin Gazetesi'ne verdiği demeçte açıkça dile getirerek şu bilgiyi vermektedir;

"Fransa ihtilâli bütün cihana hürriyet fikrini nefyetmiştir ve bu fikrin hâlen esas ve menbaı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri be-

---

[45] **Atatürk İçin Diyorlar Ki,** Toplayan: Selahaddin Çiller, İstanbul 1978, s. 118.

[46] İsmet Giritli, "Kemalist İdeoloji ve Nitelikleri", **Bildiriler - Tartışmalar,** Ankara 1984, ss. 291-304.

[47] Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar...,** ss. 11-13.

Levent Şahverdi Arşivi

şeriyet terakki etmiştir. Türk demokrasisi Fransa ihtilâlinin açtığı yolu takip etmiş, lâkin kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkışaf etmiştir. Zira her millet inkılâbını içtimaî muhitinin tazyikatı ve ihtiyacına tâbi, olan ve hal ve vaziyetine ve bu ihtilâl ve inkılâbın zaman-ı vukuuna göre yapar"[48].

Bu sözlerden de açıkça anlaşılacağı gibi; Türk Devrimi'nin, Fransız Devrimi'nden etkilendiği kabul edilmekle beraber, her ulusun kendi devrimini; toplumsal çevresinin baskılarına, eğilimlerine, gereksinimlerine, durumuna ve o devrimin yapıldığı zamanın koşullarına göre yaptığı, bu nedenle de Türk Devrimi'nin kendine özgü farklı niteliklerle geliştiği vurgulanmaktadır. Gerçekten de Fransız Devrimi, sonrasındaki tarihsel süreç iyi incelendiği zaman, bu devrim sonrasındaki dönemde sanayi devrimlerinin ve anayasal düzenlerin, insan haklarının giderek yaygınlaştığı ve ulusçuluk anlayışının on dokuzuncu yüzyıla damgasını vurduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, Türk Devrimi'nin bütün bu gelişmelerden de yararlandığına işaret etmektedir. Gerçekten de bu etkiler yine iyi incelendiği zaman, Türk Devrimi'nde de görülebilir. Bununla beraber M. Kemal, hiçbir zaman *kopyacı* bir anlayışla hareket etmemiş, tam tersine olarak bu anlayışta olanları şiddetle eleştirmiştir. Örneğin: 20 Mart 1923 tarihinde Konya'da gençlerle yaptığı bir söyleşide; bu türden aydınları eleştirerek, bunları düşünceleriyle halkın eğilimleri arasında büyük uçurumlar olduğunu, bu aydınların halka önerdiği ülkülerin, halkın *"ruh ve vicdanından alınmadığını",* bütün dünyayı bilen aydınlarımızın kendi toplumunu tanımadığını belirtmiş ve; *"Bu millete gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından yararlanmakla birlikte, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız"* demişti[49].

Yine aynı konuda, 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'ni açarken kendisinin yaptığı son konuşmasında da;

---

[48] **ASD, III,** s.81.
[49] **ASD, II,** s s. 140-141.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ıztırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir" [50] diyerek, Türk Devrimi'nin ile Kemalizm'in ulusal ve evrensel oluşumuna dikkat çekmek istemişti.

Bütün bunlar birleştirildiği zaman, Kemalizm'in kendine özgü ulusal, kopyacı olmayan, evrensel düşüncelerle ters düşmeyen, tam tersine örtüşen nitelikte bir ideoloji olduğu kendiliğinden anlaşılabilir.

Mustafa Kemal, C.H.P'nin ilk programı kabul edebileceğimiz Dokuz Umde (ilke)'yi yetersiz bulanları eleştirirken de;

"Yayımladığım programı bir siyasal parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. "Halk Partisi'nin programı yoktur" dediler. Gerçekten, ilkeler adı ile anılan programımız, karşı çıkanların gördüklerine benzer bir kitap değildi; ama temel ilkeleri kapsıyordu ve uygulanabilir nitelikte idi. Biz de, uygulanamayacak düşünceleri kuramsal bir takım ayrıntılarla yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik, öyle yapmadık. Ulusun maddî ve mânevi yönlerden yenilenip gelişmesi için çalışırken; iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuk"[51] demişti.

Atatürk'ün bu konuşması da Kemalizm'in *doktriner* olmadığını, *işlevsel ve uygulanabilir* olduğunu açıklamak bakımından son derece anlamlı ve önemlidir. Mustafa Kemal, bütünüyle ya da bir bölümüyle kağıt üzerinde kalması kesin olan doktrinlerle zaman kaybedilmesini öngörmemiştir.

Başka bir deyişle, başlangıcından itibaren, tarihsel değişime açık bir ideoloji olarak, aklın ve bilimin gelişmesine uygun bir değişimi kabul etmiş olan Kemalizm, bu niteliği ile değişmezliği savunan doktriner anlayışlardan örneğin; Marksist, Faşist ve Teokratik vb. anlayışlardan bütünüyle ayrılmaktadır. Değişimi kesinlikle kabul eden Mustafa Kemal, bu anlayışını açıklarken, özellikle ekonomik sorunların ve bunlara bulunacak çözüm yollarının zamanın koşullarına göre değişmesinin zorunluluğunu dile getirerek;

---

[50] **ASD, I,** s. 405.
[51] **Atatürk, Nutuk (Söylev), II.** ss. 956-957.

Levent Şahverdi Arşivi

"Toplum durmaz. Ekonomik sorunlar yalnız bu günün sorunu değildir. Bunun gelişmesi ve zamana göre ilerlemesi gerekir. Biz bu durumdayız. Ama bu durumda kalamayız. Onun için her sorunda inkılâpçı olacağız"[52] derken, değişmelerin kaçınılmaz olduğunu ancak bu değişmelerin geriye dönük değil, ileriye yönelik olması gerektiğini savunduğu içindir ki, Kemalizm'in ilkeleri arasına bir de *Devrimcilik* ilkesini koymuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı'nda, Devrimcilik başlığı altında yapılan bu ilkenin tanımı, Kemalizm'in değişimciliğini ve işlevselliğini anlamak bakımından önemlidir. Bu kurultayda, Devrimcilik ilkesi ile ilgili olarak; *"Parti devlet yönetiminde tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiplerle kendini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız öz verilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak parti için esastır"*[53] denilecekti.

Bu tanımdaki anlayış da Kemalizm'in devrimcilik ilkesinin en son tanımının yapıldığı bu kurultayda, sözü edilen ilkeye göre, sorunların evrimci bir anlayışla değil, devrimci bir anlayışla çözülmesi, ancak "ulusun sayısız öz verilerle kazandığı" temel ilkelere bağlı kalınmasını öngörülmekte idi. Bundan dolayıdır ki; Mustafa Kemal, Prof. A. Taner Kışlalı'nın deyimiyle; *"Koşulların değişeceğinin, değişen koşulların yeni kurumları, yeni atılımları gerektireceğinin bilincindeydi. Bu nedenledir ki, Kemalist ideolojinin kalıplaşmasına, bir anlamda devrimin dondurulmasına karşıydı. Koşullara koşut olarak, sadece kurumların değil, düşüncelerin de değişmesinin gerektiğini biliyordu. İşte bu nedenledir ki, Kemalizm'in Devrimcilik ilkesi, aynı zamanda bir "sürekli devrimcilik*" anlayışını yansıtmaktadır"[54].

Kemalizm'in Lâiklik ilkesi de, Batı aydınlanmasında önemli bir dönemeci oluşturan Reform süreciyle başlayan ve Aydınlanma Devrimi ile doruk noktasına ulaşan bir anlayıştan etkilenmiştir. Ünlü

---

[52] Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat,** İstanbul 1981, s. 279.
[53] **C.H.P, Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulğası...,** s.78.
[54] Kışlalı, **a.g.e.,** s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız düşünürü Descartes'in *"Düşünüyorum o halde varım!"* anlayışı ile Auguste Comte'un Pozitivizmi'nden Kemalistlerin de etkilendiği anlaşılmaktadır. Kemalizm'in lâiklik anlayışında; din işleriyle dünya işlerinin ayrılması, dinin siyasal, toplumsal ve ekonomik bir sömürü aracı olarak kullanılmaması, bunu yapanlara devletin karışabilmesi, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, dinin her türlü boş inanlardan kurtarılarak, bilimsel bir süzgeçten geçirilmesi, *"Tanrısal haklar ve Tanrısal egemenlik"* yerine, *"doğal haklar ve ulusal egemenlik"* anlayışının temel alınması, devletin inanç özgürlüğünü koruması, dünyasal yaşamda inançlardan ve bunlardan kaynaklanan doğmalardan değil, aklın ve bilimci düşüncenin etkinliğinin egemen kılınmasından yanadır. Bu lâiklik anlayışına paralel bir anlayış, C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı'nda dile getirilerek, bu ilkenin *"ulusumuzun çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan biri olduğu"* kabul edilmişti[55].

Kemalizm'in lâiklik ilkesi, Batı düşüncesine ait olmakla birlikte, Atatürk döneminde Türkiye, Aydınlanma Devrimi'nin öngördüğü kuramsal çerçeveye bağlı kalmıştır. O dönemin Türkiye'sindeki uygulamalar, lâikliğin ana vatanı kabul edilen Fransa'da bile yeterince başarıyla uygulanamamıştı. Oysa Türkiye'de, yalnızca din-devlet ayrımı gerçekleştirilmekle yetinilmemiş; Saltanat ve Hilafet'in kaldırılmasından sonra, 1924 Anayasası'ndan din ile ilgili maddeler çıkarılarak siyasal düzen lâikleştirilmiş, medreseler kapatılmış, eğitim-öğretim birliği sağlanmış, doğal hukuk düzenine geçilmiş, Arap abecesi yerine yeni Türk abecesi kabul edilmiş, Kur'an-ı Kerim ve Ezan'ın Türkçeye çevirisi yapılmış; giysi-ölçüler-saat-takvim değiştirilmiş ve kadın-erkek eşitliği konusunda köklü adımlar atılmıştır. Türk kadınına demokratik hakları 1934 yılında verildiği zaman, o yıllarda henüz Fransa, İtalya, İspanya, İsviçre, Portekiz, Polonya ve bütün Balkan devletleri ile uzak doğu ve Güney Amerika'da yaşayan kadınlar böyle bir hakka sahip bulunmuyorlardı [56]. O yıllarda yapılan

---

[55] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulğası...,** s. 78.

[56] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türk Hukukunda Kadının Yeri", **Ülkü Dergisi,** Cilt: 5, Sayı. 28, Haziran 1935,ss. 269-270.

Levent Şahverdi Arşivi

bu büyük değişikliği, aydın bir Türk kadını olan Mediha Muzaffer, *"İnkılâbın Ruhu"* adlı yapıtında şöyle dile getirmişti;

"Dün lâle bahçelerinin hûlyası kadın, saltanatın baziçesi (oyuncağı) olan kadın, zayıf, aciz ve esirdi... Cumhuriyet, çalışan ellerimizi dörtleştirdi, yuvalarımızı, yavrularımızı düşünen dimağlarımızı ikileştirdi"[57].

Kısaca söylemek gerekirse, yine Prof. A. Taner Kışlalı'nın deyimiyle;

"Bir çağdaşlaşma ideolojisi olarak Kemalizm açısından lâiklik, demokrasi alanındaki cumhuriyetçiliğin de, millîyetçiliğin de, devrimciliğin de ve hatta halkçılığın da ön koşulu olduğu için, bu ölçüde önem taşımaktadır. Demokrasinin ön koşuludur; çünkü lâiklik olmadan gerçek bir düşünce özgürlüğü, gerçek bir özgür seçim olamaz... Millîyetçiliğin ön koşuludur; çünkü lâiklik olmayan yerde önem taşıyan öğe ulus değil, inanların oluşturduğu "ümmet"tir... Devrimciliğin ön koşuludur; çünkü lâikliği kabul etmemiş bir toplumda bilimin ve çağın gerisinde kalmış kurumları değiştirmenin tartışılması bile genellikle olanaksızdır. Halkçılığın ön koşuludur; çünkü din temeline dayalı bir devlette ağırlığı ve önceliği olan halk değil, dinsel seçkinlerdir"[58].

Kemalizm'in belki de en eski ilkesi olan Halkçılık ilkesinin düşünsel temellerinde ise, bir ölçüde solidarizm ve Rus popülizmi olarak bilinen *"Narodnika (Halkçılık)"* akımının izleri görülmekte ise de, Kemalizm'in halkçılık anlayışı, yalnızca ekonomik anlamda olmayıp, daha çok siyasal demokrasiyi, bireysel ve hukuksal eşitliği, sınıf ayrıcalıklarının reddini ve sınıflar arasında toplumsal uzlaşmayı amaçlamıştı. Bu amaçları sağlamak isteyen Mustafa Kemal daha 1920 yılından başlayarak hükümetini *Halk Hükümeti,* siyasal programını *Halkçılık Programı*, ideolojilerini *Halkçılık,* kurduğu partinin adını da *Halk Fırkası* olarak adlandırmıştı. Bunlardan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi Kemalizm'in Halkçılık anlayışı, halkı dışlayan değil,

---

[57] Mediha Muzaffer, **İnkılâbın Ruhu,** İstanbul 1933, s. 63.
[58] Kışlalı, **a.g.e.,** s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

tam tersine, seçkinciliğe karşı bir ideoloji olup, *"Osmanlı geleneğinin bir ürünü olan seçkin-halk ikilemini aşmaya yönelikti"*[59].

Kemalist ideolojide halkçılığa, 1930'lardan sonra ekonomik bir içerik de yüklenmeğe çalışılmıştır. Zira M. Kemal ve Kemalistler, bireyin gereksinimlerinin yalnızca siyasal, hukuksal eşitlik ve özgürlükten ibaret olmadığını görmüşler, bu anlayışın ekonomik kazanımlarla desteklenmediği sürece, siyasî rejimin tehlikede olacağını anlamışlardır. Böylelikle ekonomik sorunları çözmek için, Devletçilik gündeme getirilmiştir. Zira o yıllarda Türk milletinin % 80'i, Osmanlı yönetiminin aşağıladığı, neredeyse uşak durumuna düşürdüğü, hiç bir hakkını tanımadığı, yalnızca asker ve vergi toplanması söz konusu olunca anımsadığı *Köylü* kesiminden oluşmakta idi. Bu yüzdendir ki M. Kemal, daha 1 Mart 1922 tarihinde konuyu gündeme taşıyarak köylüyü; *"Türkiye'nin sahibi ve efendisi"* olarak ilan etmiş, bu kesimin *"herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstehak ve elyak"*olduğunu belirterek, *"yedi yüz yıldan beri emekleri ellerinden alınan, kanları akıtılan* bunca özverilerine karşılık *"nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine"* indirilmek istenen *"bu sahibi aslinin huzurunda bugün kemalî hicap ve ihtiramla vaz'ı hakikîmizi alalım"* demişti [60].

Halkçılık ilkesinin temelini oluşturan bu anlayış sözde kalmayacak, gelecek yıllarda bu kesimin yaşam düzeyini yükseltmek için önlemler alınmasında etkili olacaktı. Bundan dolayıdır ki, Cumhuriyetin kuruluşunun üzerinden iki yıl bile geçmeden, devletin bütün yoksulluğuna karşın, köylüyü ezen, aç bırakan, Aşar Vergisi 1925 yılında kaldırılacaktır.

Bu büyük ve özverili çoğunluğun haklarının öne çıkarılması düşünülerek, köylünün yaşam düzeyini yükseltmek için, *Köycülük* adı ile yeni bir anlayış gündeme getirilmiştir ki, bu anlayışın Halkçılığı daha etkin bir şekilde uygulanmasını öngörmekte olduğu söylenebilir. Bu anlayışın ilk uygulamaları önce Halk Dershaneleri ve Millet Mektepleri ile başlatılacak, 1930 sonrasında da Halkevleri, Halk

[59] **A.g.e.,** s. 57.
[60] **ASD, I,** s. 225.

Levent Şahverdi Arşivi

Okuma Odaları, Köy Enstitüleri'ne kadar uzanan geniş bir programın uygulanmasıyla sürdürülecekti. Yine bu amaca uygun olarak, 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan C.H.P Üçüncü Büyük Kurultayı, partinin; *"İşçi ve çiftçilerden doğrudan doğruya amele ve köylü arasından meb'us namzedi (milletvekili adayı) gösterilmesi ve müstakil olarak namzetliğini koymak isteyenlere müzaheret (yardım) edeceği..."*[61] yolunda bir karar alacak ve böylelikle, yüz yıllardan beri ezilen, sömürülen çoğunluğu oluşturan bu toplumdan adeta özür dilenmesi yoluna gidilecekti.

C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı'nda da en çok ağırlık verilen ilkelerden biri de yine halkçılık olmuştur. Bu kurultaydaki tanımlamada, daha önceki yıllarda olduğu gibi; *"İrade ve egemenliğin halka ait olduğu, yasalar önünde eşitlik, hiçbir bireye, aileye, topluluğa, sınıfa ayrıcalık tanınmaması, toplumun çalışma gruplarından oluştuğu"* savunulmuş; *"...Klas kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asığlar (çıkar) arasında, birbirine karşıt olmayacak surette, uyum kurmaktır. Asığlar, kapasite ve çalışma derecesine göre olur"*[62] denilerek, çalışan kesimler arasında çıkar uzlaşmasına dayanan bir toplumsal denge kurulması öngörülmüştü.

1930'lu yıllarda düşünsel olarak gündeme getirilen devletçilik ise, her ne kadar 1934 yılında Birinci Sanayi Plânı ile resmen uygulanmaya başlanmışsa da, bu konuyu 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada amaç olarak dile getiren Mustafa Kemal;

"Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyeyi kudret-i maliye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmektir" diyerek, bu sayede topluma ait olan yer altı zenginliklerinin işletilerek, halkın çıkarına sunulacağı[63], konusunda söz vermişti.

27 Ocak 1930 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmada ise, parti programından söz ederken; *"Fırkamızın takip ettiği program, bir is-*

---

[61] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV,** s.198.
[62] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası...,** s. 78.
[63] **ASD I,** s. 226.

Levent Şahverdi Arşivi

tikametten tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, iktisadî nokta-i nazardan devletçidir"[64] derken de, bu iki ilke arasındaki bağlantının önemini vurgulamak istemişti.

Kemalizm'in öngördüğü devletçilik anlayışının, bir ölçüde, Batı çıkışlı olan *Etatizm* ve *Sosyalizm*den etkiler taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte Kemalizm'in devletçilik anlayışı, Atatürk'ün de vurguladığı gibi; *"19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir"*[65].

Kemalist devletçilik anlayışı, devlete *sosyal devlet* olma sorumluluğunu yüklemiştir. Özellikle dördüncü kurultayda yapılan en son tanımdan da anlaşılacağı gibi, devletin ulusun yaşam düzeyini yükseltmesi ve yurdu bayındır hale getirmek için, genel çıkar doğrultusunda yatırım yapması ve özel girişimi korumakla birlikte, denetlemesi öngörülmüştür [66]. 1930 yılında *ılımlı devletçilik* anlayışının benimsenmesine karşın, bu yıllarda liberalizmin çöküş dönemini yaşaması nedeniyle, Türk yöneticilerinde bu düzene olan güven giderek sarsıldığı için, *ılımlı* sözcüğü bırakılarak, yalnızca devletçilik deyimi kullanılmaya başlanmış ve bu gelişmelerin ardından devletçilik yeniden tanımlanmıştır. 1931'de yapılan yeni tanıma göre;

"Bizim takibettiğimiz devletçilik, ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde-bilhassa iktisadî sahada-devleti fiilen alâkadar etmektir"[67], denilerek bir yandan devletçiliğin demokratik, sosyal niteliği vurgulanırken, bir yandan da *"genel ve yüksek çıkarların korunması"*, yani sosyal devlet anlayışından vazgeçilemeyeceği dile getirilmiştir. Devletin uygulamada bu anlayışa ne kadar yer verdiği tartışma konusu olabilir. Ancak devletin o

[64] **ASD, II,** s. 262.
[65] Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler...,** s. 106.
[66] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası...,** s. 78.
[67] A. Afetinan, **Medeni Bilgiler,** Ankara 1969, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

gün içinde bulunduğu yoksulluk ortamında böyle bir yüksek hedef öngörmesi bile, Kemalizm'in sosyal devlet anlayışını kabul ettiğini anlamak bakımından önemlidir[68].

Kemalizm'in sosyal devlet anlayışını gündeme getirmesinde, halkçılık anlayışının amaçlarına ulaşılmasının yanı sıra, sınıf çatışmalarını önleyerek, toplumsal uzlaşmanın gerçekleştirilmesi zorunluluğunu da görmezlikten gelinemez. Zira Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in de açıkça vurguladığı gibi, sosyal adalet gerçekleştirilmezse, bir süre sonra Türkiye'de sınıf çatışmaları başlayabilir ve bu durum da, siyasî rejimin geleceğini tehlikeye sokabilirdi [69]. Buradan da anlaşılacağı gibi, parti yönetiminde Halkçılık ile Devletçilik arasında sıkı bir bağlantı olduğu kabul edilmekte ve Devletçiliğin, Halkçılık ilkesinin zorunlu bir sonucu olarak uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bunu kanıtlayan bir başka örnek de, Atatürk'ün son Başbakanı Mahmut Celâl Bayar'ın, Atatürk'ün ölümünden iki gün önce, 8 Kasım 1938 tarihinde TBMM'nde okuduğu hükümet programında da kesin bir dille vurguladığı gibi; "Kemalist rejim, millî menfaate uymayan devamlı bir şahsî menfaat kabul etmemekte (idi) ve etmeyecekti"[70]. Başbakan Bayar, bu konuşmasında Atatürk'e atıfta bulunarak;

"Piyasalara kesin ihtiyaç olmadıkça müdahale etmemek (ancak) başı boş da bırakmamak" yolundaki ilkeye kesinlikle uyulacağını belirtikten sonra, *"Kemalist rejimin karakteri(nin) yapıcı ve yaptırıcı"* olduğunu, *"umumî ve ferdî çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini"* güttüğünü açıklamıştı[71]. Bu anlayış da Kemalizm'in, Halkçılık ve Devletçilik arasında sıkı bir bağlantı gördüğünün belirgin bir kanıtı olarak söylenebilir.

Kemalizm'in Ulusçuluk ilkesi ise, kimi zaman yeterince anlaşılamadığından, yada kimi zaman da saptırılmaya çalışıldığından, etnik

---

[68] Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler,** İstanbul 1976, s. 75.

[69] **C.H.P Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri,** Ankara 1935.

[70] Arar, **Hükümet Programları...,** s. 83.

[71] **A.g.e.,** s. 85, 88.

Levent Şahverdi Arşivi

anlayışı öne çıkardığı gerekçesiyle, sürekli olarak tartışma konusu yapılmıştır. Oysa Kemalizm'in *Ulus* ve *Ulusçuluk* anlayışı, Fransız düşünür ve tarihçisi Ernest Renan'ın, çağdaş ulusun tanımını yaptığı ve 1882 yılında verdiği *Bir Millet Nedir?* başlıklı konferansında ileri sürdüğü ulus tanımı ile uyum içindedir. Başka bir deyişle Atatürk'ün ulus ve ulusçuluk anlayışı, etnik ve dinsel ayrımcılığa dayanmayan, alt kimlikleri yadsımayan, yurttaşlık temeline dayanan bir anlayıştır. Renan'ın vurguladığı din, dil, ırk gibi öznel öğelerden çok, nesnel öğelere dayanan bu anlayışta; bireylerin birlikte yaşama duygusu ve kararlılığı, birlikte yaşanan geçmişin yoğurduğu ortak kültür, ruh ve amaç birliği ön plândadır[72]. Renan'ın lâik ulusçuluk anlayışını özetleyen Atatürk, Türk Milletini tanımlarken;

"a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan,

b) Birlikte yaşamak konusunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan,

c) Ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam konusunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir"[73] diyerek, çağdaş ulusçuluk anlayışını benimsediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, Kemalizm'in ulusçuluk anlayışı, tarih, kültür ve ülkü birliğini öne çıkaran, çağdaş bir ulusçuluk anlayışı ile örtüşmektedir. Bu anlayış, Osmanlı dönemindeki ortak din temeline dayanan *Ümmet* ya da *Kul* anlayışı yerine; bireylerin eşit haklarına dayanan *Yurttaş* anlayışını kabul etmiştir. 1924 anayasasının 88.'nci maddesinde;

"Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın Türk denilerek"[74] bu gelişmeye işaret edilirken, ırk ayrımı bir defa daha reddedilmiştir. Ayrıca; *"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk denir."* şeklinde yapılan başka bir tanımda da, herhangi bir dinsel, ya da etnik topluluğun öne çıkarılmadığı açıkça ortaya konulmuştur. Öte yandan yine dördüncü büyük kurultayda yapılan ulus tanımında da; *"Ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurddaşlardan*

---

[72] Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik,** Ankara 1986, s. 36.
[73] Afetinan, **Medeni Bilgiler,...,** ss. 23-24.
[74] Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler,** İstanbul 1976, s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür"[75] denilerek, bir defa daha nesnel öğeler öne çıkarılmış, Kemalizm'in çağdaş ulusçuluk anlayışı bir defa daha vurgulanmıştır.

Atatürk, yukarıdaki tanım ve yorumlardan da anlaşılacağı gibi, hiçbir zaman Türk ulusunun farklı etnik kökenlerden oluştuğu gerçeğini reddetmemiştir. Ancak bütün ulusu kapsayacak, evrensel anlamda Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan bireyleri tam anlamıyla ifade edecek bir yurttaşlık bilincinin ve kimliğinin kabul edilmesini de zorunlu görmüştür. Atatürk, Türkiye sınırları içinde yaşayan ve Boşnak, Çerkez, Kürt, Laz vb. alt kimliklere sahip olan toplulukların*"Umum Türk camiası gibi, aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip olduklarını"*[76] belirtirken, Türk kimliğinin eşit haklara dayanan çağdaş bir ulusçuluk olduğunu vurgulamak istemiştir. Bu anlayışa dayanan Türk ulusçuluğu da; başka ulusların haklarına saygı duyan, insancıl, etnik ve dinsel anlayışa dayanmayan, saldırgan olmayan, ulusal ve barışçı bir amacı ifade etmektedir. Dördüncü Kurultayda yapılan ulusçuluk tanımı da bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Bu tanıma göre; *"Ulusçuluk; ilerleme ve gelişme yolunda ve arsıulusal değetlerde ve ilgilerde Türk sosyetesinin, çağdaş uluslarla yan yana ve bir uyumda yürümekle beraber...kendine özgü ıralarını ve erkin benliğini korumayı esas sayar"*[77].

Kısaca söylemek gerekirse, Kemalizm'in ulusçuluk anlayışı, bireysel eşitliği ve hakları ön plânda tutan, ırk ve din temeline dayanmayan, lâik, ortak yurttaşlık bilincine dayanan çağdaş bir anlayıştır. Bu nitelikleri göz önüne alındığı zaman, ulusçuluğun da halkçılık ile olan sıkı bağlantısı kolaylıkla anlaşılabilir.

Kemalizm'in Cumhuriyetçilik ilkesi, Cumhuriyetin kuruluşu ile anayasal nitelik kazanmış, devletin siyasî rejimin değiştirilmesinin *"teklif dahi edilemeyeceği"*gibi temel bir anlayışa dayandırılmıştır. Atatürk'e göre Cumhuriyet; demokrasi ile birlikte uygulandığı tak-

---

[75] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası...,** s. 77.
[76] Afetinan, **a.g.e.,** s.23.
[77] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası,...** s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

dirde değerlidir ve demokrasi uygulamasını en iyi gerçekleştiren yönetim biçimidir. Cumhuriyet erdeme dayanan ve erdemli insanların yetişmesine olanak sağlayan, erdemle korunan, ulusal egemenlik düşüncesini en iyi yansıtan, uygar ulusların *"hesapsız ıstırap ve kandan sonra vardıkları en sağlam devlet şeklidir"*[78] Atatürk, bütün özlem ve çabalarına karşın, kendi döneminde demokrasiyi bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte uygulayamamıştır. Bu dönemde otoriter bir cumhuriyet anlayışı yürürlükte olmakla beraber, daha sonra demokrasiye giden yollar açık bırakıldığı için Türkiye, kansız ve kavgasız bir şekilde, 1945 sonrasında çoğulcu düzene geçebilmiştir. Bu başarı, o zamana kadar uygulanan anlayışın demokrasi ortamına katkıda bulunması ile açıklanabilir. Başka bir deyişle Kemalist Cumhuriyet, gerek anayasasında ve gerekse uygulamada, sürekli olarak bir *"potansiyel demokrasiyi"* yapısında barındırmış, *"her şeye rağmen plüralizme üstün bir değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesinde faaliyet gösterdiğini"*[79] ortaya koymuştur. Bu gerçeklik de Kemalizm'i öteki otoriter anlayışlardan ayıran önemli bir niteliğidir. Başka bir deyişle Kemalizm, *"hiçbir zaman kapalı bir kuramsal sistem"* olmamıştır[80]. Aynı dönemde Türkiye'de demokrasinin bütün kurumlarıyla uygulanamamasının en önemli gerekçesi ise, devrim ile demokrasinin birlikte yürütülemeyeceği gerçeğinin, özellikle Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Partileri ile denendikten sonra, anlaşılmış olmasıdır. Kaldı ki, dünya siyasî tarihinde, devrim ile demokrasiyi birlikte gerçekleştiren tek bir örnek bile söz konusu değildir. Türk devriminin de bu tarihsel süreç içinde yer alması da kaçınılmaz olmuştur. Zira Atatürk'ün de vurguladığı gibi, devrimden ödünler vererek, herkesi mutlu etmeye yönelik bir *"idare-i maslahatçı"* anlayışla devrim yapılamazdı[81]. Böyle bir girişim, daha başlangıçta karşı devrimcilerin ayakları altında ezilebilir, böylelikle devrimle amaçlanan yeni düzen daha başlangıçta sona erebilirdi. Bu

[78] Afetinan, **Medeni Bilgiler...,** s. 39.
[79] Maurice Duverger, **Siyasî Partiler,** Çeviren: Ergun Özbudun, Ankara 1974, s. 363.
[80] Qsterud, a.g.m., s. 236.
[81] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** 3. Baskı, Ankara 1984, s. 74.

Levent Şahverdi Arşivi

anlayışı özlü bir biçimde dile getiren ünlü Fransız siyaset bilimci Prof. Dr. Maurice Duverger'in deyimiyle; *"Her gerçek siyasal dönüşüm, eski yönetim anlayışının dayandığı temelleri ortadan kaldırmak için, belli bir süre otoriter bir tutum izlemek zorunda..."*[82] kalmıştır ki, bu kural Türk Devrimi için de geçerli olacaktı.

Kısacası; Kemalist hareket demokrasiye giden yolları açık tutmakla birlikte, yapılan köklü değişikliklerin yerleşmesini sağlayabilmek amacıyla, Atatürk döneminde otoriter bir yöntem izlemiştir. Cumhuriyetçilik ilkesi de C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı'nda son biçimiyle bir defa daha tanımlanırken; *"Parti, ulus egemenliği ülküsünü en iyi ve en sağlam surette imsileyen ve taplayan devlet şekli Cumhuriyet olduğuna kanığdır. Parti bu sarsılmaz kanağatla, Cumhuriyeti her türlü tehlikeye karşı bütün araçlarla korur"*[83] şeklinde bir yaklaşım öne çıkarılmıştır.

Dördüncü Büyük Kurultayda ayrıca Cumhuriyet yönetiminin en iyi devlet biçimi olduğu kabul edilmekle birlikte, *"devletin esas kuramı"* başlıklı bölümde; *"Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve devrimci bir Cumhuriyettir"*[84] şeklinde bir saptama yapılmış ve Kemalist Cumhuriyetin temel nitelikleri açıkça ortaya konmuştur. Bu yaklaşım, Türkiye'de uygulanan cumhuriyet biçiminin yalnızca devlet başkanlığına seçimle gelinen bir anlayışı yansıtmadığını, aynı zamanda bu Cumhuriyetin, Kemalizm'in ideolojisini oluşturan altı ilkesi çerçevesinde yorumlanması gerektiğine vurgu yapmak için gerekli görülmüştür.

Bütün bu yorum, tanım ve yaklaşımlardan sonra, Kemalist ideolojinin temel nitelikleri aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

1. Kemalizm; kendi döneminde uygulamada olan Sosyalizm, Faşizm, ve Liberalizmden farklı amaç ve nitelikleri olan bir ideolojidir.

---

[82] Duverger, **a.g.e.,** s.363.
[83] **C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası...,** s. 77.
[84] **A.g.e.,** s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Kemalizm; başlangıçta kuramsal bir çerçeveye dayanılarak gerçekleştirilmemiştir. Başka bir anlatımla, tarihsel bir alt yapısı olmakla birlikte, değişmez bir doktrine dayanan bir ideoloji değildir.

3. Kemalizm; Ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların ve gereksinimlerin değişmesiyle ortaya çıkan sorunların, temel ilkelerden ödün vermeksizin, bilimsel bir anlayışla çözümlenmesini öngörmektedir.

4. Kemalizm; Batı uygarlığının Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimleri ile izlediği süreçte, bu uygarlığın üzerinde yükseldiği değerlerin önemli bir bölümünü düşünsel temel alan bir ideolojidir.

5. Kemalizm; ulusal ve evrensel nitelikleri olan anti-emperyalist bir ideoloji olup, salt sömürgeciliğe karşı çıkmakla yetinmeyip, bütün ezilen ulusların yanında yer alınmasını öngörür. Başka bir deyişle Kemalizm; *"ulusal kurtuluş eylemlerini gerçekleştirmemiş uluslar için bir ideal ve ideoloji kaynağı olarak"* [85] gösterilebilir.

6. Kemalizm, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir seçenek olarak kabul edilebilir. Maurice Duverger'in de vurguladığı gibi; *"Kemalizm, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri ile Marxsizm'in gerçekten alternatifidir"*[86].

Yine Duverger'in anlatımıyla Kemalizm;

"İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye çapında değerlendirilmiş, eski bir ülkeyi modern bir ulus haline getirmek için harcanan çabalar olarak görülmesine karşın, 1945'ten sonra bir örnek değer kazanmıştır. Bu tarihten sonra "Kemalizm, Türkiye tarihinin bir sayfası olmaktan çıkıp, politik bir sisteme önderlik etmeye başlamıştır"[87].

Başka bir ifade ile 1945 yılına kadar ulusal yanı öne çıkarılan Kemalizm'in, bu tarihten sonra evrensel niteliği olduğu Batılı bilim insanlarınca da kabul edilmeye başlanmıştır.

---

[85] Alpar, a.g.m., s.713.

[86] Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat,** Ankara 1981, s. 275.

[87] Maurice Duverger, **Le Monde,** 27 Mayıs 1961. Aktaran: A.Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

7. Kemalizm; sınıflar arasında çatışmaya değil, uzlaşmaya dayanarak, çağdaş demokrasinin gerçekleştirilmesini öngören bir düşünce sistemidir. Yalnızca seçen-seçilen ilişkisine dayanan çoğulcu bir anlayışı benimsememiştir.

8. Kemalizm; Aydınlanma Devrimi'nin amaçladığı, ancak çoğu kağıt üzerinde kalan doğal haklar kuramının büyük bir bölümünü, tarihsel ve toplumsal koşulların bütün engellemelerine karşın, önemli ölçüde Türkiye'de gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Sonuç olarak Kemalizm'in; Mustafa Kemal Atatürk'ün, ulusal ve evrensel ideolojilerden yararlanarak yarattığı yeni bir bileşim olduğu, ulusal ve evrensel bağlamda bütün sömürge ve yarı sömürge konumundaki toplumlara örnek oluşturan, günümüzde ve gelecekte de varlığını sürdürecek özgün bir ideolojinin niteliklerini taşıdığı söylenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN DİREKTİF VE TAVSİYELERİ IŞIĞINDA TÜRK TARIMINDAKİ GELİŞMELER (1923-1938)

İbrahim İNCİ*

ÖZET

1923-1938 döneminde tarımla ilgili yasal ve kurumsal örgütlenme büyük ölçüde tamamlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk on beş yılında olduğu gibi sonraki yıllarda da tarım politikalarının dayandığı temel bu dönemde atılmıştır. Atatürk, tarımla uğraşan biri olarak çiftçinin sorunlarını çok iyi biliyordu. Köylünün elinde işleyebileceği yeterli toprağı olmadığını gören Atatürk, öncelikle işlenmeyen devlet arazilerinin toprağı olmayan çiftçilere dağıtılmasını, ardından da ülkede genel bir toprak reformuna gidilmesini istemiştir. Çiftçinin yüzyıllardır dert yandığı aşâr felaketinden kurtulması için öncü rol oynayan Atatürk, ülke topraklarının tamamının işlenerek üretimin ve köylünün refahının artması için tarım tekniğinin ve araçlarının modernizasyonuyla yakından ilgilenmiştir. Kendi kurduğu çiftliklerde ileri tarım tekniklerini uygulayarak köylüye örnek olmuştur. Köylünün tefeci zulmünden kurtarılması için zirai kredi kurumlarının oluşturulmasına büyük önem veren Atatürk, İçel'de bir tarım kredi kooperatifinin bizzat kurucu üyesi olarak çiftçiye rehberlik yapmıştır. Tarımla ilgili kurumsal ve yasal düzenlemelere gidilmesi konusunda öncülük yapmış olan Atatürk, kendi döneminde Tarım Bakanlığı teşkilatının daha modern şekilde yeniden kurulmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Tarım, Toprak Reformu, Tarımsal Mekanizasyon, Verimlilik.

* Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Levent Şahverdi Arşivi

THE ADVANCEMENTS ON TURKISH AGRICULTURE IN THE LIGHT OF ATATURK'S DIRECTIVES AND RECOMMENDATIONS (1923-1938)

ABSTRACT

Between the years 1923 and 1938, legal and institutional organizing of agriculture was substantially accomplished. In the first fifteen years of the Republic, the foundations of agriculture policies, which would also go on for the following years, were laid. Atatürk, as a person dealing with agriculture himself, recognized the problems of the farmers. Seeing that the villagers didn't have sufficient land for farming, Atatürk first demanded that the public lands which were not in use be given to the farmers with no land and then he also demanded a public land reform. Atatürk played a key role in saving the farmers from the debacle of tithe, which haunted them for hundreds of years and in order to increase the production and the welfare of the farmers through farming all the public lands, Atatürk was closely interested in the modernization of techniques and vehicles of agriculture. Atatürk served as a model for the farmers by applying advanced techniques on the farms he established. In order to save the farmers from the tyranny of loan sharks, Atatürk paid importance to the constitution of agrarian credit agencies and he guided the farmers as a founder of an agricultural credit cooperative society. Atatürk pioneered some institutional and legal regulations on agriculture. He also ensured the foundation of the Ministry of Agriculture and enacted some laws of vital importance.

Key Words: Atatürk, agriculture, Land Reform, agricultural mechanization, productivity.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türk tarımı 1912'deki seviyesinin bir hayli gerisindeydi. Örneğin buğday üretimi 1914 yılında 3.788.000 tondan 1922'de 2.042.000 tona gerilemişti (Eldem, 1994: 31-33; Tezel, 1994: 101). Sekiz yıl kesintisiz devam eden savaş yıllarında ülke büyük nüfus kaybına uğramıştı. Toprağa nispetle emek daha da kıt faktör haline gelmişti. Tarıma elverişli arazilerin ancak küçük bir kısmı işlenebilmekteydi. Köylünün elindeki tarım aletleri çok geri ve yetersiz durumdaydı. Tarım tekniği ise bir çok yörede ilkçağdaki seviyesinden ileri gitmemişti. Çiftçinin tarlasını sürdüğü saban gayet ilkel, ucuna taş veya demir takılmış ağaçtan yapılmış bir araçtı. Köylünün tarlasına ektiği tohum verimi düşük, ot ve diğer bitki tohumlarıyla karışmış durumdaydı. Köylü ihtiyaç duyduğu kredi yi tarımsal kredi kurumlarının yetersizliğinden dolayı yüksek faizlerle tefeci tüccardan almaktaydı. Osmanlı döneminden kalan âşar vergisi gayri safi ürün üzerinden alınması ve mültezimler tarafından toplanması yüzünden köylünün üzerinde büyük bir yük idi. Bitkisel üretim miktarı ve hayvan sayısında I. Dünya Savaşı öncesine göre büyük bir azalma vardı. 1913 yılında sığır sayısı 6.186.000, koyun sayısı 16.079.000 idi (Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, 1997: 10). Bu sayılar 1923-1925 yılları arasında sırasıyla 4.000.000'a ve 15.000.000'a düşmüştür (Tezel, 1994: 355). Ülke nüfusunun yaklaşık %80'i tarım kesiminde çalışmaktaydı ve tarım dışı sektörlerde çalışanlardan daha az gelire sahipti. Milli hasılanın yaklaşık yarısını tarım kesimi üretmekteydi.

Atatürk, Milli Mücadele'den sonra özellikle tarım ve köylünün sorunları üzerinde önemle durulmuştur. O, 18 Mart 1923'de Tarsus'ta çiftçilere yaptığı konuşmada bu konuda şunları söylemiştir: "Çitçiler …şimdiye kadar, yani üç buçuk sene evveline kadar, vatanın bir çok unsurları içinde en çok zahmet, meşakkat, elem çeken sizdiniz. Herkesten çok çalışan siz olduğunuz halde en çok cefayı çeken sizdiniz. Vatan en çok sizin emeğinize istinat ettiği halde en az bahtiyar ve mesut olan yine sizdiniz. …Artık bundan sonra böyle olmayacaktır. …Hepimizin malumudur ki milletin ekseriyeti sizlersi-

Levent Şahverdi Arşivi

niz…" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II 1952: 131). Yine Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada köylüye ve tarıma verdiği önemi şu sözleriyle vurgulamıştır: "…Türkiye'nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylülerdir. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak (en layık) olan köylüdür. Binaenaleyh TBMM Hükümetimizin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur…"(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I 1945: 219). Türkiye İktisat Kongresi'nde çiftçilerin ekonomik problemlerine büyük önem verilmesi de bu yüzdendi. Atatürk, İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında tarımın Türk milleti için hayati öneme sahip olduğunu ve saban kullanmanın ülke toprağına sahip çıkmak anlamına geldiğini şöyle ifade etmiştir:

"Arkadaşlar, kılıç ile fütuhat yapanlar, sabanla fûtuhat yapanlara mağlûp olmaya ve binnetice terki mevki etmeye mecburdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler sabanlarına yapışmışlar, muhafaza-i mevcudiyet etmişler, kuvvetlenmişler; bizim milletimiz de böyle Fatihler tarafından diyar diyar gezdirilmiş ve kendi anayurdunda çalışamamış olmasından dolayı bir gün onlara mağlûp olmuştur. Bu bir hakikattir ki, tarihin her devrinde ve cihanın her yerinde aynen vakii olmuştur. Meselâ Fransızlar Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bu medeni sabanla kılıç mücadelesinde nihayet muzaffer olan sabandır. Ve Kanada'ya sahip oldu. Efendiler kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkûm olur. Lâkin saban kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve daha çok kuvvetlendikçe daha çok toprağa malik ve sahip olur"(Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar 1981: 246-247).

Bu çalışmada; Atatürk döneminde köylüyü toprak sahibi yapma çabaları, âşar vergisinin kaldırılmasının önemi, tarımda makineleşme, zirai kredi, zirai öğretim, Tarım Bakanlığı'nın örgütlenmesi konuları, bitkisel ve hayvansal üretimin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar hakkında bilgiler sunulacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Toprak Mülkiyetiyle İlgili Düzenlemeler ve Köylüyü Toprak Sahibi Yapma Çabaları

Bağımsızlık Savaşı'nı hep birlikte kazanmış ve Cumhuriyet rejimini kabul etmiş bir milletin, ülkenin en önemli kaynağı olan toprağı adil bir şekilde bölüşmesi gerekmekteydi. Bu, hem ülke topraklarının verimli olarak işlenmesi, hem de gelir dağılımının daha adil bir duruma getirilmesi ve böylece toplumsal barışın sağlanması için gerekliydi. Aynı zamanda Cumhuriyet ve demokrasinin geliştirilerek yaşatılabilmesi, ekonomisi tarıma dayalı bir toplumda, toprak mülkiyet yapısındaki söz konusu çarpıklığın giderilmesine bağlıydı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren toprak üzerinde özel mülkiyeti pekiştirici yasal düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa'ya göre özel mülklerin kamulaştırılması, hükümetin arazinin piyasa değerini peşin olarak ödeme şartına bağlandı (Kanun no: 491, Nisan 1924, Düstur, C: 5). Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesini ve kazanılmasını sağlayan toplumsal ittifakta büyük arazi sahipleri önemli rol oynamışlardı. Cumhuriyet hükümetleri başlangıçta büyük arazi sahiplerinden yana bir tavırla yola çıkmıştır. Ama yönetici aydın bürokrat kadronun mensuplarının bir çoğu, işin başından beri, köylünün mal sahibi olmasını ve köylülük kesiminin iktisadi olarak desteklenmesini kendi siyasal çıkarları ve gelişme politikaları açısından yararlı görüyordu. Cumhuriyet Hükümetlerinin arazi politikası, incelenen dönem boyunca işte bu iki karşıt eğilimler arasında gerilimlerle dolu gel gitlerin etkisi altında biçimlenmiştir (Tezel, 1994:371-372). 1924 Anayasası özel mülkleri güçlendirici bir nitelik taşımaktaydı. Bu anayasa özel mülkleri kamulaştırmayı zorlaştırıcı hükümlere sahipti. 1925'te kabul edilen Kadastro Kanunu da arazi tasarrufunda özel mülkiyet rejimini pekiştirici bir karakter taşıyordu. Nihayet, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle özel mülkiyete dayalı yeni hukuk düzeni oluşturulurken, geniş tarım alanları üstünde fiili denetim kurmuş olan güçlü ailelerin, bu arazileri tam malik sıfatıyla tapuya kaydettirmeleri kolaylaşmış oldu (Çalgüner, 1971: 41-42).

Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin, 1920'lerde büyük toprak sahiplerinin feodal benzeri güçlerine karşı tavır almaları doğu illeriyle

Levent Şahverdi Arşivi

sınırlı kaldı. Bu konuda hükümeti harekete geçiren olay, 1925'de doğuda çıkan Şeyh Sait isyandır. Şeyh Sait isyanı sırasında, ayaklanmalarda başı çeken ailelerin, güçlerini, doğuda hüküm süren arazi sahipliği, yani feodal benzeri üretim tarzından aldığı anlaşıldı. Atatürk, 1928 yılında Meclis'i açış konuşmasında, hükümete özellikle doğu illerinde toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesiyle ehemmiyetli olarak uğraşması direktifini verdi. Bir yıl sonraki açış konuşmasında da bu isteğini tekrarladı (Barkan, 1946: 60).

Hükümet, 1927 yılında "idari, askeri ve içtimai" nedenlerle 1500 kadar ailenin Doğu Anadolu'dan batı vilayetlerine nakli için bir kanun çıkarttı. Batı'da iskan edilecek olan bu ailelerin terk ettiği araziler, iskân edilecekleri illerde kendilerine yeni arazi verilmesi şartıyla hazineye intikal edecekti (Kanun no: 1097, Haziran 1927, Düstur, C: 8). Başbakan İnönü'nün 9 Kasım 1929 günü Meclis'te yaptığı konuşmada verdiği bilgilere göre, sözü edilen kanunun çıktığı yıl Doğu'da 20 000 dönümü büyük arazi sahiplerinden kamulaştırılan alanlar olmak üzere, 110 000 dönüm tarım arazisi topraksız köylülere dağıtıldı (İnönü, 1946: 200-201). Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, özel mülkiyetin kamulaştırılarak muhtaç çiftçilere dağıtılması daha çok siyasi amaçlarla ve Doğu illerine özgü bir uygulama olarak kalmıştır. Dağıtılan topraklar içinde toprak ağalarına ait arazi çok az yer tutmaktaydı. Ne var ki, bu uygulama Doğu'daki feodal benzeri üretim ilişkilerinde belirgin bir iyileşme sağlayamamıştır. Toprakta mülkiyet dağılımını düzenleme konusu üzerinde 1934 yılına kadar pek durulmamıştır. CHP'nin çiftçiyi topraklandırma vadi beraberinde ciddi ve kapsamlı bir uygulamayı getirmedi. Dağıtılan araziler daha ziyade hazine arazisinden köylüye toprak verme şeklindeydi. 1930'ların ortalarına doğru bu tutum değişmiştir. Bu tarihlerden itibaren, Türkiye'deki mevcut toprak mülkiyet dağılımı ve üretim ilişkilerinden rahatsızlık duyan CHP liderleri arasında kapsamlı bir toprak reformu yapma düşüncesi güç kazanmıştır.

Atatürk ve İnönü'nün 1930'ların ikinci yarısında ülkede genel bir toprak reformunun yapılmasıyla yakından ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Atatürk'ün 1936 ve 1937 yıllarında Büyük Millet Meclisi'nin

Levent Şahverdi Arşivi

açılış konuşması, genel bir toprak reformunun ülkede başlamak üzere olduğunun habercisiydi. Atatürk bir çok konuşmasında, her çiftçinin emeğini değerlendirebileceği ve geçimini sağlayabileceği kadar toprağa sahip olmasını istemekteydi. Atatürk 1936'daki nutkunda; "Toprak Kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetlerinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemahal lazımdır. Bundan fazla olarak büyük araziyi modern vasıtalarla işleyip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek lazımdır" (TBMMZC, Devre:5, C:13, 5) sözleriyle konuya verdiği öneme vurgu yapmaktaydı.

Atatürk 1937 yılında Meclisi açış konuşmasında daha ayrıntılı olarak bu konuda şunları ifade etmiştir: "Milli ekonominin temeli tarımdır. Bunun içindir ki tarımda kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar bu amacın yayılmasını kolaylaştıracaktır. Bu politika ve rejimde yer alabilecek başlıca önemli noktalar şunlar olabilir: Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir sebep ve suretle bölünemez bir nitelikte olması, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprağın verim derecesine göre sınırlandırılması lazımdır"(TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C: 20, 1937: 4).

Atatürk bu nutkunda toprak mülkiyet dağılımını düzenlemek için üç ana ilke ortaya koymuştur. Bunlar: 1) Memlekette topraksız çiftçi bırakmamak, 2) Bir çiftçi ailesini geçindirebilecek toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünmesine izin vermemek, 3) Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işleyebilecekleri arazi genişliğini makul ölçütlerle sınırlandırmaktı. Bu ilkeler, 1937 Ekiminde kurulan Celal Bayar hükümetinin programına aynen alındı. Hükümet programına göre, konuyla ilgili kanun taslağı en kısa zamanda hazırlanarak Meclis'in onayına sunulacaktı (Arar, 1968: 76). 1937 yılı içinde 1924 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapıldı. Bu değişikliğe göre peşin ödeme koşulu aramadan, çiftçiyi toprak sahibi yapmak için kamulaştırma mümkün hale geldi. Böylece toprak reformu ile ilgili çalışmaların

Levent Şahverdi Arşivi

önü açılmış oldu (Kanun no: 3115, Şubat 1937, Düstur, C:18). Ancak, bu tarihlerde II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın ülke sınırlarına kadar ilerlemiş olması toprak reformunun bir süre daha ertelenmesine neden oldu. II. Dünya Savaşı yıllarında reform konusu üzerindeki tartışmalar devam etti. İsmet İnönü'nün ifadesiyle, "topraksız köylüyü topraklandırmak" için kanun hazırlama çalışmaları savaş döneminde de sürdürüldü. Yapılan çalışmalar sonucu kapsamlı bir toprak reformu kanunu ancak 1945 yılında çıkarılabildi.

1938 yılına kadar hükümetler köylüye önemli miktarlarda toprak dağıtmıştır. Bu dağıtılan araziler devlete ait arazilerden ibaret kalmış, büyük toprak sahiplerinin elindeki arazilere dokunulmamıştır. 1923-1938 yılları arasında 246 431 aileye toplam 9 983 750 dekar toprak dağıtılmıştır (Barkan 1980: 454).

Yapılan bu çalışmalar Türkiye'de toprak mülkiyet yapısındaki çarpıklığın belli ölçüde giderilmesine katkıda bulunmuştur.

Âşarın Kaldırılması

1923 yılında henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce Atatürk Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatı ile yayınladığı beyannamede köylüyü yüzyıllardır perişan eden aşarın halkın şikayetçi olduğu ve mağdur kaldığı yönlerinin ıslah edileceğini belirtmiştir. Yine aynı yıl içinde toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde âşarın kaldırılacağı kabul edilmişti (Türkiye İktisat Kongresi, 1923, 1981: 394).

Âşar, prensip olarak, tarımsal gelir üzerine salınmış bir tür gelir vergisi olduğu halde, uygulanmış olan tarh ve tahsil yöntemi, verginin niteliğini ve ekonomik etkilerini de değiştirmiştir. Âşar, vergi matrahı olarak gayri safi ürünü kapsamış olduğundan dolayı, safi ürüne göre hesaplanan vergi yükü çok büyük olmaktaydı (Önder, 1988: 119; Lewis, 1998: 461). Bu vergileme şeklinde girdi fiyatları dikkate alınmadığından, üretim girdisi üzerindeki fiyat artışı, safi ürün üzerindeki vergi yükünü ağırlaştırıyordu. Âşar, iltizam usulünün etkisiyle de halkın üzerinde çok ağır bir yük haline gelmişti (Yaşa, 1965:202; Bulutoğlu, 1976: 141). Âşar Tanzimat döneminde ıs-

Levent Şahverdi Arşivi

lah edilmeye çalışılmıştır. Yapılan düzenleme ile âşar vergisi, onda bir olarak standart hale getirilmiştir (Karamürsel, 1989: 168; Lewis, 1998: 461). Söz konusu verginin, yapılan ıslahatlara rağmen, Tanzimat'tan sonra da iltizam usulüyle toplanmasına devam edilmiştir. Âşarın miktarı artırılmış ve 19. yüzyılın sonlarına doğru gayri safi hasılanın %12'si düzeyine çıkarılmıştır (Toprak, 1988: 22).

Cumhuriyet döneminde, yoksul halkın üzerinde büyük bir yük olan âşarın kaldırılması, en önemli konulardan biri olarak görülmüştür. Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında tarım sektörünün kalkındırılması gereği çok iyi anlaşılmıştı. Uzun süren savaş yıllarında millet aç kalmıştı. Tarımın geliştirilmesi öncelikle milletin doyurulması için şart idi. Daha çok bu nedenle köylü milletin efendisi olarak kabul edilmişti. Milletin en büyük kısmı olan köylünün durumunun düzeltilmesi meselesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelikli konu olarak yöneticilerin önünde duruyordu. Bu yüzden, devlet bütçesinde önemli bir yeri olmasına rağmen, âşar vergisinin kaldırılmasına karar verilmiş (Bulutay-Tezel ve Yıldırım, 1974: 39) ve 17 Şubat 1925 tarihinde 552 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Aşâr'ın yerine, bu verginin kaldırılması ile Devlet hazinesinin uğrayacak olduğu gelir kaybını önlemek veya azaltmak için, –aşar toplam vergilerin %20'sinden fazlasını oluşturuyordu– daha başka vergi konulmuştur. Bu vergi, üretildiği yerden altmış kilometre öteye taşınan aşara tabi mahsullerden, un, bulgur gibi gıda maddelerinden ve yaş meyve ve sebzelerden mahallindeki fiyatının yüzde onu nisbetinde alınacaktı (Resmi Gazete, 23 Şubat 1341 (1925) Sayı: 84). Âşar vergisinin kaldırılması köylüde büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Bu yüzden o tarihlerde yurdu gezen Atatürk'e çiftçiler büyük sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır. Âşarın kaldırılması ile birlikte tarımsal gelişmenin önündeki engellerden biri kaldırılmış oldu. Çiftçi ağır vergi yükünden kurtulduğundan, özellikle geçimlik üretim yapan üreticiler, ürünün tamamına yakınının kendilerine kalacağı düşüncesiyle üretim konusunda daha iyi motive olmuşlardır. Bu durumun ve tarım ürünleri fiyatlarının hem iç hem de dış piyasalarda fiyatlarının yükselmesi neticesi Türkiye'de tarımsal üretim bazı kuraklık yılları istisna edilirse, 1920'lerin sonlarına kadar artmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarımsal Araçların Modernizasyonu ve Tarımsal Kredi Konusunda Yapılan Çalışmalar

Atatürk üretimin ve halkın refahının artırılması için tarım teknik ve araçlarının modernize edilmesine büyük önem vermiştir.

"Küçük büyük bütün çiftçilerin iş makinelerini arttırmak yenileştirmek ve korumak önlemleri vakit geçirmeden alınmalıdır" diyen Atatürk ileri düzeyde bir tarım için çiftçinin modern makine ile donatılmasını ve bunları kullanabilmesi için eğitilmesini kaçınılmaz görüyor, bu konuda her türlü girişimde bulunuyordu (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1945: 221; Sözen-Arılı, 1981: 62).

3 Mart 1924'te tarım yöntem ve makineleri konusunda daha iyi ve geniş kitlelere ulaşacak bir eğitim sağlamak amacıyla Tarım Bakanlığı yeni bir örgütlenmeye gitti. Öte yandan, Devlet Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tarımda makineleşmeyi teşvik amacıyla, makineyi kullanacak ve tamir edecek personeli yetiştirmek için tarım ve makinist okulları açtı (Avcıoğlu 1969: 229). Ayrıca hükümet, 1924'de çıkardığı bir yasa ile askere alınan çiftçilere, askerlik esnasında tarım makineleri ve yeni yöntemlerin öğretilmesini öngörüyordu. Yine makineleşmeyi yaygınlaştırmak için, Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra Ziraat Bankası 70 traktör almış ve bunların 40 adedini çiftçilere dağıtmış; 30 adedini de kendisi işletmeye koymuştur (Cumhuriyet, 5 Haziran 1924).

Bu dönemde bir yandan devlet, numune çiftlikleri, tarım okulları ve istasyonlarında yeni alet ve makineler kullanılarak örnek olmaya çalışırken diğer yandan bu makineleri satın almak ve kullanmak isteyen çiftçilere gümrük muafiyetleri ve bazı kolaylıklar sağlamıştır. Ziraat Vekâleti aracılığı ile ithal edilen makineler, Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye taksitle satılmıştır. İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un da ifade ettiği gibi memlekette bir çok çiftçi toprağı olduğu halde sermaye malına, yani toprağını sürecek hayvana veya traktöre, pulluk ve diğer tarımsal ekipmanlara, sahip olmadığı için gerekli tarımsal faaliyetleri yürütememekteydi (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C: 26: 110). Ülke tarımının gelişmesi için öncelikle çiftçinin bu sermaye malı ihtiyacının karşılanması gerekmekteydi. 1926 yılında

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan 752 sayılı yasayla, traktör, motorlu pulluk, biçer-döver, kamyon ve kamyonet sahiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için "mevadd-ı müşteile rüsumu tazminatı" ödenmesi kabul edilmiştir (Resmi Gazete 25 Şubat 1926). Bu kanun gereğince tarımsal faaliyetlerde harcanan akaryakıttan alınan vergi iade edilmiştir. 1927 yılında Ziraat Vekâleti Bütçesi ancak 3 milyon 722 bin lira iken, makine kullanan çiftçiye devlet 1926-1930 devresinde 6 milyon 652 bin lira tazminat ödemiştir (Avcıoğlu, 1969: 229).

1923-1924 yıllarında 486'sı devlet malı olmak üzere 501 traktörün bulunduğu belirtilmektedir (Silier 1981: 20). Bu dönem aynı zamanda tarım ürünleri fiyatlarının nispeten elverişli olduğu yıllardı (Bulutay-Tezel-Yıldırım 1974: 70-80). Tarım ürünleri fiyatlarındaki artış, tarımda makineleşmeyi teşvik eden önemli bir faktör idi. İktisat Vekili Şakir Beyin 10 Haziran 1930'da TBMM'de yaptığı açıklamaya göre 1930'da Türkiye'de bulunan traktör sayısı 1844 idi (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C: 20, 1930: 175).

1929 yılından itibaren iktisadi bunalım yılları içinde tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi, petrol yakan traktörlerle tarım yapılmasını ekonomik olmaktan çıkarmıştı (Cumhuriyet 15 Nisan 1928). Mali sıkıntı ve ödemeler dengesi açıklarının arttığı yıllarda bu muafiyetleri bir avuç büyük arazi sahibi için sürdürmek sosyal ve ekonomik açıdan hükümet için anlamını yitirmişti (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1929; Tezel, 1994: 418).

Bu yüzden hükümet, yeni önlemler almak zorunda kalmış, 10 Haziran 1930'da TBMM'den geçen 1710 sayılı "Ziraat Makinelerinde Kullanılan Mevadd-ı Müştaile Hakkındaki 752 ve 1527 Sayılı Kanunlara Müzeyyel Kanun" ile tarım makinelerinde kullanılan petrol ve benzin üzerindeki muafiyeti kaldırmıştır. Yasa, petrol ile çalışan traktör kullananların, artık bunları kullanmayacakları için, traktörlerinin tazmin edileceğini de hükme bağlamıştı (Resmi Gazete, 19 Haziran 1930). Bu durumdaki traktör sayısı İktisat Vekili Şakir Beyin 10 Haziran 1930'da TBMM'de verdiği bilgiye göre 1844 idi (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C: 20, 1930:175). Tazminat kapsamına traktör ve biçer-döverlerin yanı sıra, traktörlerin tamamlayı-

Levent Şahverdi Arşivi

cısı kabul edilen pulluk, disk pulluk, tulumba ve çayır makinesi de girmekteydi.

Öte yandan, Bakanlık küçük çiftçilerin işlerini daha rahat, seri ve mükemmel yapabilmeleri için modern tarım makine ve aletlerin temininde büyük çabalar harcamıştır. 1923-1925 yıllarında köylüye 200.000 lira değerinde 7677 pulluk dağıtmıştır. Ayrıca yerli pulluk üretimini teşvik için 26 Mart 1931 tarihinde 1797 sayılı Pulluk Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunu uygun olarak ülke içinde pulluk imalatını artırmak için pirimler verilmiş ve yerli imalathanelere faizsiz, uzun vadeli krediler açılmıştır (Resmi Gazete, 2 Nisan 1931).

Sözü edilen bu teşviklerin kısa sürede etkisi görülmüş, ülkedeki pulluk miktarı ihtiyacı karşılamaktan uzak olsa da, önemli ölçüde artmıştır. 1927'de 210.000 olan pulluk sayısı (İsmail Hüsrev, 1934: 42) 1936 yılında 410.360'e yükselmiştir (İstatistik Yıllığı, 1940-1941, 1941: 286).

Çiftçinin modern aletlerle donatılması konusunda pulluk dışında diğer ziraat aletlerinin de ülke çapında yaygınlaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Üretim artışında büyük etkisi olan tohumların mekanik şekilde temizlenmesini temin için Tarım Bakanlığı 65.000 liralık 912 adet kalbur makinesi almış ve bir kısmını uzun vadelerle ödemek şartıyla çiftçilere dağıtmıştır. Bakanlık, bu makinelerin geri kalanlarını tohum temizleme teşkilatı hizmetine vererek köylünün tohumunu temizlemeye çalışmıştır. 1923-1933 yıllarında temizlenen tohum miktarı 20.000 tonu aşmıştır (Gökköl 1935: 258). Hububat tohumlarını ağırlık ve hacim yönüyle sınıflandıran ve temizleyen selektör makinelerinin yaygınlaşması için Tarım Bakanlığı'nın çalışmaları olmuştur. Bakanlık bu makinelerden 1930'lu yılarda çeşitli illere 185 adet dağıtmıştır (Ziraat Alet ve Makineleri Raporu 1939: 88). 1933 tarihinde traktör, pulluk ve karasaban dışındaki diğer tarım makine ve aletleri şunlardı; 54.000 adet her çeşit tırmık, 2.770 tohum ekme makinesi, 4.668 orak makinesi, 2.235 biçer-bağlar, 728 harman makinesi ve 2.947 adet tınaz ve kalbur makinesi (İstatistik Yıllığı 1940-1941, 1941: 287).

1930'lu yıllarda Türk tarımı ülke içinde üretilmesi planlanan tarım makine ve aletleriyle donatılmaya çalışılmıştır. Bu uygulama, o tarih-

Levent Şahverdi Arşivi

lerde Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar ve ödemeler dengesi açıklarının neden olduğu döviz kıtlığı dikkate alındığında rasyonel bir tedbir olarak görülmektedir

Tarımsal kredi alanında asıl vazifeyi gören Ziraat Bankası, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine intikal eden bir kurumdur. Osmanlı Devleti döneminde, Ziraat Bankası kurulmadan önce, tarım kesimine kredi verme işini Memleket Sandıkları üstlenmişti.

1863 senesinde bugünkü Bulgaristan coğrafyasında yeni oluşturulan Tuna vilayetinin valisi olan Mithat Paşa, yönetim sahası içinde bulunan köylerin ve küçük çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Memleket Sandıkları adını verdiği müesseseleri kurmuştu (Köylü, 1963: 300). Memleket Sandıkları ülke çapında kısa sürede önemli bir gelişme göstermişti.

1883 yılında sandıklara sürekli bir sermaye kaynağı sağlamak için âşarın onda biri oranında menafi hissesi adı ile ek bir vergi kondu ve sandıkların adı Menafi Sandıkları'na çevrildi.

Gerçekte çok yararlı bir amaç için kurulmuş olan bu teşkilat, 26 yıl kadar yaşadıktan sonra borçların geri alınamaması ve özellikle kötü idare yüzünden bozulmuştur. Bu nedenle 1889 yılında var olan Menafi Sandıkları kaldırılmış ve bunların yerine Ziraat Bankası kurulmuştur. Menafi Sandıkları'ndan Ziraat Bankası'na devreden sermaye miktarı 2.200.000 liraydı. Hazineden yapılan tahsisatla Ziraat Bankası'nın sermayesi 10.000.000 lira olarak belirlenmiş ve banka sermayesinin, daha önce yapıldığı gibi âşara yapılan ilavelerle artırılması sağlanmıştır (Köylü, 1963: 301).

Ziraat Bankası, kurulduğu tarih olan 1889'dan, 1910 yılına kadar 2.414.500 çiftçiye toplam 1.557.800.000 kuruş kredi vermiştir (Güran, 1998: 155).

Ziraat Bankası Osmanlı Devleti'nden devralınan yerli bankaların en büyüğüydü ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında iflasın eşiğindeydi. Hükümet bankanın kurtarılmasını önemli bir konu olarak ele aldı. Banka'nın sermayesine bütçeden aktarma yapıldı. Osmanlı Bankası'nın Ziraat Bankası'na kredi açması sağlandı. 1925'in sonunda bankaya sağlanan yeni fonlar 7.000.000 TL'yi bulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ziraat Bankası'nın nominal sermayesi 1924 yılında 30.000.000 milyon TL'ye yükseltilmiştir. 1925 yılında arazi vergisi tahsilatının %6'sı Banka'nın sermaye hesabına aktarılmış ve Banka'nın öz sermayesi önemli ölçüde artmıştır. 1930'da Bankanın nominal sermayesi ise 100.000.000 TL'ye çıkartılmıştır (Tezel, 1994: 409).

Banka, 1937 yılına kadar, bir özel tarım kredileri kuruluşu olmaktan çok bir ticaret bankası gibi çalıştı. 1924 yılında işleyişini düzenlemek için çıkartılan kanun, sermayesi devlete ait olduğu halde bankaya bir özel şirket statüsü getirmişti (Atasagun 1939: 215, Avcıoğlu, 1968: 232). Banka'nın yönetimi de, 1920'ler ve 1930'larda daha çok kâr elde edebilmek için, faiz oranlarının düşük tutulduğu tarım kredilerine ayrılan fonları sınırlamış, daha çok ticari kredilere yönelmiştir. Ziraat Bankası daha çok tüccara ve büyük toprak sahiplerine kredi açmış, Banka'nın kredilerinden küçük çiftçiler yararlanamamıştır (Cumhuriyet 15 Ekim 1928). Yine de tarım kesimine sağlanan kredilerin hacmi 1923 öncesine göre bir hayli artmıştır. Ama 1923-1940 arasında, Banka'nın sağladığı toplam kredilerin %60'ı ile %80'i arasında değişen bir bölümü ticari kredilere ayrılmıştır (Tezel, 1994: 409).

Hükümet, 12 Haziran 1937 yılında 3202 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu'nu yürürlüğe koydu. Banka'nın statüsü bir iktisadi devlet girişimine dönüştürüldü. Kanun'un gerekçesinde, doğrudan tarımla uğraşan çiftçilere öncelikle kredi verileceği belirtiliyordu. Arazi sahibi olmaktan başka bir işlevi olmayan, tarımsal üretimde etkin bir yeri bulunmayanlara tarımsal kredi verilmesinin önlenmesinden söz ediliyordu (Resmi Gazete 12 Haziran 1937, Sayı: 3629). Banka kredilerini daha çok küçük üreticilere yöneltmeyi amaçlayan kanun tasarısı, Meclis'teki hararetli tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Büyük arazi sahibi olan milletvekilleri, Ziraat Bankası kredilerinin küçük üretici köylülere yönlendirilmesi girişimlerinden dolayı hükümetin iktisat politikasından rahatsız olmaya başlamışlardı (Tezel, 1994: 410). 1937 kanunu merkezi hükümet bütçesinden Ziraat Bankası'nın sermaye hesabına yapılacak aktarmaları yükseltmiştir. Ziraat Bankası'nın tarım satış ve kredi kooperatiflerinin bir üst bankası olarak çalışmasıyla ilgili görevleri genişletilmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Banka hükümet tarafından tarımsal kredi işlevi dışında başka konularda da görevlendirilmiştir. Banka 1930'larda buğday fiyatının desteklenmesi, ayrıca fakir köylülere ve doğal afetlerden zarar gören çiftçilere tohumluk, iş hayvanı, üretim araçları sağlanması gibi işler de üstlenmiştir.

Küçük üretici köylülerin banka kredisi alma konusunda karşılaştıkları en önemli güçlük, yeterli bireysel güvence gösterememeleriydi. Ülkedeki tarımsal arazilerin kadastrosu yapılmamış idi. Milyonlarca köylü ailesinin elinde işledikleri arazilere ilişkin tapu senetleri bulunmuyordu. Hükümet, köylülerin zincirleme kefalet yoluyla banka kredisi alabilmelerine imkan sağlamak için, 1924 yılında, tarım kredi kooperatiflerinin kuruluşunu teşvik edici hükümler getiren bir kanunu Meclis'ten geçirdi. 21 Nisan 1924 tarih ve 498 sayılı, 13 maddelik İtibar-ı Zirai Birliği Kanunu, tarım kooperatiflerine ilişkin ilk yasal düzenlemedir (Düstur, 3.Tertip, C.5, 1924 (1340): 1090. Kısa vadeli küçük tarım kredisinin, Ziraat Bankasından ayrı olarak çiftçilere dağıtılması amaçlanmıştır. Ne var ki, 1929 yılına kadar kurulan kredi kooperatiflerinin sayısı çok sınırlı kalmıştır (Cevdet Nasuhi, 1931: 1934) .

1929'da 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" TBMM'in gündemine geldi. Bu kanun, 1924 tarih ve 498 sayılı "İtibarı Zirai Birliği Kanunu"nun uygulamada karşılaştığı sorunlara çözüm üretmek için hazırlanmıştır. 5 Haziran 1929 tarihinde çıkarılan 1470 sayılı yasa 24 maddeden oluşmaktadır. Bu yasaya göre en az 100 haneli ve 500 nüfuslu köy veya köylerde, "sınırsız sorumlu" kasaba ve şehirlerde "ortaklık paylarının beş katına kadar sorumlu" kooperatif şirketler kurulabilecekti. Bu kooperatifler Ziraat Bankası'nın sürekli denetimi altında olacaklardı. Bu yasaya göre kooperatifler illerde "İl Birlikleri" kurabileceklerdir. Bu yasa kooperatiflerin ana bankası olarak Ziraat Bankası'nı adres göstermekteydi.

Atatürk bu dönemde, bir yandan kooperatif mevzuatının geliştirilmesi üzerinde dururken, diğer yandan da konu hakkında kamu oyunu bilgilendirmekteydi. Örneğin 1 Kasım 1929 tarihli TBMM açılış konuşmasında şöyle seslenmiştir : "Bu sene Zirai Kooperatif

Levent Şahverdi Arşivi

Teşkilatına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimize mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyade iltizam ediyoruz" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1945: 347).

1929'da çıkarılan 1470 sayılı yasanın ilk uygulama sonuçları Atatürk'ü sevindirmişti. Bu kanuna göre ilk Zirai Kredi Kooperatifi, 18 Eylül 1929'da Giresun'un Bulancak ilçesinde kuruldu. 1929 yılı sonuna kadar Türkiye'de 64 zirai kredi kooperatifi kuruldu. Köylü, ayaklarına kadar ucuz ve formalitesiz kredi getiren kooperatifleri sevmişti. Adana'da da sekiz zirai kredi kooperatifi kurulmuştu.

Satış kooperatifleri ile ilgili olarak çıkartılan kanuna paralel 21 Ekim 1935 tarih ve 2836 Sayılı Yasa ile, kredi kooperatifleri için bir düzenlemeye daha gidilmiştir. Bu yasa ile Tarım Kredi Kooperatifleri daha düzenli çalışan ve çiftçiye daha iyi hizmet veren kuruluşlar haline getirilmiştir.

Atatürk kooperatifçiliğin, özellikle de tarımsal kooperatifçiliğin, kalkınma için gerekliliğine inanmış; çeşitli konuşmalarında bu konudaki görüşlerini ve siyasi kararlılığı dile getirmiştir. Kooperatifçiliğe ilişkin düzenlemeler ve uygulamalar üzerinde tartışmasız yönlendirici etkide bulunmuş olan Atatürk, kurumsallaşma açısından ilk önemli girişimleri gerçekleştirmiş; bu bağlamda bir tarım kredi kooperatifinin örgütlenmesine, kurucu ortak olarak öncülük etmiştir (Tecer, 2006: 76).

1936 yılında Atatürk bir çiftçi olarak, İçel'in Tekir Köyü'nde 36 çiftçi ile beraber, 2836 sayılı yasaya göre bir tarım kredi kooperatifi kurmak için, 30 Haziran 1936 günü Silifke Ziraat Bankası'na başvurmuştur. Kooperatifin bir numaralı kurucu üyesi olarak, kooperatif kuruluş işlemlerinin tamamlandığını kendisine bildiren zamanın Başbakanı İnönü'ye bir telgrafla yanıt verir: "Tarım kredi kooperatiflerinin ilki olan Tekir Kooperatifi'nin muamelelerinin bittiğini sevinerek öğrendim. Bu kooperatife bir sayılı üye olarak bulunmamı muhabbetle yad etmenize teşekkür ederim. Tarım Kredi Kooperatiflerinin bütün yurdu kaplamasını başarılı gayretlerinizden bekliyoruz"(Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1964: 576).

Levent Şahverdi Arşivi

Tarım kredi kooperatiflerinin sayısı 1929'da 65'ten 1938'de 589'a; kooperatiflere üye olanların sayısı da 1929'da 4.000'den 1938'de 114.000'e yükselmiştir. Kredi kooperatiflerinin yaygınlaşması daha çok ihraç ürünleri üreten kıyı bölgelerinde meydana gelmiştir. Tarımsal kredi kurumlarının faaliyete geçmesiyle birlikte köylü tefecilerin baskısından önemli ölçüde kurtulma imkanına kavuşmuştur.

Ziraat Vekâleti'nin Örgütlenmesi

Türkiye'de tarımsal gelişimin daha hızlı istikrarlı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için bu dönemde Atatürk'ün direktifleriyle kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu sayede tarımı ıslah konusu yetkili ellere verilerek çalışmaların sürekliliği sağlanmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, tarım kesimine hizmet götüren en üst düzeydeki resmi örgüt Ziraat Vekâleti idi. Bu kurum, kimi yıllarda merkez ve taşra birimleriyle bağımsız bir statüde, çoğunlukla da İktisat Vekâleti içinde faaliyet göstermiştir.

Cumhuriyet'in ilanından önceki "Meclis Hükümeti" döneminde, 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekillerinin Sureti İntihabına (Seçim Şekline) Dair Kanun" çıkarılmış; bu kanunla ticaret, sanayi, ziraat, orman ve madenlerle ilgili işlerin İktisat Vekâletince yürütüleceği belirtilmiştir. İktisat Vekâleti içinde tarım kesimiyle ilgili olarak Ziraat, Orman ve Veteriner Umum Müdürlükleri yer almıştır (Zincircioğlu, 1994: 8).

25 Mart 1924'de yürürlüğe giren 432 sayılı "Ziraat ve Ticaret Vekâletleri Teşkili Hakkında Kanun"un 1. maddesi ile daha önce tarımla ilgili hizmetleri yürütmekle görevli İktisat Vekâleti kaldırılarak yerine Ziraat ve Ticaret Vekâletleri kurulmuştur (Düstur, 3.Tertip, C.5, 1924: 670). Ancak, 16 Ocak 1928 tarih ve 1200 sayılı "Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin Tevhidi (Birleştirilmesi) ile İktisat Vekâleti Teşkili Hakkında Kanun" ile Ziraat Vekâleti tekrar kaldırılmış; kendisine bağlı Ziraat, Orman ve Veteriner Umum Müdürlükleri de yeniden İktisat Vekâletinin birimleri haline gelmiştir (Resmi Gazete, 16 Kanunusani 1928, Sayı: 793). Daha sonra 30 Aralık 1931 tarih ve

Levent Şahverdi Arşivi

1910 sayılı Yasa ile Ziraat işleri bir kez daha İktisat Vekâleti'nden ayrılarak, yeniden oluşturulan Ziraat Vekâleti'ne bırakılmıştır. Bu Yasadan uzunca bir süre sonra 4 Haziran 1937 tarih ve 3203 sayılı Yasayla Ziraat Vekâleti'nin merkez ve taşra örgütlenmesi, görev ve yetkilerinin de ayrıntılı olarak belirlenmesi, 1923-1938 döneminin en önemli girişimlerindendir (Zincircioğu, 1994: 9-58).

Ziraat Vekâleti'ne 3203 sayılı kanunla kısaca şu yetki ve görevler verilmiştir:

Ziraat Vekâleti devlet teşkilatı içinde memleketin ziraat, hayvan ve orman siyasetlerinin takibine ve bu konulara giren işlerin iktisadi durumlarına göre düzenlenmesine, ıslahına ve teşkilatlandırılmasına ve gelişmesine ilişkin hizmetleri ve genel ve özel kanunların kendisine yüklediği görevleri yapmakla mükelleftir.

Ziraat Vekâleti, Ziraat Vekilinin emrinde;

Bir Müsteşar,

Bir Teftiş Heyeti Reisliği,

Bir Hususi Kalem Müdürlüğü,

Bir Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü,

Bir Veteriner Umum Müdürlüğü,

Hükmi şahsiyeti haiz bir Orman Umum Müdürlüğü,

Bir Hukuk Müşavirliği,

Pamuk, Zat, Levazım, Neşriyat, Evrak ve Seferberlik Müdürlükleri ile idare olunur.

Kanunun diğer maddelerinde yukarıda adı geçen idarecilerin görev, sorumluluk ve yetkileri de belirlenmiştir.

Bu yasa ile sektör ilkel konumdan çıkarılıp üreticinin refahının sağlanması doğrultusunda, tarım, hayvancılık ve ormancılık alanında yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerde öngörülen hizmetlerin görülmesi için özellikle taşra düzeyinde örgütlenmeler yapılmıştır.

Ziraat Bakanlığı'na bağlı Ziraat İşleri Umumu Müdürlüğü'nün Bakanlığın bünyesinde bulunan müdürlükler arasında üstlendiği görevlerin genişliği açısından ayrı bir önemi vardır. Bu kurum, ülke ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rımının kalkınması yönünde gerekli çalışmaları yapabilmek için yetki ve sorumluluklarla donatılmış, Bakanlığın aldığı hemen hemen tüm kararların icracısı bir organ olmuştur.

3203 sayılı yasanın 6. maddesine göre Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü'nün görevleri şu şekilde belirtilmekte idi:

Ziraat Bakanlığı'nın direktifleri dahilinde ülkenin ziraat siyasetini yürütmek, ziraat istihsalatını iktisadi vaziyetlere göre tanzim ve ıslah etmek, üretimin iyileşmesine tesir edecek olan ıslah, deneme, üretme ve temizleme müesseseleri kurmak.

Ziraat mahsullerine zarar veren her türlü hastalık, haşarat, hayvanlar ve tabii hadiselerle savaşmak. Bir bölgeden diğer bölgeye geçebilecek ve yabancı memleketlerden gelebilecek hastalık ve haşarata karşı korunma tedbirleri almak.

Dış ülkelerden getirilecek her çeşit üretme vasıtalarının ithalini ve memleketten çıkarılacak olanların ihracını kontrol, tahdit ve men etmek.

Ziraat sulama işletmesini yapmak ve ziraata ait küçük sulama ve kurutma tesisleri vücuda getirmek.

Tarım mahsullerinin memleket için işlenip kıymetlendirilmesine çalışmak ve bunun için lüzumlu tesisatı kurmak, kurdurmak.

Zirai üretimi canlandıracak ve çoğaltacak teşkilat meydana getirmek ve tedbirler almak, köy ekonomisinin düzeltilmesi ve düzenlenmesi için uğraşmak.

Zirai öğretimi teşkilatlandırmak.

Ziraat alet ve makinelerini yapmak, teşvik ve kontrol etmek.

Ziraat oda ve kurumlarını canlandırmak ve murakabe etmek

Bunlara ilave olarak, hususi kanunlarla yapılması kendisinden istenen işleri yapmak ve ziraat mevzuuna giren her türlü hizmeti görmek. (Resmi Gazete**,** 14 Haziran 1937, Sayı: 3630).

Ele alınan dönem içerisinde Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü'ne bağlı şube sayısı artmıştır. Genel Müdürlüğe bağlı vilayetlerdeki teşkilatlar ise, Teknik Ziraat Müdürlükleri adı ile kurulmuş olup, Zira-

Levent Şahverdi Arşivi

at Başmüdürlükleri, Mıntıka Ziraat Mütehassıslıkları, Ziraat Muallimlikleri, Zirai Müesseseler, Zirai Mücadele Teşkilatı, Ziraat Mektepleri ve Kurslarından oluşmaktaydı (Ziraat Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Kısa Bir Bakış, 1954: 6). Çeşitli kaynaklardan elde edilen zirai bilgilerin çiftçiye ulaştırılması ve bilfiil bu bilgilerin tatbik edilip gösterilmesi, öğretilmesi ile görevlendirilmiş olan Teknik Ziraat Teşkilatı 1950 yılında 6 vilayette faaliyette bulunmakta idi (Özek, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1954). Bu tarihlerde Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü'ne bağlı olup ülkenin hemen her bölgesinde faaliyette bulunan ve memleket ziraatının gelişmesi için çeşitli konular üzerinde araştırma yapan bir çok müessese mevcut idi. Bu müesseseler halka en iyi vasıfta tohum ve fidan yetiştirip dağıtmaktaydılar.

Tarımsal Öğretim Konusundaki Çalışmalar

Tarımsal eğitim konusuna Atatürk büyük bir önem vermiştir. Daha Türkiye İktisat Kongresi'nde "âli tahsil için bir ziraat mektebi" açılması karara bağlanmıştır. Yine Kongre'de her livada, yakın köyler için açılacak leyli mekteplerde ameli ve nazari ziraat derslerinin gösterilmesi, kışla ve askeri talimgahlarda ameli ziraat tedrisatı yapılması, köylülere ziraat usullerini öğreten kitap ve dergilerin ücretsiz dağıtılması, ziraatla ilgili konferanslar verilerek köylünün bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştır (Türkiye İktisat Kongresi 1923, 1981: 390-391).

Milli Mücadele sonrasında tarımsal eğitimle ilgili ilk uygulama daha çok, II. Meşrutiyet döneminde kurulan zirai öğretim sisteminin birinci ve ikinci kademelerini yeniden kurmak şeklinde gerçekleşti. 1922 yılında çıkarılan 254 sayılı Kanunla (Düstur, III. Tertip, C: 3, 1922: 177) 12 yerde Orta Ziraat Okulları açıldı. Bu okulların idaresi ve parasal desteği Ziraat Bankası'nca sağlanacak, eğitim şekli ve programları İktisat Vekâleti'nce denetlenecekti (Ayas 1948: 641). Bu okullar iki yıl içinde Ankara, Bursa, Adana, Konya, Kastamonu, Erzurum, Çorum, Erzincan, Edirne, İzmir, Sivas ve Kepsut'ta kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde tarımda ilk makineleşmenin yürütüldüğü bu yıllarda Ankara ve Adana'da ilkokul mezunlarını kabul eden üç yıllık Ziraat Makinist Okulları açılmıştır (Tekeli-İlkin, 1988: 43).

Levent Şahverdi Arşivi

Bu okullara ilkokul bitirenler alınıyor ve üç yıl müddetle okutulup orta okul derecesinde bir tahsil verildikten sonra mezun ediliyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren zirai öğretim konusuna hükümetlerin ciddi bir şekilde eğilmelerinin en önemli nedenlerinden biri Atatürk'ün bu konuda verdiği direktifler olmuştur. Atatürk, milli ekonomimizin temeli olarak gördüğü ziraatın bilimsel usullerle yapılmasının önemine 1 Kasım 1926 tarihinde yaptığı TBMM'ni açış konuşmasında şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

"Memleketimizin bir ziraat memleketi olduğu göz önüne alınırsa bizim başlıca kuvvet ve servet mesnedimizin toprak olduğu tezahür eder. Cesaretle söylemeliyiz ki, memleketimizin zirai sahada müsait olduğu inkişafı temin edecek ilmi ve ameli iktidara sahibi salahiyet mütehassıslarımız azdır... Binaenaleyh, zirai teşkilatımızı, ziraat mekteplerimizi, zirai faaliyetlerimizi fenni usuller dahilinde, esasından tanzim edecek tedbirleri hakiki erbabı delaletiyle ittihazda tereddüde yer olmadığı kanaatindeyim" (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C: 27, 1926: 4).

Atatürk'ün bu tavsiyeleri dikkate alınarak 1927 yılında, Ziraat ve Baytar Enstitüleriyle Âli Mektepleri Tesisine ve Ziraat Eğitiminin Islahına Dair Kanun'un çıkarılması ile orta ve yüksek seviyedeki ziraat okullarının yeniden teşkilatlanmasına başlanılmıştır (Tekeli-İlkin, 1988: 43). Bu yasa ile Türkiye'de tarım konusunda yeni bir dönemin açıldığı söylenebilir. Çünkü, bu tarihten sonra tarımda radikal tedbirler alma lüzumu duyulmuş ve ziraat kültürünü yaymak, zirai istihsali artırmaya yarayacak bilgi ve teknikleri öğretmek, yeni ziraat usullerini köylülerin ayağına kadar götürmek mümkün hale gelmiştir (Mağden, 1959: 43).

Osmanlı'dan devralınan ziraat okullarının çoğu yetersiz görülmüş, kuraklık dolayısıyla zirai üretimin çok düştüğü 1928 yılında Halkalı Ziraat Okulu ile birlikte orta dereceli ziraat okulları geçici olarak kapatılmıştır (Tezel, 1994: 414). Bu okulların hocaları yeni zirai bilgi ve usulleri öğrenmeleri için, çoğunluğu Almanya'ya olmak üzere, değişik Avrupa ülkelerine gönderilmişlerdir. Yurt dışında öğrenim gördükten sonra Türkiye'ye dönen bu hocalarla birlikte zirai öğretim

Levent Şahverdi Arşivi

1930 yılından itibaren yeniden teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu tarihte Yüksek Ziraat Mektebi kurulmuştur. Yüksek Ziraat Mektebi öğrencileri Atatürk Orman Çiftliği'nde staj yapmaya başlamışlardır. Yine 1930 yılından itibaren İstanbul Halkalı'daki yüksek okul yerine bir Orta Ziraat Mektebi açılmıştır. Bu okulu Bursa, İzmir ve Adana'da açılan okullar izlemiştir. Daha önce bu okullara ilkokulu bitirenler alınırken, yeni açılan okula orta okulu bitirenler alınıyordu. Yani bu yeni açılan Orta Ziraat Mektepleri lise ayarında ziraat okulları idi.

1930'da Ankara'da kurulmuş olan Yüksek Ziraat Mektebi 20 Haziran 1933 tarih ve 2291 sayılı kanunla Yüksek Ziraat Enstitüsü haline getirilmiştir (Resmi Gazete, 20 Haziran 1933 Sayı: 2432). Bu Enstitü Ziraat, Ziraat Sanatları, Tabii Bilimler, Veteriner ve Orman Fakültelerinden oluşuyordu (Ayas, 1948: 662). Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne çok sayıda Alman profesör getirilmiştir. Başlangıçta hemen hemen tüm kürsülerin başında Alman profesörler bulunmuştur. Dersler ilk yıllarda Almanca olarak verilmiştir. Alman profesörler 1942 yılına kadar kürsü başkanları olarak hizmet vermişler, bu tarihten sonra kürsüler yetişen Türk öğretim üyelerine geçmiştir. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden kurulduğu tarih olan 1933 yılından 1946 yılına kadar 1666'sı erkek ve 102'si kız olmak üzere toplam 1768 öğrenci mezun olmuştur (Mağden 1959: 58). İncelenen dönemde açılan zirai öğretim kurumlarından değerli bilim adamları ve teknik elemanlar yetişmiştir. Ancak, ülkenin genişliği, kırsal kesimin 40 bine yaklaşan köy ve mezralardaki dağınık yerleşimi ve ulaşım imkanlarının kısıtlılığı karşısında az sayıdaki tarım okullarından yetişen ziraatçıların ihtiyaca cevap veremeyeceği açıktır. Öte yandan Cumhuriyet hükümetlerinin, kırsal kesimde üretimin içinde çalışma eğilimine sahip yeterli sayıda teknik personeli yetiştirmekte fazla başarılı olamaması, tarımsal gelişmenin sınırlı kalmasına yol açan en önemli nedenlerden biriydi (Tezel, 1994: 415).

Bitkisel Üretimin Islahı ve Geliştirilmesine Yönelik Çalışmalar

Köylünün üretimini artırıp refah düzeyini yükseltebilmesi için ileri tarım tekniğinin öğretilmesi, tarlasına ve bahçesine ekip diktiği tohum ve fidelerin ıslah edilmiş verimi yüksek cinsler olması gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yargı bitkisel üretimde olduğu kadar, hayvancılık konusunda da geçerlidir. Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclis'i açış konuşmasında çiftçinin refahını artırmak için tarımın ıslahı konusunda yapılması gerekenleri şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür.O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve lâyık olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur. Milletin çiftçilikteki mesaisini asri tedabir-i iktisadiye ile haddi âzamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayiç ve semerat-ı mesaisini kendi menfaati lehine haddi âzamiye iblâğ etmek siyaset-i iktisadiyemizin ruh-u esasidir. Binaenaleyh, bir taraftan çiftçinin mesaisini tezyid edecek ve müsmir kılacak malûmat, vesait ve alâtı fenniyenin istimal ve tamimine ve diğer taraftan onun netayic-i mesaisinden âzami istifadesini temin eyliyecek tedabir-i İktisadiyenin vaz'ına çalışmak lâzımdır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1945: 219). Atatürk'ün direktifleri sayesinde bitkisel ve hayvansal üretimin ıslahı konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Tarla tarımında ıslah, üç aşamada örgütlenmeyi gerektirmiştir. Birinci aşama ıslah ve deneme istasyonlarında ya yeni bitki türleri bulunacak ya da ıslah edilecekti. İkinci aşamada da, deneme istasyonlarında bulunan türün en uygun yetiştirme tekniği araştırılacak ve köylüye tanıtılacak, üçüncü aşamayı oluşturan üretme çiftliklerinde, ıslah edilen tohumlar yeterli miktarlarda yetiştirilerek köylüye dağıtılacaktı (Gökgöl, 1935: 145). Bu gelişme değişik tarla ürünlerinde farklı olmuştur. Hububat ve bakliyatta Ziraat Vekâleti'ne bağlı kurumlar eliyle, Pamukta Ziraat Vekâleti içinde özel olarak kurulan bir müdürlük eliyle, şeker pancarında Şeker Fabrikaları eliyle, tütünde Tekel eliyle uygulanmıştır.

Cumhuriyet hükümetleri köylünün elindeki tohumların ıslah edilerek üretiminin artırılabilmesi için değişik tarihlerde Ziraat Vekâleti'nin bu konulardaki yetkilerini genişleten kanunlar çıkarmışlardır. Bu kanunlar, 2 Aralık 1925 tarih ve 682 sayılı Her Nevi Fidan ve Tohumların Meccanen Tevzi ve Devlet Uhdesinde Bulunan Arazinin

Levent Şahverdi Arşivi

Fidanlık İhdası İçin Ziraat Vekâleti'ne ve İdarei Hususiyelere Bila Bedel Tefvizi Hakkında Kanun, 24 Mayıs 1930 tarih ve 1641 sayılı Tohumlukların Gümrük Resimlerinden İstisnası Hakkında Kanun, 2 Haziran 1930 tarih ve 1682 sayılı Ziraat Bankasınca Tedarik Olunacak Tohumların Satış Zararlarının Ödenmesi Hakkında Kanun, 1934 yılında kabul edilen 2654 sayılı Tohum Üretme Çiftlikleri Kanunu, 1948'de kabul edilen 5254 sayılı Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk Verilmesi Hakkında Kanun olarak belirtilebilir (Tekeli-İlkin, 1988: 46). Köylünün daha kaliteli ve verimli tohum ekerek daha çok ürün elde etmesi için 1920-1938 yılları arasında sekiz tohum ıslah ve deneme istasyonu kurulmuştur (İstatistik Yıllığı C:19 1951: 268).

Tohuma verilen bu önem sonucu, Ziraat Vekâleti'ne bağlı Eskişehir'de (Sazova), kurulmuş olan istasyonda 1929 yılında ilk defa ıslah edilmiş tohum dağıtımına 5 ton ile başlanmış ve 1931'de bu miktar 20 tona çıkmıştır (Emcet Yekta, 1931: 828). Eskişehir tohum ıslah istasyonunun dışında bu dönemde Adana, Adapazarı, İstanbul-Yeşilköy ve Ankara'da da benzeri merkezler faaliyette bulunmaktaydı. İlk yıllarda kurulan bu istasyonlara 1936 yılından sonra Kayseri Yem Bitkileri, Antalya Sıcak İklim Bitkileri İstasyonları ile Erzurum ve Samsun istasyonları eklenmiştir (İstatistik Yıllığı, C:19 1951: 268). Bu istasyonlarda elde edilen ıslah edilmiş tohumlar çiftçinin elindeki tohumlardan %20-50 daha fazla ürün vermekteydi (Toprak, 1988: 27).

Bu tohum ıslah istasyonlarında alınan sonuçların Türkiye gibi iklim ve toprak koşulları çok çeşitlilik gösteren bir ülkede, yaygınlaştırılabilmesi için gerekli bir kurum deneme tarlalarıdır. Ne var ki, bu tarlalar söz konusu dönemde yeterince yaygınlaştırılamamıştır. Ancak, Ordu, Çorum ve Erzurum'da kurulabilmiştir (İstatistik Yıllığı, C:19 1951: 268). Bunlar dışındaki denemeler daha çok Atatürk tarafından kurulan çiftlikler ve Zirai Kombinalarda yapılmıştır.

Araştırma ile bulunan tohumların yeterli miktarda üretilerek köylüye dağıtılması hep bir sorun olarak kalmıştır. 1940 yılından sonra kurulan tohum üretme çiftliklerinde üretilen tohumlar ihtiyaç karşısında yetersiz kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Atatürk'ün ba-

Levent Şahverdi Arşivi

ğışlamış olduğu çiftlikler tohum üretme merkezleri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Atatürk'ün 1925 yılından itibaren kurduğu örnek çiftlikler, Ankara'da Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövelye Çiftlikleri, Dörtyol'da Karabasmak Çiftliği, Tarsus'ta Pillioğlu Çiftliği idi. Atatürk 11 Temmuz 1937 tarihinde Baş Vekâlete yazdığı bir yazı ile bu çiftlikleri hazineye bağışlamıştır (Avcıoğlu, 1969: 179). Bu yedi çiftliğin arazi varlığı 15 500 hektar kadardı.

Bu çiftliklerin idaresini devralmak üzere 1 Ocak 1938 tarih ve 3308 sayılı kanunla bir iktisadi devlet teşekkülü olarak örgütlenen Devlet Ziraat İşletmeleri kurumu oluşturulmuştur. Kuruluş amacı oluşturacağı bir zirai makine ve araç parkı ve zirai mücadele ilaçlarıyla köylünün ekim, nadas ve harmanına yardım ederek, tarlalarında tarımsal mücadele yaparak çiftçileri modern tarıma alıştırmaktı. Kurum çalışmalarını daha çok tahıl türleri ve hayvan ırlarının iyileştirilmesi üzerinde yoğunlaştırdı (Tezel, 1994: 415). Köylüye ıslah edilmiş tohum yetiştirip dağıtma işlevini gören bir diğer kurum 12 Şubat 1937 tarihinde 3130 sayılı kanunla kurulan Zirai Kombinalar İdarisiydi. Zirai Kombinaların diğer amacı ıslah edilmiş tohum ve modern tarım araçları kullanarak buğdayın üretim maliyetini düşürmekti (Tekeli-İlkin, 1988: 49). Bu iki kuruma bağlı çiftliklerin sayısı 1945'de on üçe ve işledikleri arazinin genişliği 190.000 hektara ulaştı (Mağden, 1949: 49-55). Bu çiftliklerde aynı yıl 147.000 ton buğday ve arpa üretildi. Kombinalarda sürdürülen üretim faaliyetleri bir yandan ülkenin tahıl ihtiyacının karşılanmasına önemli katkı sağlarken, diğer yandan daha iyi araç ve tekniklerle tarımda verimliliğin kısa süreler içinde artırılabileceğini ortaya koydu. Bu çiftliklerde kuru tahıl ziraatı için ülkenin iç bölgelerinde sıradan araziler kullanıldığı halde buralardan elde edilen dekar başına buğday verimi, 1928-1950 döneminde hektarda 897 kg olan, ülke ortalamasından %28 daha fazlaydı (Tezel, 1994: 354, 416).

Başta buğday olmak üzere tahılların, kurak iklimin hüküm sürdüğü Anadolu topraklarında yetiştirilmesinde doğru nadas sisteminin uygulanması büyük öneme sahiptir. Kuraklığın etkisini hafifletebile-

Levent Şahverdi Arşivi

cek, sulamaya göre daha az masraflı üretim yöntemi de vardır. Bu yönteme Dry farming metodu denmektedir. Dry farming, Türk çiftçisinin eskiden beri ektiği toprakları nadasa bırakma usulüdür (Ulus 8 Temmuz1949). Ancak nadas, uygun tekniklere göre yapılması durumunda faydalı olmaktadır. Dry farming, yani kuru tarım yöntemi, nadasın ileri tekniklerle yapılmasını konu edinmektedir. ABD'nin iklimi kurak bölgelerinde uygulanan ve üretim miktarının önemli ölçüde artmasını sağlayan bu usul, Türkiye'de Atatürk'ün önderliğinde Eskişehir'de kurulan bir tesiste tatbik edilmeye başlanmıştır (Gökgöl, 1935: 194).

Atatürk'ün ABD'ye gönderdiği Ali Numan adındaki ziraat mühendisinin dry farming konusunda ihtisas yapıp memlekete dönmesinden sonra, 1934'de Eskişehir'de Dry Farming İstasyonu kurulmuştur. İngilizce bir çeşit ziraat usulü demek olan Dry farming yılda 200 - 500 milimetre yağmur yağan az yağışlı yerlerde tatbik edilen ve çiftçiye güven veren bir ziraat yöntemi, başka bir deyişle, "kuru iklimlere mahsus ziraat usulü" dür. Alanında Türkiye'nin tek deneme çiftliği olan bu istasyon, bilhassa İç Anadolu bölgesi için önemli birçok tarım problemlerini çözmeye, o güne kadar yapıla gelmiş tahıl ekim usullerindeki eksikleri araştırmaya, yenilerini denemeye, İç Anadolu iklim şartlarına en uygun olan yöntemleri yaymaya çalışmıştır. Memleketin tahıl ambarı durumunda bulunan bu geniş bölgede kuraklık tehlikesi ihtimallerini azaltmak ve çiftçiyi o günün teknik bilgileriyle yetiştirmek gerekmektedir.

Amaç, dry farming usulüne uygun şekilde çalışılıp, kuraklığın etkisini büyük ölçüde azaltmaktır. Bu arada, yağan yağmurların toprağa iyice sızmasına çalışmak, nemliliğin azalmasını önlemek, toprağın verimliliğini düşürmemek, kuraklığa dayanıklı ve en iyi sonuç veren tohum ve ürünleri bulmak, gerekli tarla işlerini kuraklık durumuna uydurmak dry farming yetiştirme usulünün temellerini oluşturmaktadır (Tayşi, 1940: 3, Gökgöl, 1935: 195, Özek, Cumhuriyet 23 Temmuz 1954).

Levent Şahverdi Arşivi

Söz konusu istasyonda ve ülkede kurulan diğer tarımla ilgili araştırma kurumlarında ekimden sonra mahsul üzerine yapılacak işler, organik maddelerle verimliliğin kontrolü, nadaslı ve nadassız münavebeler, nadastan sonra hangi ürünün kârlı ve verimli olacağı, çeşitli gübrelemeler, tohumun ne nispette ve nasıl ekileceği gibi konular üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapılmış en uygun yöntemler bulunarak çiftçilere ulaştırılmaya çalışılmıştır (Gökgöl, 1934: 188-196).

Tarla tarımında araştırma aşamasından başlayarak, deneme ve daha sonra tohum üreterek çiftçiye dağıtma modeli pamuk üretiminde ortaya çıkmıştır. Pamuk ıslahı konusunda ilk girişim 1925 yılında Adana Tohum Islah Komisyonu kurulması ile başlamıştır. 1927 yılından itibaren ABD'den 40 pamuk çeşidi getirilerek Türkiye için uygun pamuk cinsini tespit ve ıslah denemelerine girişilmiştir. 1934 yılında Ziraat Vekâleti'nce bir pamuk yetiştirme planı hazırlanarak uygulamaya koyulmuştur. Bu plana göre yurt dışından getirilecek tohumluklar, üretme çiftliklerinde çoğaltılarak çiftçilere dağıtılacaktı. Bu planın gerçekleştirilmesi için 2582 sayılı yasaya göre 1935 mali yılından itibaren yedi yılda bütçeye üç milyon liralık tahsisat konulması, ilk iki yıllık tahsisatların yedişer yüz bin liradan az olmaması öngörülmüştü. Bu tahsisatlar, ıslah edilmiş tohum yetiştirecek çiftlikler kurulması için verilecekti. 2582 sayılı yasa, 27 Ocak 1936 kabul edilen 2903 numaralı Pamuk Islah Kanunu ile tamamlandı. Bu yasaya göre çırçır evleri Ziraat Vekâleti'nin ihtiyaç duyduğu tohumları Vekâlete piyasa değeri üzerinden satmak zorundaydı (Tekeli-İlkin, 1988: 51-52). 1937 yılına kadar Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü'nün bir şubesi halinde yönetilen pamuk işleri 4 Haziran 1937 tarihinde kabul edilen 3203 sayılı Ziraat Vekâleti Teşkilat Kanunu ile doğrudan Bakana bağlı bir müdürlük haline getirildi (Resmi Gazete, 14 Haziran 1937, Sayı: 3630). 1940 yılına gelindiğinde Adana ve Nazilli'dekine ek olarak, Eskişehir-Mayıslar ve Malatya'da da birer ıslah, deneme ve üretme çiftliği kurulmuştur (Pamuk Encümen Raporu 1931: 693; Kemal 1931: 686).

Henüz Bağımsızlık Savaşı'nın bittiği günlerde tütüncülüğün geliştirilmesi konusuna vurgu yapılmıştır (Ardıç, 1987: 384). Araştırma

Levent Şahverdi Arşivi

deneme istasyonlarında tütün tohumu ıslah ve üretme faaliyetleri Tekel eliyle uygulamaya başlamıştır. Tütün ıslahı konusundaki ilk girişim 1927 yılında Ziraat Fen Şubesinin kurulmasıdır. 1931 yılında bir deneme tarlası açılmıştır. Ziraat Fen Şubesi 1934 yılında Maltepe'de Cevizli'de yapılan laboratuarlar ve tüm yan tesisleriyle geliştirilmiş ve 1936 yılında İnhisarlar İdaresi'nce bir Tütün Enstitüsü haline getirilmiştir. Enstitünün kurulmasından sonra, Karadeniz tütünlerinin ıslahı için Samsun'da, Ege tütünleri için İzmir'de (Buca) ve Şark tütünleri için de Malatya'da birer tütün ıslah istasyonu açılmıştır. Bu istasyonlarda ıslah edilen tohumların denemelerini yapabilmek için çeşitli yerlerde deneme tarlaları açılmıştır. 1937 yılından itibaren üretim bölgelerinde fidelikler kurularak üreticiye parasız fide dağıtımına başlanmıştır. Ayrıca, 10 Haziran 1938'de kabul edilen 3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu ile Tekel kendi bölgesinde tütünü en iyi yetiştiren üreticiye parasal ödüller dağıtmıştır (Tekili-İlkin, 1988: 59).

Yine Cumhuriyet'in ilk on beş yılında alanları 10 ila 20 hektar arasında değişen ve elma, incir, zeytin, fındık, narenciye, fıstık, kayısı üzerine çalışan Arifiye, Aydın, İzmir, Giresun, Antalya, Gaziantep ve Malatya meyvecilik istasyonları açılmıştır. Aynı zamanda elma, armut, kayısı, vişne, badem, narenciye diğer meyve ve süs fidanları yetiştirmek üzere Kastamonu, Niğde, Ankara, Erzincan, Kütahya, Çanakkale, Alanya, Tarsus ve İzmir'de birer fidanlık kurulmuştur. Zeytinciliği geliştirmek, zeytin ağaçlarını aşılamak için İzmir, Muğla, Balıkesir ve Çanakkale illerinde birer Seyyar Zeytin Bakım Teşkilatı oluşturulmuştur.

Bağcılık alanında Cumhuriyet dönemine Osmanlı'dan 80 dekar büyüklüğündeki Erenköy Amerikan Asma Fidanlığı intikal etmiştir. Ele alınan dönemde Ankara, Bilecik, Halkalı, Kırklareli, Tekirdağ ve Manisa'da toplam alanı 1307 dekarı bulan yeni fidanlıklar kurulmuştur. Üreticiye 1924'te 6725 fidan dağıtılmışken bu sayı 1938'de 3 022 965'e ulaşmıştır (Toprak, 1988: 27-28).

Tarımsal araştırmanın ikinci önemli ayağı zararlılarla mücadeledir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tarımsal mücadele için de

Levent Şahverdi Arşivi

örgütlenmeye gidilmiştir. 12 Ocak 1925 tarih ve 541 sayılı Pamuklara Arız Olan Haşarat ve Emrazın İmha ve Tedavisi ve Tohumların Islahı Hakkında Kanun ve bu kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapan 28 Mayıs 1927 tarih ve 1056 sayılı Kanun, 29 Ocak 1936 tarih ve 2906 sayılı Nebatları Hastalık ve Zararlı Böceklerden Koruma Kanunu, Vekâlete tarımsal mücadele bakımından önemli görevler ve güçlü yetkiler vermiştir (Tekeli-İlkin,1988: 52). Bu görevleri yerine getirmek üzere Ankara'da bir Merkez Mücadele Enstitüsü, İzmir Bornova'da ve Adana'da birer mücadele istasyonu kurulmuştur (Toprak, 1988: 28).

Bitkisel üretim konusundaki ıslah ve mücadele çalışmaları sonucu incelenen dönemde önemli miktarlarda üretim artışı gerçekleşmiştir. Buğday üretimi 1923-1925'yılları ortalaması 972 000 ton iken 1936-1940'da 3.636.000 tona çıkmıştır. Bu verilere göre buğday üretimindeki artış %274 olmuştur. Aynı tarihlerde sırasıyla 44.000 tondan 64.000 tona çıkan pamuk üretimindeki artış oranı %45 düzeyinde gerçekleşmiştir. Tütün üretimi ise dönem başında 45.000 tondan dönem sonunda 68.000 tona ulaşarak %51 oranında artmıştır (Tezel, 1994:355).

Hayvancılık İle İlgili Islah Çalışmaları

Bu dönemde hayvancılıkta ıslah faaliyetleri koyunculuk, tiftik keçisi, sığırcılık ve at yetiştirme üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk üç hayvan türünden sağlanan ürünlerden hem beslenme için hem sanayi girdisi olarak iç tüketimde hem de ihracatı artırmada yararlanılmaktadır. At yetiştiriciliğine önem verilmesi tarımda çeki hayvanı olarak öküz yerine atın sokulmasıyla yakından ilişkilidir. Bu dönem hayvancılık politikası; a) yerli hayvanların ıslahı, b) uygun bölgelerde atlarda arap, norius ve İngiliz aygırları, sığırlarda montafon boğaları ve koyunlarda merinos, karagül koçları ile ıslah yapılması biçiminde belirlenmiştir (Tekeli-İlkin 1988: 73). Bu politikaları pratiğe geçirmek için haralar, yetiştirme çiftlikleri, aygır depoları, inekhaneler ve aşım duraklarından oluşan bir sistem kurulmaya çalışılmıştır (Batu, 1940: 21).

Levent Şahverdi Arşivi

Karacabey Çiftliği Orhan Gazi zamanında tesis edilerek Cumhuriyet'in ilanına kadar hazine-i hassaya ait bir çiftlik halinde idare edilmiştir. Başlangıçtan itibaren burada büyük miktarda koyunculuk yapılmış, bazen koyunların sayısı 40.000'e kadar ulaşmıştır. Devlet eliyle kurulan bu ilk koyun yetiştirme çiftliğine Sultan Mecit zamanında merinos getirilmeye başlanmış, fakat hiçbir kural ve yönteme tabi olmadan çoğaltma işlemine devam edilmiş ve bu durum Meşrutiyet'e kadar sürmüştür. Daha sonraki yıllarda Fransa'dan rambuye koç ve koyunları ithal edilmiş, yine plansız bir çoğaltma uygulanmıştır. Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür. Cumhuriyet döneminde Karacabey Çiftliği'nde daha sistematik bir koyun ıslahına girişilmiştir (Kadri, 1931: 1706).

Koyunculuğun ıslahı ilgili olarak, daha çok iki yeni tür olan merinos ve karagülün ülkede yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Merinos koyununun yetiştirilmesi ile yerli sanayinin ihtiyacı olan ince ve kaliteli yapağının yurt içinden karşılanması amaçlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi merinos yetiştirme işine Türkiye'de 19. yüzyılın yarısında başlanmıştır (Tekeli-İlkin, 1988: 74). Ancak başarılı olunamamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Devletin elinde biri Karacabey'de diğeri Halkalı'da olmak üzere kıvırcık ve merinos karışımı, özellikleri birbirinden farklı iki deneme sürüsü bulunuyordu. Bu çiftliklerdeki sürüler üzerinde yapılan incelemelerde koyunlar damızlık için yeterli bulunmamış, yeni saf merinos damızlık sürüleri getirilmesi önerilmiştir (Kadri, 1931: 1738).

Merinos koyunlarının yetiştirilmesi için uygun özelliklere sahip olan Bursa, Balıkesir, Çanakkale illeri merinoslaştırma yöresi olarak kabul edilmiştir. Bu, 1931 Birinci Ziraat Kongresi koyunculuk raporlarına uygun olarak alınmış bir karardır (Koyunculuk Encümen Raporu 1931: 1741).

5 Temmuz 1934 tarih ve 2582 sayılı Merinos koyunlarının Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumları Üretimi hakkındaki yasanın kabul edilmesinden sonra Merinos koyun yetiştirme konusunda yeni bir atılım yapılmıştır. Almanya'dan et-yapağı merinosu özelliğine sahip 360 koç ve 500 koyun ithal edilmiştir. 1936'dan 1946

Levent Şahverdi Arşivi

yılına kadar Bursa ve Balıkesir yörelerinde Merinos koyununun yayılmasını hızlandırmak için Merinos Müfettişlik Teşkilatı kurulmuştur (Tekeli-İlkin 1988: 76). 1942 yılında Devlet üreticiye 2844 baş merinos koç dağıtmıştır. Aynı yıl halkın elindeki merinos cinsi koyun sayısı 17000 kadar idi (İstatistik Yıllığı, C:19 1951: 252).

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ülkeye sokulan bir diğer koyun cinsi Karagül (Buhara koyunu) olmuştur. Kuzularının derisi astargan kürk yapımında kullanılan bu koyun cinsi ilk kez 1925'de Atatürk Orman Çiftliği'ne getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nden 1929'da 10 koç, 1930 yılında 6 koç, 20 koyun ithal edilmiştir. Hem saf olarak hem de yerli kıvırcıklarla melezlenerek yetiştirilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki yıllarda Karagüller Atatürk'ün Silifke ve Yalova'daki çiftliklerinde de yetiştirilmiştir (H. Tahsin, 1934: 261).

Tarım Bakanlığı Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Çifteler, Uzunyayla, Mercimek, Ilıca, İnanlı, Kozan, Boztepe ve Göle'de inekhaneler kurmuştur. Hayvancılık konusunda uzmanlaşmış bu kuruluşların yanı sıra, Devlet Ziraat İşletmeleri çiftlikleri, Zirai Kombinalar ve şeker fabrikalarının çiftliklerinde de hayvancılığın geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Cumhuriyet öncesinde Ege'de, Bursa ve Kars'ta Simenta, Holanda, Sviç, Montafon, Mısır, Kırım ve Halep ırklarının sistemsiz girişi sonucu bir çok melez türler görülmekle birlikte hakim olan sığırcılık dört yerli cinste yoğunlaşmıştır. Bunlar doğu kırmızı ırkı, güney sarı ve kırmızı ırkları, yerli kara ırk ve boz ırk idi (Tekeli-İlkin, 1988: 74,77).

Kars, Erzurum ve Ardahan'ı kapsayan Kuzey Doğu Anadolu'da doğu kırmızısı bulunuyordu. Et, süt ve çekim verimi yüksek olan bu ırk geliştirmeye uygundu. Doğu kırmızıların inekleri ortalama 300-350 kilo, boğaları ise 500-600 kg. gelmekteydi (Bilgemre 1940: 25). Bu bölgede doğu ırkının geliştirilmesi için 1936'da 20000 dönümlük alanda Göle İnekhanesi kurulmuştur. Aynı amaçla 1939 yılında Tokat'ta 54000 dekar alanda Kozova İnekhanesi kurulmuş ve ayrıca 10000 dekarlık İncesu yaylası bu inekhaneye tahsis edilmiştir. Bu inekhanelerde yetiştirilen boğalarla köylünün damızlık ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Güney ve Güneydoğu illerindeki yerli sığırlar, güney sarı ve kırmızı ırkları idi. Halep ve Mısır sığırlarının etkisi bulunan bu cinsin süt verimi yüksektir. 1925-1926 yıllarında Silifke'de Atatürk'ün Tekir Çiftliği'nde Gaziantep'ten Halep kökenli kırmızı ırk boğaları getirilerek Silifke civarında yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Çukurova havzasında 1934'ten itibaren bir sürü oluşturularak, yerli ırkın ıslahı çalışmaları başlatılmıştır (Tekeli-İlkin, 1988: 77).

Anadolu'nun asıl yerli ırkı Karasığırlardır. Saf örnekleri Kütahya ve Afyon yörelerinde bulunan bu ırklar bütün Anadolu'da yaygındı. Orta Anadolu'nun kötü beslenme koşulları içinde ağırlıkları küçülmüştür. Ortalama et verimleri 60-150 kg kadardı. Süt verimleri de düşüktü. Bu sığırlar yılda 500-1000 kg kadar süt vermekteydi (Tevfik Süleyman, 1931: 1752).

Bu dönemde Trakya ve Batı Anadolu'da yaygın olan sığır boz ırktı. Çekim gücü yüksek olan bu ırk iyi bakım altında süt verimini artırmaktaydı. Bulgaristan'da da yaygın olan bu ırkın süt verimi 2500-3000 çıkartılabilmiştir. Boz ırk 1929'da kurulan 12250 dönüm sahası olan Tekirdağ-İnanlı inekhanesinde ıslaha tutularak damızlık boğalar yetiştirilmiştir. Çifteler'de de boz ırktan inekler yetiştirilmiştir. Karacabey'de de bir boz ırk sürüsü kurulmuştur.

Şeker Sanayi A.Ş.'nin çiftliklerinde de sığır yetiştiriciliği yapılarak üreticilere damızlık boğalar dağıtılmıştır. Bunlardan 1935'de faaliyete başlayan Eskişehir Çiftliği'nde boz ırk inekleri yetiştirilmiştir. Yıllık süt verimleri 1200-1500 kiloyu aşmayınca İstanbul'dan 40 montafon ineği alınarak bir taraftan boz ırkla melezlemeye gidilmiş, diğer taraftan safkan montafon yetiştirilmeye çalışılmıştır (Tekeli-İlkin 1988: 78). Çünkü montafonların et ve süt verimleri yüksektir. Ortalama süt verimleri yıllık 2500-3500 kg. arasındadır. Bu ırkın ineklerinin canlı ağırlığı 300-400 kg. iken, boğalarınınki 700 kg.'a kadar çıkmaktadır (Tevfik Süleyman 1931: 1757). 1931'de düzenlenen Ziraat Kongresi'nde sığırların ıslahı için seleksiyon usulü güvenilir ve ucuz bir yöntem olarak önerilmiştir (Karasığır ve Manda Encümen Raporu 1931: 1764).

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk döneminde hayvancılığın ıslahı faaliyetlerinin yöneldiği bir diğer alan atçılık idi. Atlar bu dönemde motorlu taşıtlar henüz yaygınlaşmadığı için taşımacılıkta kullanılmaktaydı. Öte yandan 1930 yılından itibaren tarımda mekanizasyondan atlı tarıma dönülmüştü. Atatürk her çiftçi ailesinin bir çift ata sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1945: 379). Atın kullanıldığı başka bir alan da ordu idi. Ordunun süvari birliklerinde ve topların çekiminde at hala önemini korumaktaydı.

Atların ıslahı ve atçılığın geliştirilmesi için Devlet tarafından haralar ve aygır depoları kurulmuştur. Osmanlı döneminde 1896 yılında Ceyhan'da 80.000 dekarlık alanda Mercimekli Harası kurulmuş ancak bu kurum faaliyetini 1910 yılına kadar sürdürebilmiştir (Tekeli-İlkin 1988: 74). II. Meşrutiyet döneminde, Ticaret ve Ziraat Nezareti, haralar ve aygır kurarak ıslah faaliyetlerine başlamak istemiş, Çifteler'in Aziziye mevkiinde ilk devlet harası kurulmuştur. I.Dünya Savaşı nedeniyle bu hara etkin hale getirilememiştir (Nurettin, 1931: 1772). Türkiye'de Karacabey Harasından başka 1928'de Sultansuyu, 1929'da Çukurova (Mercimek), 1934 yılında Konya Çifteler haraları kurulmuştur (Tekeli-İlkin, 1988: 74). 1931 yılında Erzurum ve Tekirdağ'da iki adet aygır deposu bulunmaktaydı. Bunlardan başka 31 ilde küçük aygır depoları vardı (Nurettin, 1931: 1784). 1926'ya kadar genel bütçeden gelen ödeneklerle yönetilen haralar bu yıl içinde 867 sayılı yasanın çıkarılması ile kendi gelirleriyle yönetilir hale gelmişlerdir. İncelenen dönemde Anadolu'daki atlardan Arap, Acem, Macar, Rus, Fransız ve İngiliz atları gibi çok sayıdaki ırkların etkileri bulunmaktaydı. Genellikle Türkiye'deki atlar küçük cüsseli, çevik, az gıda ile beslenen ve yerel hastalıklara dayanıklı atlar idi. Ülke şartlarına uymak gibi bir avantajları olmasına rağmen, ordunun ihtiyacı ve ağır tarım aletlerinin çekilmesi için daha güçlü ve cüsseli atlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Yerli atların ıslahı için hem seleksiyon usulü hem de dışarıdan getirilen damızlıkların yerli atlarla tesalübü yoluna başvurulmuştur. Kurulan haralar ve aygır depolarında Arap atlarıyla noniuslara ağırlık verilen bir ıslah yolu izlenmiştir (Tekeli-İlkin, 1988: 74,79). Karacabey ve Uzunyayla'da yapılan ıslah çalış-

Levent Şahverdi Arşivi

malarıyla yetiştirilen Türk noniuslarının Türk topçusunun ve büyük çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli olduğu anlaşılmıştır (Çiki, 1931: 1799).

Tarım Bakanlığı 1921'de 31 aygırla 1071 sıfat (dölleme, ilkah) yapmışken, 1937'de aygır depolarında ve istasyonlarında 800 aygırla 28.000 sıfat yaptırabilmiştir. Atların ıslahı faaliyetlerinde damızlığa elverişli olmayan aygırların iğdiş edilmesi önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Bu amaçla damızlığa yaramayan atları faaliyet sahasından uzaklaştırmak için 1937 yılına kadar 300.000 erkek tay ve aygır iğdiş edilmiştir (Nurettin, 1931: 1783; Tekeli-İlkin, 1988: 80). Atçılığın geliştirilmesi için 1931 deki Birinci Ziraat Kongresi Atçılık Encümen Raporu'na göre, damızlığa yaramayan erkek hayvanların ihsa (iğdiş) edilmesi, veteriner kadrosunun artırılması, atların beslenmesi için yonca ve yulaf gibi hayvan yemi üretiminin artırılması ve atların ıslahı için seleksiyon yönteminin uygulanması önerilmiştir (Atçılık Encümen Raporu 1931: 1809).

Yurt hayvancılığının geliştirilmesinde hayvan hastalıklarıyla mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda ilk örgütlenme Sığır Vebası'nın yaygınlaşması üzerine 1901 yılında Bakteriyoloji Hane-i Baytari'nin kurulması ile başlatılmıştır. Doğu illerinde Sığır Vebası'nın zararlarının artması üzerine 1911'de Erzincan'da bir serum laboratuarı kurularak 50.000 hayvana yetecek serum hazırlanmaya başlanmıştır (Tekeli-İlkin 1988: 80). I. Dünya Savaşı içinde Sığır Vebası serumuna duyulan ihtiyacın artması üzerine serum üretimi 150.000 doza yükseltilmiştir. Hayvan hastalıklarıyla mücadelenin Sığır Vebası etrafında gelişmesi, hem bu hastalığın yüksek sayıda hayvan kaybına neden olması, hem de çekim hayvanı olarak tarımdaki işlevinden kaynaklanmaktaydı. Cumhuriyet döneminde, bu iki kuruluşa 1924 yılında Ankara Etlik Enstitüsü eklenmiştir. Ayrıca hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek için karantina istasyonları kurulmuştur (Toprak 1988: 29). 1940'lı yıllarda İstanbul, Bursa, İzmir ve Mersin'de bölge laboratuarları, Adana, Eskişehir ve Konya'da hayvan hastaneleri açılmıştır. Bu teşkilatlanma sayesinde üretilen aşı ve serumların çeşitleri sürekli olarak artmış, 1937'de 5.500.000 doz 28 değişik aşı ve serum üretilmiştir (Tekeli-İlkin 1988: 81).

Levent Şahverdi Arşivi

Hayvancılığın ıslahı ve hayvan hastalıklarıyla mücadele konusunda yapılan çalışmalar sonucu, uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle 1923-1925'de 15.000.000'a düşmüş olan koyun sayısı 1930'ların sonunda yaklaşık 20.000.000'a çıkmıştır. Keçi sayısı ise aynı dönemde 11.000.000'dan 16.000.000'a, büyük baş hayvan sayısı ise 4.000.000'dan 9.000.000'a yükselmiştir. Sırasıyla koyunda artış oranı %33, keçide %45, büyük baş hayvan sayısında ise %125 olmuştur (Tezel, 1994: 355).

Sonuç

1923-1938 yılları arasında milli gelirin yaklaşık yarısını oluşturan tarım sektörüyle ilgili bir çok yasa çıkarılmış ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım arazileri üzerinde özel mülkiyeti pekiştirici bir dizi yasa çıkarılmıştır. Ne var ki, 1930'ların ikinci yarısına kadar, topraklar üzerinde mülkiyet dağılımı ile ilgili Osmanlı'dan devralınan gayri adil yapıya ilişkin her hangi bir ciddi düzenleme girişiminde bulunulmamıştır. 1930'lu yıllarda toprak ağalarının siyasi nüfuzlarının gerilemesi ve artan nüfusun baskısı ile, dünya ekonomik bunalımı nedeniyle daha da çarpıklaşan toprak mülkiyet yapısını düzenleme gereği bazı aydın bürokrat çevrelerde tartışılmaya başlanmıştır. Atatürk 1937 yılında, özel mülkiyet altındaki toprakların alanlarının belirlenecek objektif kriterlere göre sınırlandırılmasının ve her çiftçi ailesine emeğini değerlendirebileceği kadar toprak verilmesinin tarımla ilgili yapılması gereken öncelikli iş olduğunu belirtmiştir. Ancak O'nun sağlığında kapsamlı bir toprak reformu yapılamamıştır. Köylüye hazine arazilerinden toprak dağıtılarak mevcut mülkiyet yapısı kısmen düzeltilmeye çalışılmıştır.

Aşar konusunu cesaretle ele alan Cumhuriyet hükümeti, çiftçilerin üzerinde büyük bir yük olan bu vergiyi kaldırmış, ancak yerine çağdaş bir gelir vergisi koyamamıştır.

Tarımda makineleşme konusunda 1929 yılına kadar hızlı bir ilerleme olmuştur. Bu tarihte yaşanan dünya ölçeğindeki ekonomik kriz tarım ürünleri fiyatlarını düşürmüş ve makineleşmeyi ekonomik olmaktan çıkarmıştır. 1930'dan itibaren tarımda makineleşme, traktör

Levent Şahverdi Arşivi

kullanımı, terkedilmiş ve atlı tarımın modern aletlerle donatılarak yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır.

Zirai kredi konusuna bu dönemde önem verilmiş, Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılmıştır. Öte yandan, küçük çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamak için Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuş ve bunların yurt çapında sayıları ve etkinlikleri artırılmaya çalışılmıştır. Bu sayede köylü tefeci zulmünden kurtarılmak ve tarımsal üretim teşvik edilmek istenmiştir.

Tarımsal üretimin ileri tekniklerle yapılarak verim ve üretim artışı sağlayabilmek için bir çok ıslah istasyonları, deneme tarlaları, fidanlıklar, tohum üretme çiftlikleri kurulmuştur. Hayvancılığın geliştirilmesi için de haralar, inekhaneler, aygır depoları, aşım durakları ve hastalıklarla mücadele enstitü ve istasyonları kurulmuştur. Bu kurumlarda geliştirilen ıslah edilmiş yüksek verimli tohum, bitki ve hayvan cinsleriyle devlete ait kurumlarda önemli sonuçlar alınmıştır. Ancak bu gelişmelerin ülke çapında yaygınlaştırılması incelenen dönem sonrasında gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965,** Burçak Yayınıvi, İstanbul 1968.

Ardıç, Kamuran, **Atatürk'ün Tarım ve Orman Sevgisi ve Tarım Alanındaki Gelişmeler,** TTK Basımevi, Ankara 1987.

At Encümen Raporu, 1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 1804-1812.

Atasagun, Yusuf Saim, **Türkiye'de Zirai Kredi**, Kenan Basımevi, İstanbul 1939.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938,** Derl: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1945.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın),** Bilgi Yayınevi, İstanbul 1969.

Ayas, Nevzat, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1948.

Barkan, Ömer Lütfi, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** C: VI, Sayı: 1-2, Ekim 1944-Ocak 1945, ss. 54-145.

Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I,** Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

Batu, Salahattin, "Köy Davası İçinde Hayvancılık", **Ziraat Dergisi,** Sene: 1, Sayı: 1, 1940, ss. 21-23.

Bilgemre, Kadri, "Doğu Anadolu Kırmızı Sığırlarında Vücut Yapılışı", **Ziraat Dergisi,** Sene: 1, Sayı: 1, 1940, ss. 24-33.

Bulutay, Tuncer-Tezel, Yahya S.-Yıldırım, Nuri, **Türkiye Milli Geliri: 1923-1948,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1974.

Bulutoğlu, Kenan, **Türk Vergi Sistemi,** 5.baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976.

Cevdet Nasuhi, "Zirai Kooperatifçiliğimiz", **1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları,** Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 1930-1951.

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1924; 15 Nisan 1928; 15 Ekim 1928; 3 Mayıs 1929.

Çalgüner, Cemil, **Arazi Mülkiyet Rejimi ve Türkiye'deki Durum,** Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay., Ankara 1970.

Çiki, "Türkiye Atlarının Islahı", **1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları,** İstanbul 1931, ss. 1790-1803.

Düstur, III. Tertipa, C:3, 1922; C.5, Nisan 1924; C.8, Haziran 1927; C.18, 1937; C.5, 1924 (1340).

Gökköl, Mirza, **Türkiye Buğdayları,** C: I, T.C. Ziraat Vekâleti Yayınları, İstanbul 1935.

Levent Şahverdi Arşivi

Güran, Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,** Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.

H.Tahsin, "Karagül Koyunları", **Ziraat Gazetesi,** Cilt: 5, Eylül 1934, ss. 260-263.

İnönü, İsmet, **İnönünün Söylev ve Demeçleri,** TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946), Türk Devrim Enstitüsü, Ankara 1946.

İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı,** Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934.

İstatistik Genel Müdürlüğü; **İstatistik Yıllığı,** C:19, Ankara 1951.

İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı 1940-1941,** C: 12, Ankara 1941.

Kadri, "Memletek Koyunculuğu", **1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları,** Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1931, ss. 1702-1740.

Karamürsel, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler,** TTK, Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989.

Karasığır ve Manda Encümen Raporu; 1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 1763-1766.

Kemal, "Pamuk", **1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları,** Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 682-692.

Köylü, Kazım, **Ziraat İktisadı,** Zirai İşletmecilik, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 4. baskı, Ankara 1963.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** TTK Yayınları, Ankara 1998.

Mağden, Ragıp Ziay, **Zirai Kombinalar,** Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1949.

Mağden, Ragıp Ziya, **Zirai Öğretimde 110 Yıl,** Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Yay., Ankara 1959.

Nurettin, "Atlarımız", **1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları,** Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 1768-1789.

Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt, Hazl: Tevfik Güran, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1997.

Önder, İzzettin, "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar,** Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, , Yurt Yayınları, Ankara 1988, ss. 113-133.

Özek, Süreyya, "Kuraklığa Karşı Tedbir", **Cumhuriyet,** 23 Temmuz 1954.

Özek, Süreyya, "Ziraat Tedrisat İşini Niçin Bugüne Kadar Beceremedik?", **Cumhuriyet,** 8 Temmuz 1954.

Pamuk Encümen Raporu, 1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 693-699.

Ragıp Ziya Maden, **Zirai Öğretimde 110 Yıl,** Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Yay., Ankara 1959, s. 15-27.

Resmi Gazete, 23 Şubat 1341 (1925) Sayı: 84; 25 Şubat 1926; 16 Kanunusani 1928, Sayı: 793; 19 Haziran 1930; 2 Nisan 1931; 20 Haziran 1933 Sayı: 2432; 12 Haziran 1937, Sayı: 3629; 14 Haziran 1937, Sayı: 3630.

Silier, Oya, **Türkiye'de Tarımsal Yapıların Gelişimi (1923-1938),** Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

Sözen, Nur-Arılı, Mustafa, "Atatürk Ulusal Ekonomi ve Tarım", **Atatürk ve Tarım,** Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, ss. 53-77.

Tayşi, Vamık, "Türkiye'de Kuraklık Felaketi ve Onunla Mücadele İmkanları", **Ziraat Dergisi,** Sene: 1, Sayı: 1, 1940, ss. 10-14.

TBMM Zabıt Ceridesi, TBMM Matbaası, Ankara Devre: I, C: 26, 1924; Devre: II, C: 27, 1926; Devre: 3, C: 20, 1930; Devre:5, C:13, 1936; Devre: 5, C: 20, 1937.

Tecer, Meral, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme", **Amme İdaresi Dergisi,** C: 39, Sayı: 4, Aralık 2006, s. 75-116.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-**

Levent Şahverdi Arşivi

2000), Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul 1988, ss. 37-89.

Tevfik Süleyman, "Karasığır ve Manda", **1931 Birinci Ziriat Kongresi İhtisas Raporları,** Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, ss. 1750-1762.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950,** Üçüncü baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Toprak, Zafer, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000),** Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul 1988, ss. 19-35.

Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, Haz., A. Gündüz Ökçün, , Ankara Üniversitesi SBF, Yayınları, Ankara 1981.

Ulus Gazetesi, 8 Temmuz 1949.

Yaşa, Memdu, "Zirai Toprak ve Gelirin Vergilendirilmesi", **İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi,** Yayına Hazırlayanlar: Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul 1965.

Yazıcıoğlu, Turgut-Çağatay, Mecit-Sönmez, Reşit, **Kuruluşunun Yirmi Beşinci Yılında A.Ü. Ziraat Fakültesi,** Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1973.

Zincircioğlu, Öncel, **Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi,** (yayl. y.), Ankara 1994.

Ziraat Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Kısa Bir Bakış, Ziraat Vekâleti İzmir Teknik Ziraat Müdürlüğü Yay., İzmir 1954.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NDA SIHHİYE VE TAHLİYE HİZMETLERİ

Nurhan AYDIN*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında boğazın, müttefik devletlerin oluşturacağı bir donanmayla zorlanıp, İstanbul'un ele geçirilmesini amaçlayan Çanakkale Boğazı harekatının planlanıp uygulanmasına varan gelişmeler içinde, Sıhhiye ve Tahliye işleri savaş içi faaliyetlerinin ilginç bir boyutunu oluşturur. Çanakkale Savaşları sırasında gerek sağlık işleri, gerekse hastalık konusu, hem Türkiye'ye, hem de müttefik ülkelerin çarpıcı örneklerinin sergilenmesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, konuyu başta ATASE, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri, Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri, Askeri Sıhhiye Mecmuası, ayrıca Alman ve İngiliz belgeleri ve özellikle de bu dönemde doktorluk yapan şahısların konuyla ilgili olarak yaptıkları çalışmalar ve değerlendirmeler olmak üzere, ilgili diğer temel eserlerden de yararlanarak, inceleyip tartışmak ve Çanakkale'nin görünmeyen boyutunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Sıhhiye, Müttefik, Hastalık, Tahliye.

THE SANITARY MATTERS AND EVACUATION SERVICES IN THE CANAKKALE WARS

ABSTRACT

The sanitary matters and evacuation deeds forms an interesting side of the wartime activitis within the developments, which aimed to capture Istanbul , progressed during the operation of Dardenelles.In the same time , the bosphours would be forced with a navy to be constituted by allied countries in the first world war.Both the medical issues and the illness topic have the importance of exemplif-

* Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

ying the conditions of Turkey and the allied countries' conditions during the Canakkale wars.

The main aim of our study is to analyse and discuss by benefiting from the military attache, the history of Turkish Armed Forces , the history of Turkish Military Medicine and Military Hospitals, the the Turkish army sanitory services during the Canakkale defense, the newspaper of military sanitory ,Deutsch and English documents referring to subject and especially the studies and evaluations of the people who serviced as doctor at that time and related other works for putting forth the invisible side of Canakkale war.

Key Words: Canakkale wars, Sanitary , Confederate, Addiction, Evacuation.

Çanakkale Savaşları

Çanakkale Muharebeleri, deniz cephesini oluşturan 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi ve onu izleyerek Gelibolu Yarımadası'nda geçen kara muharebeleri, dünyanın en modern ve en güçlü silahlarıyla donatılmış en büyük zırhlı armadalarının cehennemi bombardımanları altında, karşılıklı 25-30 metreyi geçmeyen siperlerde, boğaz boğaza, göğüs göğse geçen ve harp tarihinde benzeri görülmemiş, baş döndürücü ve Türkler için adeta "var olmak ya da yok olmak" gibi bir büyük mücadeleler zinciridir.

Bu nedenle Çanakkale Muharebeleri, tarihin akışı içinde yalnız Türkiye açısından değil, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yönleriyle dünya tarihini etkileyen birçok gelişmeleri ve sonuçları olan önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Türk ordusunun Anlaşma Devletleri'ne karşı denizde ve karada olmak üzere elde ettiği zaferler, hiç kuşkusuz çok üstün maddi güçler karşısında savaşan Türk askerinin, onlarca belki unutulan çok daha üstün manevi gücünden kaynaklanan özveri dolu eşsiz bir cesaret ve kahramanlığının bedelidir.

Çanakkale Muharebelerinin deniz ve kara muharebe alanlarında, birbirine kenetlenerek vatanlarını yayılmacılara karşı korumada, tek

Levent Şahverdi Arşivi

vücut halinde çarpışan Türk subay ve erlerinin gösterdikleri, eşsiz savaş potansiyelinin, tam anlamıyla dile getirilip ortaya konulması pek kolay olmamıştır.

Muharebeler boyunca gerek Türklerin, gerekse İngilizler'in önemli ölçüde kuvveti Çanakkale'ye bağlaması, diğer cepheler için karşılıklı olarak avantajlar ve dezavantajlar yaratmıştır.

Türkiye açısından da yakın tarihi belirleyen olay ve insanların temeli Çanakkale'de atılmıştır. Türkiye Çanakkale Muharebeleri sonucu ilk kez yeniden ayakları üzerinde doğrulmuştur. Çanakkale Savaşı aynı zamanda, gerileme dönemindeki ülkenin kazandığı ilk ve son cephe savaşı olma özelliği taşır.

Madalyonun diğer yüzünde ise, büyük bir insan kaybı, özellikle ordunun yetişmiş elemanları ve milletin okumuş fertleri bulunmaktadır. Ayrıca cephede onca yaralı, hasta, sakat ve gazi olanlarda savaşın başka bir cephesini ortaya koymaktadır. İşte bu cephe Sıhhiye cephesi veya Sağlık İşleri cephesidir ki belki de yaşanılanların gerçeği en iyi yansıttığı cephedir. Şimdi bu cephedeki gelişmeleri sırasıyla ele alınacaktır.

Çanakkale'de Sağlık Hizmetleri

Lojistik ve Sağlık Hizmetleri ile idari hizmetler, Çanakkale Muharebeleri boyunca ikinci bir savaş alanı oluşturacak ölçüde kritik bir alanı oluşturur.

Sevk ve idareden, uygulanan strateji ve taktiğe kadar birçok hayati konuyu birinci derecede etkileyen lojistik şartlar, bilindiği gibi savaşların kaderi üzerinde tayin edici bir rol oynar. Çanakkale Muharebeleri'nde de, Türk tarafının imkansızlıklarına rağmen bu alanda gösterdiği performans, savunmayı ayakta tutan en önemli faktörlerden birini oluşturmuştur[1].

5.Ordunun çarpıştığı Çanakkale Cephesi'nde ise, olumsuz genel koşullara rağmen; ulaşım hatlarının kısa oluşu; ordu menzil sınırlarının Tekirdağ- Bandırma hattına kadar uzatılması;

[1] Göncü Gürsel, Aldoğan Şahin, **Çanakkale Savaşı, Siperin Ardı Vatan**, MB Yayınevi, İstanbul 2006, s. 132.

Levent Şahverdi Arşivi

Marmara Havzası'nda yurtiçi kaynaklarının diğer bölgelere nazaran zenginliği; birliklerin bu kaynaklara çok yakın ve bunlarla kolay irtibatlanır oluşu; ülkenin endüstri merkezi İstanbul'un cepheye yakınlığı; lojistik faaliyetlerinin kısa süreli kriz dönemleri hariç düzenli sürdürülmesini sağlamıştır[2].

Muharebeler sırasında kurulan Menzil Genel Müfettişliği, kendine bağlı lojistik destek birlikleri oluşturdu. Bunlar, sağlık hizmetleri verilmesi, yiyecek ve erzak getirilmesi, cephane tedariki, hayvan ve yem sağlanması ve bunların dağıtılmasıyla görevlendirildi.

5. Ordu birlikleri Rumeli ve Anadolu yakasında tertiplendikleri için, her iki yakada da ülkenin iç bölgeleriyle bağlantı sağlamak üzere ikmâl yolları tesis edilmişti. Saros, Kuzey ve Güney Grupları'ndaki birliklerin ana ikmâl yolu, Edirne'nin Uzunköprü ilçesinden yarımadaya ulaşan bozuk şosesiydi. Bölgeye en yakın demiryolu durağı Edirne'nin Uzunköprü kasabasıydı. Buraya ulaştırılan asker, mühimmat ve sağlık hizmetleri 170 km'lik bir mesafe kat edilerek Eceabat'a ulaşıyordu.Anadolu yakasında birliklerin ana ikmâl yolları ise Biga, Bayramiç, Ezine, Erenköy, Çanakkale, Biga, Balcılar, Bergos veya Işıklar, Biga, Çınardere, Çardak, Lapseki yollarıydı. Gelen ikmâl maddelerinin dağıtımını menzil kolları ve birlik kolları yapmaktaydı[3].

Savaş Sırasında Mevcut Sağlık Kuruluşları

Türkiye, Birinci Dünya Harbi'ne dahil olduğunda ordu, sağlık kurumlarının ağırlığı İstanbul'da bulunuyordu. Haydarpaşa, Gümüşsuyu, Maltepe, Yıldız ve Gülhane Hastaneleri'ne ilaveten Tuzla Hereke, İzmit, Eskişehir, Konya Hastaneleri de İstanbul'a bağlanmıştı. 25 Nisan öncesi, hareket alanında sadece Müstahkem Mevki Komutanlığı emrindeki Çanakkale Merkez Hastanesi ile Gelibolu'daki kışla içinde kurulmuş 400 yataklı Gelibolu Hastanesi vardı.19. Tümen'in seyyar hastanesi Kilitbahir'de, 9. Tümen'in Seyyar Hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı'da bulunmaktaydı. 5.Ordu karargahı Gelibolu'ya geldiğinde, ordu başhekimi Yb. Dr. Mustafa Talat Bey idi.

[2] Göncü, Gürsel, Aldoğan, Şahin, **a.g.e.**, s. 133.
[3] Göncü, Gürsel, Aldoğan, Şahin, **a.g.e.**, s. 138.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Ordu Menzil Müfettişliği de karargahını Gelibolu'ya getirdikten sonra, menzil hatları üzerinde menzil hastaneleri 150 yataklı 3 harp hastanesi kurulmaya başlandı. Bunlardan 500 yataklı üç menzil hastanesi ile, 150 yataklı iki harp hastanesi Biga'da kurulmuştu. Ayrıca Lapseki'ye de 150 yataklı üç harp hastanesi sevk edilmişti. Kızılay'dan 200 yataklı ve mükemmel teçhizatlı bir hastane alınarak, Gelibolu'daki Fransız mektebinde bir hastane daha açılmış oldu[4].

25 Nisan 1915 tarihinde başlayan kara muharebelerinin ilk döneminde, sağlık hizmetleri ağırlıklı olarak tümenlerin sıhhiye bölüklerince yapılmaktaydı. Daha geriye sevk edilen yaralı ve hastalar, Ağa Dere bölgesinde 9. Tümen Seyyar hastanesine Akbaş bölgesinde bulunan 19.Tümen Seyyar hastanelerine ve Anadolu yakasında da Çanakkale Merkez Hastanesi'ne sevk ediliyordu.19. Tümen'in sıhhiye bölüğü Bigalı Köyü civarında, 5. Tümen'in sıhhiye bölüğü Kocadere Köyü'nde, 5. Tümen Seyyar Hastanesi de hafif yaralı ve hastalara bakmak üzere Yalova güneyinde kurulmuştu. 7. Tümen'in sıhhiye bölüğü önce Alçıtepe civarında, daha sonra Soğanlı Dere güney yamaçlarında, seyyar hastanesi de Yalova Deresi batısında kurulmuştu. Soğanlı Dere güney sırtlarında ayrıca 12 ve 2. Tümenler'in de sıhhiye bölükleri; 15.Tümenin'de seyyar hastanesi kurulmuştu. 4., 6. ve 11. Tümenlerin sıhhiye bölükleri ise Ali Bey Çiftliği kuzey batısındaydı[5].

Ağa Dere bölgesinde 3. Kolordu'nun 1. Seyyar Hastanesi ve 4. Tümen Seyyar Hastanesi kuruldu. Havuzlar bölgesinde 10. ve 6. Tümenlerin Seyyar Hastaneleri, 3. Kolordu'nun 5. Seyyar Hastanesi 2.Kolordu'nun 3.Seyyar Hastanesi kuruldu. Çam Burnu güneyinde, 12. Tümen Seyyar Hastanesi ile Güney Grubu'nun sıhhiye deposu faaliyet göstermekteydi. 16. Tümen Seyyar Hastanesi'de Kocadere bölgesindeydi[6].

---

[4] Gözcü, Niyazi İsmet; Özbay, Kemal, **Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhiye Hizmetleri, Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz-1938, Sayı 23, Özbay, Kemal, Türk **Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, **Osmanlı Devri, I. Dünya Harbi İdari Faaliyetleri ve Lojistik**, C.10.

[5] Gözcü, Niyazi İsmet; Özbay, Kemal, **a.g.e.**, s. 23.

[6] Gözcü, Niyazi İsmet; Özbay, Kemal, **a.g.e.**, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Menzil emrindeki sağlık birliklerinde 150 yataklı iki harp hastanesi birleştirilerek ve genişletilerek Lapseki'de bin yataklı bir harp hastanesi kuruldu. Çardak'taki 150 yataklı harp hastanesi de bin yataklı bir hastaneye çevrildi. Biga'da ve Dimetoka'da 500 yataklı, Erdek'te de 400 yataklı üç menzil hastanesi daha açıldı. Karabiga ve Şarköy'de de 150 yataklı harp hastaneleri açıldı. Bu arada Gelibolu kasabası sık sık bombardıman edilince, buradaki Kızılay Hastanesi Şarköy'e, kışla içindeki hastane de Tekirdağ'a nakledildi. 25 Nisan 1915-30 Haziran 1915 arası Akbaş ve Ağa Dere Sevkiyat hastanelerinden geriye, menzil ve vatan hastanelerine 56.396 yaralı ve 2.355 hasta sevk edilmişti[7].

1915 Temmuz'undan sonra cephede toplanan birlik sayısı arttığı için sağlık kuruluşları da takviye edildi. Ağa Dere'deki dört seyyar hastane bir araya getirilerek ağır yaralılar için büyük bir hastane kuruldu. Menzil hattında Mürefte'de 350 yataklı bir menzil hastanesi, Galata Köyü'nde 60 yataklı bulaşıcı hastalıklar hastanesi açılmıştı. Menzil emrine verilen 8. ve 10. Tümenler'in iki seyyar hastanesinden biri Anadolu yakasında Bergos civarında bir çiftlikte, diğeri de Mürefte civarında Eriklice'de, toplam 2 bin yataklı hafif yaralı hastanelerine dönüştürüldüler[8].

Gelibolu Hastanesi genişletilip, bin yedi yüz yataklı olarak yeniden açılmıştı. Bayırköy'de de 500 yataklı bir menzil hastanesi hizmete girmişti. 5. Ordu emrinde olarak, Tekirdağ'da üçüncü bir hastane, nekahethane olarak açılmıştı. İzmir'deki 4. Kolordu askerlik şubesi emrinde tesis edilen Balıkesir, Kırkağaç, Soma ve Manisa harp hastaneleri de, 5. Ordu bölgesinde gelen hastalara tahsis edilmişti[9].

Sadece Temmuz ve Ağustos ayları içinde Akbaş ve Ağa Dere sevkıyat Hastanelerinden, vatan ve menzil hastanelerine 30 binin üzerinde yaralı, 14 bine yakın hasta ve üç bine yakın hava değişimi vakası yollanmıştır.

---

[7] Göncü, Gürsel, Aldoğan, Şahin; **a.g.e.**, s. 140.
[8] Göncü, Gürsel, Aldoğan, Şahin; **a.g.e.**, s. 141.
[9] Gözcü, Niyazi İsmet; **a.g.e.**, s. 23, Özbay, Kemal, **a.g.e.** s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlara ilaveten, Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 70 numaralı vapurları ile Deniz yolları'nın Gülnihal yolcu gemisi, Akdeniz isimli büyük yolcu gemisi ve Bahriye Nezareti emrindeki Reşit Paşa Kuru Yük Gemisi'de seyyar hastane ve hasta nakliye gemisi olarak görevlendirildi ve buna göre donatıldı[10].

Cephede önceleri 3.Kolordu birliklerinde iskorbüt hastalığına rastlanmış, beslenmenin iyileştirilmesiyle bu hastalığın önü alınmıştı. Temmuz, Ağustos aylarında dizanteri şeklinde ishaller, umumi zafiyet, halsizlik gibi durumlar çok artmıştı. Ayrıca sıtma hastalığı da yayılmaya başlamıştı. Tifüse münferit vaka olarak rastlanmaktaydı.

8,5 ay süren muharebeler boyunca, sağlık kuruluşlarının özverili çalışması ile cephede önemli bir bulaşıcı hastalık meydana gelmedi. Bu süre zarfında cepheden 110.220 yaralı, 70.939 hasta ve tebdili havalı vatan ve menzil hastanelerine sevk edilmiştir. 5. Ordu menzil emrinde ve sadece 61 mevcut doktorun görev yaptığı 9.950 yataklı 14 hastane de; 8.5 ay zarfında 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi ve sevk edilmişti. Hastalarda %11.6 yaralılarda ise %2.7 gibi düşük bir ölüm oranıyla neredeyse bir mucize olmuştu[11].

Sıhhiye Hizmetleri

Müstahkem Mevki Komutanlığı kuruluşunda yer alan 5.Şube Müdürlüğü (Başhekim), sağlık işlerini yürütmekle görevliydi. Komutanlığa bağlı birliklerde topçu alayı ve taburlarda birer tabip bulunmakta; fakat Müstahkem Mevki kuruluşundaki 9. Piyade tümeni Alayı ve Taburları tabipten yoksundu. Savaş öncesinde Seddülbahir, Kumkale, Kilitbahir, Çanakkale ve Eceabat'ta 25 ve 100 yataklı birer revir, Müstahkem Mevki birlikleriyle, 9. Tümen için, Çanakkale'de 250 yataklı bir mevki hastanesi bulunuyordu[12].

İngiliz ve Fransız donanmaları (Birleşik filo)'nın, Çanakkale Boğazı önünde görünmeleri ve boğazı geçme girişimleri üzerine, bazı birlikler Çanakkale harekat alanına kaydırılmış olduğundan, o tarih-

[10] Göncü, Gürsel, Aldoğan, Şahin; **a.g.e.**, s. 141.
[11] Göncü, Gürsel, Aldoğan, Şahin; **a.g.e.**, s. 141.
[12] Gözcü, Niyazi İsmet; **a.g.e.**, Özbay, Kemal, **a.g.e.** s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

lere kadar bölgede mevcut sağlık teşkilleri takviye edilmiş olup, revirlerin yatak sayıları artırılmıştı[13].

22 Aralık 1914'te yapılan bir düzenlemede, Anafarta ve Kirte'de birer revir açılması, mevki hastanesi durumunda bulunan Eceabat Hastanesi'nde, Kurucedere (Kocadere) ve Eceabat'taki birliklere revir hizmeti verilebilecek bir koğuşun ayrılması öngörüldü[14].

Mart 1915 yılı başlarına kadar sağlık hizmetleri için alınan önemlerden olarak faaliyete geçen hastaneler şunlardı[15].

	Yatak Sayısı
Kale (Merkez) Hastanesi	3500
Erenköy Hastanesi	50
Ezine Hastanesi	200
Umurbey Hastanesi	200
Kilitbahir Hastanesi	50
Eceabat Hastanesi	200
Toplam	1050

Bu hastanelerin bir kısmının sağlık personeli (özellikle doktor, diş hekimi, eczacı, kimyager) ve malzeme eksikleri vardı. Bunlardan başka geniş bir bölgede yayılmış, bulunan bazı Müstahkem Mevki bataryalarıyla, 9. Tümen tabur ve alaylarının da doktorları yoktu. Bu eksikliklerin giderilmesi için, Harbiye Nezareti'nden istekte bulunulmuştur[16].

Bu arada 9. Tümen emrinde, bölgenin özelliği gereği iki seyyar hastane bulunuyordu. Bu hastaneler, muharebe alanında gereken tıbbı müdahaleyi yapacak biçimde donatılmıştı.

---

[13] Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, **Osmanlı Devri**, V. Cilt, 3. Kitap, **Çanakkale Cephesi Harekatı**, Gnkur.Basımevi, 1980, S. 545.

[14] ATASE Arşivi; No: 6/8907, Kıs. 4836, Dos. H-1, F.1-47.

[15] ATASE Arşivi; No: 6/1670, Kıs. 4701, Dos. H-1, F.1-48.

[16] ATASE Arşivi; No: 6/1670, Kıs. 4701, Dos. H-1, F.1-179.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı Muharebesi sırasında, Boğazın iki yakasındaki sağlık tesislerinin durumu şöyleydi:

Nara, Anadolu Mecideyisi, Çimenlik, Dardanos Tabyaları; Karantina, Erenköy batısı, İntepe'de birer; Anadolu Hamidiye Tabyası'nda iki kıta sargı yeri; Gelibolu Yarımadası'nda Değirmenburnu, Yıldız Tabyalarında, Kilitbahir, Havuzlar, Soğanlıdere, Domuzdere'de birer sargı yeri faaliyet halinde bulunuyordu[17].

Ayrıca 9. Sıhhiye Bölüğü, Anadolu Hamidiye Tabyası- Dardanos Topçu Grubu; Erenköy ve İntepe Topçu Grupları gerisinde; Sarafim Çiftliği'nde birer araba durak yeri kurmuştu.

18 Mart 1915'i izleyen günlerde hastane, sargı yeri ve araba durak yerlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.

İnsan sağlığı bakımından yukarıda açıklanan tedbirlerden olarak Müstahkem Mevki bölgesinde faaliyete geçirilen tesisler yanında, bölgede sağlığı olumsuz yönden etkileyen etkenler ve bunlara karşı kısmen alınan önlemler de şöyle özetlenebilir:

Askerlerin barınma koşulları da iyi değildi. Kışlalarda sıkışıklık vardı. Yeterli ranza olmadığından, erler yerde yatırılıyordu. Üzerlerine örtecek beylikleri de yoktu. Yine tabiyelerde su tulumbası yoktu. Bu yüzden su sıkıntısı çekiliyor; yeterince temizlik de yapılamıyordu. Seddülbahir Tabyası'nın suyu, Rumların oturduğu Kirte Köyü'nden ve açık kanallardan gelmekteydi.

Ayrıca Çanakkale Bölgesi, özellikle Kumkale doğusu ve daha güneyde Menderes Çayı'nın oluşturduğu bataklık ve başka yerlerdeki durgun sular nedeniyle, bölgede var olan sıtma hastalığı yöre halkında ve askerlerde sık sık görülmekteydi.

Bölgede sıkça rastlanan kolera, tifo ve çiçek hastalıklarına karşı aşı uygulamasına özen gösteriliyordu. Lekeli humma (tifüs), tüberküloz, zatürre, zatülcemp gibi hastalıklara da rastlanmaktaydı. Bit salgınına karşı olanaklar ölçüsünde temizliğe önem veriliyordu. Askerlerin giysileri etüv veya sahra fırınlarından geçirilerek temizleni-

[17] **ATASE Arşivi;** No: 6/1670, Kıs. 4701, Dos. H-1, F.1-49.

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Diğer taraftan ülkede ilaç, endüstrisi de yok denecek durumdaydı. İlaçların çoğu, dış ülkelerden gelmekteydi. Daha savaşın başlangıcında iyod sıkıntısı baş gösterdi. Bu nedenle tentirdiyot kullanılmasında çok titiz davranılması emredilmiştir[18].

Hasta ve Yaralıların Tedavi ve Tahliye Yöntemleri

İngiliz ve Fransız donanmasının gerek 3 Kasım 1914, 19 Şubat ve 25 Şubat 1915'te Boğaz'ın giriş tabyalarına yaptığı bombardımanlar sırasında, gerekse bunu izleyen ve Boğaz içinde geçen deniz muharebesinde yaralanan ve hastalanarak mevzi gerisine alınması gereken erlerin tedavileri, yaralı yuvalarında yapılıyordu. Burada yapılan ilk tedavilerinden sonra, ya tekrar cepheye gönderiliyor veya taburlara açılmış olan kıta sargı yerinden gönderiliyordu.

Kıta sargı yerlerinden geriye sevk edilecek olanlar, hafif yaralı toplama yerlerine, yarası ağır olanlar araba durak yerlerine gönderiliyor, buradan da tümen sıhhiye bölüklerince açılan büyük sargı yerine götürülüyordu. Büyük Sargı Yerleri Kerevizdere, Kenker Deresi, Soğanlıdere ve Havuzlar Deresi ile Kurucedere ve Metikde de bölgelerinde açılmıştı[19].

Tümen sıhhiye bölükleri, gelen yaralı ve hastaların tedavisini ve hatta ameliyatını yapmakta, gerekenleri ve yatak mevcudundan fazla olanları, seyyar hastanelere yollamaktaydı.

Tümen sıhhiye bölüklerinde hasta taşıma aracı olmadığından, yaralı ve hastaların muharebe alanı gerisindeki sağlık teşkillerine veya hastanelere nakilleri için, hasta nakliye arabalarından veya erzak, cephane getiren nakliye kollarından yararlanılmaktaydı[20].

Savaşın ilk günlerinden itibaren bazı birlikler Çanakkale harekat alanına kaydırılmış, mevcut sıhhiye teşkilleri takviye edilmiş revirlerin yatak adedi artırılmıştır.

---

[18] Unger, Michael, **Die Bayerischen Militarbeciehungen Zur Turkei Vor Und İm Ersten Weltkrieg**, LANG Peter Yayınevi, Frankfurt, Almanya, s.66.

[19] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekatı, I. Kitap, Ank. Gnkur Basım Evi, 1993, s. 274.

[20] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, V. Cilt, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı, s. 545, 546, 550.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaralanan veya hastalanarak mevzi gerisine alınması gereken erler, yaralı mevzilerinde tedavi ediliyor, burada yapılan ilk tedavilerinden sonra ya tekrar cepheye sevk ediliyor veya taburların açtığı kıta sargı yerlerine gönderiliyorlardı.

Tümen Sıhhiye Bölükleri gelen yaralı ve hastaların tedavisini hatta ameliyatını yapmakta, gerekenleri veya yatak mevcudundan fazla olanları, seyyar hastanelere veya menzil hastanelerine yollamaktaydı[21]. Bu konuda yetkili bir hekim şöyle diyordu: "İngiliz- Fransız saldırısında, Anadolu grubu Kumkale'de, güney grubu ise Seddülbahir de ve kuzey grubu da Arıburnu ve Anafartalar'da olmak üzere, savaşan üç grup oluştu. Sıhhiye bölüğünün sargı merkez noktaları olabildiğince cephe arkasına yakın yerlere kuruldu. Arabaların durak yerlerinde sedye taşıyıcılarının savaş alanından arabalara kadar 15-20 dakikalık bir mesafeyi yürümelerini gerektirecek şekilde, topçu birliklerinin iyice arkasındaydı. Hekimlere ve yardımcılarına savaş alanındaki sağlık hizmetlerini gösterebilmek amacıyla, Seddülbahir'deki Müttefik ve Arıburnu'ndaki İngiliz mevzilerine karşı yapılan şiddetli topçu ve ağır makineli tüfek hücumları sırasında, sedye taşıyıcı kafilelerini bizzat kendim götürdüm. Yaralı transferlerine eşlik ettim. Sonrada araba bekleme yerlerine ve sıhhiye bölüklerine geri döndüm. Kısa bir süre içinde bu hizmet hemen neredeyse otomatik bir dakiklikle gündüzleri ve özellikle de geceleri böyle sürdü[22]".

Savaş, çarpışırken sadece ölümden ibaret değildi. Teçhizat ve malzeme eksikliğinden ameliyatlar gereği gibi yapılamıyor, kimi durumlarda yaralılar doğrudan doğruya ölüme teslim ediliyordu. Salgın hastalıklar, yetersiz beslenme, bit, karasinek ve sivrisinekler, kirli su kaynakları, arıtma malzemelerinin olmayışı veya kıtlığı, ameliyat imkanlarının noksanlığı malzeme eksikliği gibi sorunlar hiç bitmiyordu. Bu konuda yine sağlık görevlisi bir doktor şunları söylüyordu:

---

[21] **ATASE Arşivi;** No: 5/9404, Kıs. 4532, Dos.23, F.4-18.

[22] Unger, Michael, Die Bayerischen Militarbeciehungen Zur Turkei Vor Und İm Ersten Weltkrieg, LANG Peter Yayınevi, Frankfurt, Almanya, s. 213.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ağır yaralıların bulunduğu hastanelerdeki, özellikle Ağaderesi ve Çanakkale hastanelerinde yaptığım gözlemlere göre, yaralıların çoğunluğunun ağır cerahati yaralarla getirdiklerini saptadım. Bunun önlenmesi için nakil işlemlerinin çok hızlı biçimde yapılması gerektiği iyice vurgulanmalı, sıhhiye bölüklerinin uzman hekimlerine temiz çalışmaları ve stoklarında çok miktarda yeni sterilize edilmiş bandaj malzemesi bulundurmaları emri verilmelidir[23]".

"Ayrıca seyyar hastane ve diğerlerinde yaralıların henüz usulüne uygun şekilde indirilmediğini saptadım. Bu nedenle daha üst rütbeli sağlık kurumları sıkı bir kontrol uygulamalı ve hastane hekimleri sık sık yaralı indirip bindirme provaları yaptırmalıydı. Pek çok kez gördüğüm gibi, örneğin; karnından vurulmuş ağır yaralılar, hiçbir zaman koltuk altlarından tutulup bu şekilde sürüklenmemelidir. Tüm başhekimlerden, nakliye konusundaki bu hata ve tutumlara dikkat etmelerini rica ettim[24]".

Haziran ve Temmuz aylarında Arıburnu Cephesi, Seddülbahir'e göre daha sakindi. Seddülbahir bölgesinde, "Kirte Muharebeleri" diye anılan Haziran taarruzunda Türk kaybı 9000 kişi, Müttefiklerde 6500 kişi idi. Taarruz durduruldu. Temmuz ayında da Türk kaybı yaklaşık 16 bin kişi idi. Sayısız insan ölüyordu. Bütün bu mücadele vatanı için, bağımsızlığı için mücadele eden Türk ordusu, diğeri emperyalist ideolojisini gerçekleştirmek isteyen Müttefik güçler idi[25].

"Her zaman, ölmek üzere olanlar için kazılmış, hazır iki mezar bulunuyordu. Askerler yara alıyor, bu yaralar sonra iltihaplanıyordu. Fanilamızı bile yıkayamıyorduk. Ne kadar pislik olduğunu tahmin edemezsiniz. Özellikle tuvaletler. Her tarafta uçuşan tuvalet kağıtları ve sinekler. Konserve kutusunu açtığımız anda milyonlarcası üşüşürdü. Tum Usher[26]".

---

[23] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 216.
[24] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 216.
[25] Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi,** Savaş Yayınları, Ankara 2008, s. 174.
[26] İnceoğlu, Necati, **Siper Mektupları**, 3. Basım- İstanbul, Remzi Kitapevi, 2004, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

Çıkartmanın başladığı gün olan 25 Nisan 1915 ile 1 Temmuz 1915 arasında, Türk kaybı toplam yaralı dahil 56.394 idi[27].

Yaralıların hastaneye yatırılmasında güçlükler çekilmekteydi.Çarpışmalar sırasında günde üç bin, hatta dört bin yaralı vakası olmuş, bunların bakımı ve yatırılması için memleket içi hastanelere sevkleri gerekmişti.Daha önce bahsedildiği gibi, Kıta Sargı Yerleri, ilk müdahaleyi yapıyordu. Yarası ağır olanlar Araba Durak Yerleri'ne gönderiliyor, buradan Büyük Sargı Yerleri'ne sevk ediliyorlardı.

Büyük Sargı Yerleri, daha ağır yaralıları tedavi ediyor veya Tümen Sıhhiye Bölüklerine sevk ediliyorlardı. Tümen Sıhhiye Bölükleri yaralıların tedavisini, hatta ameliyatını yapıyor, gerekenleri veya yatak mevcudundan fazla olanları seyyar hastanelere veya menzil hastanelerine gönderiyordu. Yaralıların bir kısmı da memleket hastanelerine sevk ediliyordu. 5. Ordu'nun Sıhhiye teşkillerinde hasta nakliye aracı yoktu. Bu yüzden yaralıların muharebe sahası gerisine sıhhiye teşkilatlarına veya hastanelere nakilleri için nakliye arabaları veya erzak, cephane getiren nakliye kollarından faydalanılmaktaydı. Nakliyata yöre Türk halkı da arabalarıyla katkıda bulunmuşlardır[28].

Sıhhiye bölükleri, nakliye arabalarının duraklayıp hasta ve yaralı kafilelerini durumlarına göre ayırıp sevk edebilmek için Araba Durak Yerleri ile Hafif Yaralı Toplama Yerleri açıyorlardı[29].

Ağır veya hafif yaralılar ayrı ayrı kafilelerle sevk ediliyorlardı. Araba kolları, her 20 kilometrede bir kurulan ve 50'şer yataklı sıhhiye istasyonları arasında çalışıyordu. Ağır yaralılar, burada bekleyen diğer nakliye kollarına devrediliyordu. Bir kısmının tedavileri yapılıyor, bir kısmı da memleket içindeki hastanelere sevk ediliyordu. Bunlar, Eceabat (Maydos) ve Akbaş İskeleleri'ne gönderilmekte idi. Yük boşaltarak dönmekte olan vapur, take, mavna ve yelkenlilere bindirilmekteydiler. Bu iskeleler, aynı zamanda "Yaralı Aktarma Merkezi" olarak çalışıyordu[30].

---

[27] **ATASE Arşivi;** 5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.
[28] **ATASE Arşivi;** 5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.
[29] **ATASE Arşivi;** 5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.
[30] **ATASE Arşivi;** 5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.

Levent Şahverdi Arşivi

Şiddetli savaşların yapıldığı kritik günlerde, Tümen Sıhhiye Bölüklerine 2000 ve daha fazla kişinin geldiği görülmüştür. Bu sıralarda hep pamuk ve sargı bezi sıkıntısı çekilmiştir. Sıhhiye personeli bitap düşmüştü. Hatta bazı sıhhiye bölükleri, cephedeki yaralılara zamanında müdahale edebilmek için ateş hattına kadar sokulmak zorunda kalmışlardı. Türk askerlerinde görülen yaralanmalar özellikle bomba, şarapnel veya piyade mermilerinden meydana gelmiştir[31].

Türk Sıhhiye Birlikleri Dr. Mayer'in kontrolü altındaydı. Doktorun, hastalıkların yayılmasını önlemek, temizlik koşullarını uygulatmak, malzeme temin etmek, sargı yerleri ve hastanelerin kontrolü, sıhhiye ekibinin yönetilmesi gibi sorumlulukları vardı. Dr. Mayer bu konuda: "Mart ayında 50 bin yaralı kapasitesine göre toplam 6 aylık malzemeyi hazırladığım ve bunların sevk edilmesini yazıyla da garantilediğim halde, her bir kilo pamuk için resmen ve gerçek anlamda mücadele edip Savaş Bakanlığı'na soruları bir biri ardına iletmek zorunda kaldım" demektedir[32].

Cephede Görülen Başlıca Hastalıklar

Sıtma

Tüm cepheler ve cephe gerisindeki kapmalarda görüldü. Cibinlik koruması da fayda etmiyordu. Boğaz'daki Başkomutanlıkta çeşitli kalelere dağıtılmış kıtalarda sıtmaya sıklıkla rastlanıyordu. Sivrisinekle mücadele için Dr. Mayer gecesini gündüzüne katıyordu. Önce biriken suları boşaltacak drenaj çukurları açtırıldı.

"Sıtmayı önlemek için drenaj çukurları açtırdım. Böylelikle küçük su birikintileri ile bataklıklar kurutulmuş ve mevcut su kaynakları kirlenmekten korunmuş oldu. Bu nedenle, özellikle de Seddülbahir'deki mevzilerimizi, en öndeki avcı hendeklerine kadar inceledim. Askerlerin yağmurda su altında kalmamaları amacıyla drenaj için öngörüldüğü gibi, her türlü sızıntının giderilmesi için mümkün olan her önlemin alınmasını sağladım[33]".

---

[31] **ATASE Arşivi;** No: 6/1670, Kls. 4701, Dos. H-1, F.1-49.
[32] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 213.
[33] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 341.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bunun yeterli olmadığı yerler veya mümkün olmadığı durumlar vardı. Bunar hiç de az değildi. Dr. Mayer alışılmadık bir yönteme başvurmak zorunda kaldı. Ateş yakarak sinek kaçırmak durumunda kalıyordu.

Ama o günün koşullarında ateş yakarak sinek kovalamaya çalışmanın tek sebebi, yokluğun getirdiği çaresizlikti.

"Bataklık zemin nedeniyle, özellikle Kumkale'deki mevzilerde, sıtmayla mücadele amacıyla drenaj yapılmasına stratejik açıdan olanak yoktu. Bu yüzden Anadolu grubu komutanına, kale komutanına ve özellikle de Ekselansları sayın Amiral Von Usedon'a karanlık bastığında kamplardan deve at, öküz ne bulurlarsa hayvanların kurutulmuş gübrelerini, küçük kümeler halinde kampa paralel şeklinde dizerek ateşe vermeyi ve sonra üstünü toprakla örtmeyi teklif ettim. En azından, sivrisineklerin büyük kısmı böylece kaçırılabilirdi[34]".

Tifüs

Tifüsün yayılmasının en önemli nedeni olan bite rağmen bu hastalık çok yaygın biçimde görülmedi. Bunda Dr. Mayer'in çabalarının etkisi vardı. Ancak tifüs hiç görülmüyor değildi. Sıtma şüphesiyle çıkartma birliğinden dönen bir subay, filo komutanına geldiğinde yığılarak yere düşüyor ve bitlendiği anlaşılıyordu. Bu ağır tifüs vakasıydı. Buna rağmen başarı sağlanmış ve tifüs görülmesine rağmen salgın haline gelmesi önlenmişti.

"Bit felaketi halen yaygın. Şimdiye kadar tifüs ve ateş nüksetmesinin kökeni olan meskün yerlerde yapılan titiz gözlemler sayesinde, ordunun korunmasında başarılı olunmuştur. Birlikler, kolayca kurulabilen seyyar fırınlarda giysilerini bitlerden temizlemeleri konusunda defalarca uyarılmışlardır. Bazı birlikler emre uymuştur.

Bit her yerdeydi. Daha önce ifade edildiği gibi siperler birbirine yakın mesafede idi. Askerler aylarca yıkanmıyor, çamaşırlarını değiştirme imkanları yoktu. Seyyar fırınlar kuruluyor, giysilerin bitlerden temizlenmesi amaçlanıyordu. Ancak aylardır ölümle iç içe yaşayan

[34] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 342.

Levent Şahverdi Arşivi

askerler, bu duruma belki de aldırmıyorlardı. Onlara göre ölümden başka son yoktu[35]".

İskorbüt

Mart ayında, 5 Ordu'da yetersiz beslenme nedeniyle büyük bir iskorbüt salgını görüldü. Bana karşı Dr. Mayer, özellikle bol miktarda yeşil sebze ve salta tüketimini sağlayarak, mücadele etti. Yaklaşık 1000 vakaya ulaşan salgını hızla önlemeyi başardı. Ancak bir Türk askeri şöyle diyordu: "Onların yiyecek istihakları bizimkilerden büsbütün başka, sabahları kaşar peynirinden reçeline kadar veriliyormuş[36]".

"Öğleye doğru geriden ekmek ve yemek mekkereleri geldiler. Askerler, gelen kurtlu bakla yemeğini, karavanalara aldıktan sonra, intikam alır gibi, bu yemekleri nasıl tarlalara doğru fırlatıp döküyorlar, hâlâ kurtlu bakla" diye bağırıyorlardı[37].

Dizanteri, Kolera, Aşı

Ağustos ayının sonlarına doğru, birkaç gün içinde 500 vakaya ulaşan dizanteri salgını ortaya çıktı. Hastalığa yakalanmış bir alayın tümüne, bol miktarda killi toprak yedirerek önlemeyi başardım[38].

İlaç yokluğunda killi topraktan medet umuluyordu. Ancak Dr. Mayer'in çalışmaları sonuç veriyordu. Hiç olmazsa yeni gelenler için aşılama yapılabiliyordu.

Sonuç

Çanakkale Savaşı'nda sağlık işlerinde herhangi bir aksaklık görülmemiştir. İlk günlerde sağlık personeli yetersizliğinden şikayet edilmiş ise de bu konu kısa bir süre içerisinde çözümlenmişti. Sağlık malzemesi de seferi kadrolarına göre tamdı.

---

[35] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 213.
[36] Sunate, İ. Hakkı, **Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anılarım**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2003, s. 93.
[37] Sunate, İ. Hakkı, **a.g.e**., s. 129.
[38] Unger, Michael, **a.g.e**., s. 342.

Levent Şahverdi Arşivi

4 Mayıs 1915 durumuna göre; Tekirdağ, Şarköy, Gelibolu, Lapseki, Ezine, Dümrek, Biga ve Dimetoka Köyü hastanelerinde toplam olarak 5000'den fazla yatak mevcuttu. Bu sabit hastanelerden başka ordu, kolordu ve tümen seyyar hastaneleri'de açılmıştı. Bunların toplu olarak bulunduğu yerler, Soğanlıdere, Kocadere ve Akbaş İskelesi aynı zamanda "Yaralı Aktarma Merkezi" olarak çalışıyor; gemiler boş dönerken buradan yaralıları alıp sabit yurt içi hastanelerine taşıyorlardı[39].

5. Ordu'nun sağlık teşkilleri, muharebenin şiddetlenmesiyle gittikçe takviye edilmiştir. 6 Temmuz 1915'te görülen yerlerde hastanelerin (26 Hastane) yatak sayısı genel toplam, 110.700'e ulaşmıştır. Hastane kapasitelerinin artırılmasında sivil halkın büyük katkısı olmuştur. Muharebe alanı bölgesindeki hemen hemen bütün köylerin halkı, elindeki yatağını orduya vermekte adeta yarışmışlardır[40].

Cephedeki yaralıların alınması ve ölülerin kaldırılması için, zaman zaman birkaç saatlik ateşkes yapılmıştır. Nitekim 4 Mayıs gecesi yapılan İngiliz taarruzunda, her iki taraf ağır kayıp vermiş ve yapılan böyle bir ateşkesle 500 İngiliz ölüsü kaldırılmıştır[41].

Çanakkale Savaşı askeri açıdan büyük bir zaferdir. Ama onu bütün zamanlar için bir başlangıç noktası yapan karakteri; Müttefikleri Çanakkale'de durdurmaları, Türkiye'yi yıkımdan korumuş, dolayısıyla o tarihte lidersiz, örgütsüz, moralsiz ve bağımsızlığını kaybetmiş bir milletin haritadan silinmesini engellemiştir.

Mustafa Kemal'in muharebeler sırasında özellikle 25 Nisan ve 10 Ağustos 1915 tarihlerindeki inisiyatifi sadece milletlin kaderi üzerinde tayin edici olmamış; aynı zamanda edindiği haklı şöhret, 19 Mayıs 1919, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile TBMM'nin açılışına dek uzanan süreçteki liderliğini de sağlamıştır.

---

[39] T.C. Milli Savunma Bakanlığı, **Çanakkale 1915, Osmanlı Devletinin 700. Kuruluş Yıldönümü**, s. 212.

[40] T.C. Milli Savunma Bakanlığı, **a.g.e**., s. 214.

[41] T.C. Milli Savunma Bakanlığı, **a.g.e**., s. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendi vatanının kutsal hürriyeti için toprağa girmeyi tercih eden Türkler, Çanakkale'de nelere kadir olduklarını öncelikle kendilerine, sonra diğer milletlere ispatladılar. Çanakkale yeniden bir millet olabilmenin temelinin atıldığı yerdir. Çanakkale'nin tüm millete verdiği özgüven, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük yenilgi ve yıkıma rağmen, İstiklâl Savaşı'nın gerçekleştirilmesini sağlayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sonsuza dek yaşayacağının ve yaşatılacağının temel taşının atıldığı yerdir.

KAYNAKÇA

ATASE Arşivi; No: 6/8907, Kıs. 4836, Dos. H-1, F.1-47.

ATASE Arşivi; No: 6/1670, Kıs. 4701, Dos. H-1, F.1-48.

ATASE Arşivi; No: 6/1670, Kıs. 4701, Dos. H-1, F.1-179.

ATASE Arşivi; No: 6/1670, Kıs. 4701, Dos. H-1, F.1-49.

ATASE Arşivi; No: 5/9404, Kıs. 4532, Dos.23, F.4-18.

ATASE Arşivi;5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.

ATASE Arşivi;5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.

ATASE Arşivi;5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.

ATASE Arşivi;5/9404,Kls.4532,Dos.23,F.4/18.

ATASE Arşivi; No: 6/1670, Kls. 4701, Dos. H-1, F.1-49.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekatı, I. Kitap, Ank. Gnkur Basım Evi, 1993.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi,** Savaş Yayınları, Ankara 2008.

Gözcü, Niyazi - İsmet; Özbay, Kemal, **Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhiye Hizmetleri, Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1938.

Göncü, Gürsel - Aldoğan, Şahin, **Çanakkale Savaşı, Siperin Ardı Vatan**, MB Yayınevi, İstanbul 2006.

İnceoğlu, Necati, **Siper Mektupları**, 3. Basım Remzi Kitapevi, İstanbul 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

Özbay, Kemal, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, **Osmanlı Devri, I. Dünya Harbi İdari Faaliyetleri ve Lojistik**, C.10.

Sunate, İ. Hakkı, **Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anılarım**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2003.

Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, **Osmanlı Devri**, V. Cilt, 3. Kitap, **Çanakkale Cephesi Harekatı**, Gnkur.Basımevi, 1980.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı, **Çanakkale 1915, Osmanlı Devletinin 700. Kuruluş Yıldönümü.**

Unger, Michael, **Die Bayerischen Militarbeciehungen Zur Turkei Vor Und İm Ersten Weltkrieg**, LANG Peter Yayınevi, Frankfurt, Almanya.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YAYIN TANITIM / PUPLICATION DESCRIPTION

1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat

Hüseyin TOSUN*

1946 yılı Türkiye'de demokratikleşme açısından önemli bir yıl olarak kabul edilir. Çünkü bu yıldan itibaren Türk siyasi hayatı CHP dışında 2. bir partinin kurularak seçimlere çok partili olarak gidilmesine şahit olmuştur. Bu gelişme O dönemde Türkiye için önemli bir adımdır. Bunun nedenleri incelendiğinde ise üç farklı ve önemli neden karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki uluslararası koşullar olup, temelde Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Sovyet tehdidi nedeniyle Batı'ya ve ABD'ye yönelmesiyle alakalıdır. İkinci neden Cumhurbaşkanı olarak İsmet Paşa'nın çok partili rejimden yana tavır koyması ve CHP içerisindeki otoriter tek parti yönetimi yanlılarına yüz çevirmesidir. Üçüncü önemli neden ise Türkiye'de tek parti döneminde güçlenmeye başlayan burjuvazinin artık bürokrasinin kendisine çıkardığı engellerden ve yüklediği vergilerden bıkarak daha liberal bir yönetime yönelmek istemesidir. Bu değişimin yaşanmasında üç etken farklı oranlarda rol oynamıştır.

Diğer dünya devletleriyle kıyaslandığında Çok partili siyasal hayata geçiş süreci Türkiye'de çok daha kolay ve uyumlu bir değişim süreci olarak yaşanmıştır.

Bu değişim süreci Türkiye Cumhuriyeti'ndeki tüm illerde olduğu gibi Erzurum'da da yaşanmıştır. Erzurum'da bu süreç gerek CHP'den sonra DP İl Teşkilatının resmen kurulup faaliyete geçmesiyle hareketlenmiştir. 1950 seçimleriyle iktidara gelen ve bu iktidarı on yıl süren Demokrat Partinin belirli dönemlerde yurt çapında oy oranlarında dalgalanmalar yaşanmıştır. Ancak bu durum Erzurum'da yaşanmamıştır. Bu süreçte hükümetin yönlendirdiği imkanlar çerçevesinde Erzurum'un ihtiyaçları karşılanmış ve Mecliste Erzurum ile ilgili konulara ayrı bir önem verilmiştir. Bu bağlamda 1946-1960 arasında Erzurum'daki siyasi hayatı bilimsel metotlarla inceleyen bu çalışmada; her iki partinin Erzurum'daki rekabeti, politikalarının Er-

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı

Levent Şahverdi Arşivi

zurum'daki yansımaları, Gerek C.H.P. gerekse D.P'nin iktidarda oldukları dönemlerde Erzurum'a yapılan bürokratik atamalar, bayındırlık işleri ve ekonomik faaliyetler ele alınmaktadır.

Recep Murat GEÇİKLİ tarafından akademik bir yaklaşımla ve kritikçi bir anlayışla kaleme alınan 1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat adlı bu eser Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını olarak okuyucuları buluşmuştur. Önsöz, kısaltmalar ve giriş kısımlarını takiben beş bölüm, sonuç, kaynakça, ekler ve dizin kısımlarından oluşan eser toplam 257 sayfadır.

Giriş (s.1) kısmında Erzurum'un tarihi kısaca özetlendikten sonra "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Erzurum ve Siyasi Partilerin Genel Politikaları (1946-1947)" konulu birinci bölüm (s.9) yer almaktadır. Bu bölümde; 1946 Genel Seçimlerinden önce D.P. Erzurum İl Teşkilatı'nın kurulması, belediye seçimleri, Erzurum'da C.H.P'ye bağlı kurumlar, 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri sürecinde partilerin propaganda konuşmaları, seçim hazırlıkları, Erzurum'da alınan sonuçlar, yapılan itirazlar ve Erzurum mitingi ile partilerin o dönemdeki kurultayları incelenmektedir.

"Yurt Genelindeki Siyasi Gelişmeler ve Erzurum'daki Yansımaları (1947-1950)" konulu İkinci bölümde (s.39); 1947 yılı itibariyle siyasi gelişmeler çerçevesinde Erzurum'daki bürokrasi ve altyapı çalışmaları, Mahkemelik olan ve 27 Haziran 1948 düzenlenen Demokrat Parti Erzurum Mitingi, 1948 ara seçimleri ve Erzurum, 20 Haziran 1949'da gerçekleşen Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresi, 1949'da Erzurum ve siyasi tartışmalar çerçevesinde seçim kanunu arayışları ve C.H.P'ye bağlı bir kurum olan ve siyasi hayatta da etkinliğini koruyan Halkevleri ve Erzurum Halkevi ele alınmaktadır.

"Erzurum'da siyasi hayat açısından yeni bir başlangıç: Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi konulu Üçüncü bölümde (s.81); 1950 Genel seçimleri için hazırlanan yeni seçim kanunu, partilerin Erzurum milletvekili adayları, bu süreçte yaşanan tartışmalar, partilerin seçim

Levent Şahverdi Arşivi

kampanyaları, 1950'de gerçekleştirilen genel seçimlerin sonuçları, birinci Menderes hükümetinin kurulması, Adnan Menderes'in Başbakan sıfatıyla Erzurum'u ilk ziyareti, Demokrat Parti Politikaları çerçevesinde Erzurum'da yapılan sosyal ve ekonomik kalkınma hamleleri, İkinci Menderes hükümetinin kurulması ve Rıfkı Salim Burçak'ın gümrük ve tekel bakanı olması, Erzurum depremi, 9.Dönem Erzurum milletvekillerinin gündeme yönelik faaliyetleri irdelenmektedir.

"Demokrat Partinin iktidarını pekiştirdiği yıllar ve Erzurum'da siyaset" konulu dördüncü bölümde (s.121); 1954 Genel Seçimleri öncesinde yurt genelindeki siyasi gelişmeler, 1954 Genel seçimlerinde partilerin Erzurum'da milletvekili adaylarını belirleme süreci, partilerin seçim kampanyaları, seçimlerin sonuçları, seçilen milletvekilleri, 10.dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum milletvekillerinin gündeme yönelik faaliyetleri ve Hüseyin Köycü tarafından Erzurum'da kurulan "ufak parti" ele alınmaktadır.

"Demokrat Parti'nin Son Döneminde Erzurum'da Siyasi Gelişmeler ve sosyo-ekonomik atılımlar (1957-1960)" konulu beşinci Bölümde (s.147); 1957 genel seçimleri, milletvekili adayları, siyasi partilerin propaganda çalışmaları, seçimlerin sonuçları, Erzurum'dan seçilen milletvekilleri, Erzurum Atatürk Üniversitesinin kurulması süreci, Erzurum'da derneklere verilen siyasi destek ve kadastro sorunun çözülmesi için Başbakan Adnan Menderes'in girişimleri, Siyaset –cemaat ilişkileri ve aşiretlerin, Erzurum'da siyasetin unsurlarından birisi haline gelmesi, iktidar muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesi ayrı ayrı ele alınmaktadır.

Sonuç kısmında (s.187) yazar ele alınan konuların kısa bir özetini yapmaktadır. Burada; Erzurum, yüzyıllar boyunca coğrafi konumu ve stratejik özellikleriyle Anadolu'nun en önemli şehirlerinden birisi olduğu, tarihsel geçmişinin arka planında; siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik ilişkilerin büyük rolünün bulunduğu ve özellikle uzun süren savaşların bölge üzerinde yıkıcı etkisinin, XX.yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettiği belirtilerek;Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan C.H.P'nin Türkiye'nin hayati sorunlarını ivedilikle

Levent Şahverdi Arşivi

çözmeye niyetlenmesinin yanında, ülkeyi uygarlaştıracak programlarla da donatıldığı ve bu doğrultuda dönemin zorlu şartlarında ve imkânsızlıklarında rağmen büyük işler başardığı vurgulanmaktadır. Ancak zamanla C.H.P'nin zamanla örgütsel olarak sıkıntılar yaşamaya başladığı, İllerdeki üst düzey bürokratların, görev yaptıkları yerlerde partiyi de idare ettikleri ve bu çerçeveden geniş halk kitlelerinin parti çalışmaları içerisine yeterince dahil olamadığı bunu da siyasi hayat için büyük bir eksiklik oluşturduğu ileri sürülmektedir. Tek parti iktidarının yaşandığı günlerde C.H.P.; Erzurum'da sadece belirli bir kesimin aktif olarak rol aldığı bir siyasi parti konumuna düşmüşken D.P'nin kurulmasıyla birlikte bütün yurtta olduğu gibi Erzurum'da da siyasi hayat canlanmaya başladığı, 1946 genel seçimlerinde yaşanılan sıkıntılara rağmen, D.P. Erzurum'da gücünü muhafaza ettiği, 1950'de yapılan genel seçimlerde D.P. başarılı olduğu, bu tarihten itibaren yapılan, 1954 ve 1957 Genel Seçimlerinde de aynı başarıyı devam ettirdiği, On yıllık D.P. iktidarında Erzurum milletvekillerinin tamamının D.P. listelerinden seçildiği, ülke genelinde D.P'nin oy oranlarında dalgalanmalar yaşanırken, Erzurum'un bu partiye verdiği siyasi destek kesintisiz devam ettiği belirtilmektedir. Buna karşın D.P. hükümetlerinin de Erzurum'a karşı her zaman samimi yaklaşımlar sergiledikleri ifade edilmektedir.

Sonuçtan sonra yer alan Kaynakça (s.197) incelendiğinde; öncelikli olarak birinci el kaynakların kullanıldığı görülmektedir. Bunları ise; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve dönemin canlı tanıklarının aile kütüphaneleri ve özel arşivlerinden temin edilen belgeler ve dönemin basını oluşturmaktadır.

Kaynakça'dan sonra yer alan Ekler kısmında (s.205) ise toplam 13 ek yer almaktadır. Bunları; 27 Haziran 1948'de D.P'nin Erzurum'da düzenlediği mitingin el ilanı, 1948 Ara Seçimleri Genel Seçimleri Öncesi C.H.P. Erzurum Milletvekilleri Adaylarını Belirleyecek Olan Erzurum Yoklama Kurulu Üyeleri, 1950 Seçimlerinde C.H.P. Aday Adaylarının Başvuru Formu, 1950 Genel Seçimlerinde C.H.P. Milletvekillerini Belirleyecek Yoklama Kurulu Üyeleri ve C.H.P. İl Örgütünün Tam Listesi, 1950 Genel Seçimleri İçin C.H.P. İl Yoklama Ku-

Levent Şahverdi Arşivi

rulu'nun Yaptığı önseçimlerin Sonuçları, 27 Ekim 1957 Genel Seçimlerinde Sandık Kurul Başkanlıkları, Erzurum Milletvekili Fethullah Taşkesenlioğlu'nun Başbakan, Adnan Menderes'i Temsilen Said-i Nursi ile Yaptığı Görüşmenin içeriğini Anlatan Mektup, XI. Dönem Erzurum Milletvekillerinden Mehmet Eyüboğlu'nun Yassıada Duruşmalarında Mahkemeye Sunduğu Savunma Metni, Erzurum Atatürk Üniversitesi Açılması ile ilgili Gazete Haberi, 1946-1960 Yıllarında Erzurum'da Görev Yapan Vali ve Belediye Başkanları, 1946-1960 Yılları Arası Erzurum Milletvekilleri (8, 9, 10, 11.Dönem), Dönemin Erzurum Siyasetinde Tanınmış Simaları ve Erzurum Aziziye Tabyasının Açılışıyla ilgili doküman oluşturmaktadır.

Dizin (s.249) ile tamamlanan eser ortaya konulan sonuçlar itibarıyla, bu konuda yapılmış çalışmaların eksiklerinin giderilmesine ve yeni yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız 1946-1950 yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat adlı bu çalışma ile çok partili sisteme geçişin yerel manadaki yansımaları Erzurum örneğinde ortaya konulmaktadır. Bu nedenle ülkemizde şehir tarihçiliği üzerine ve Türk Siyasal Hayatı üzerine yapılan araştırmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Özellikle tarih, sosyoloji ve Türk siyasal hayatına merak duyan okuyucular bu eseri ilgiyle karşılayacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim sürecini bütün yönleriyle aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda *Derginin Yıllık Dizini* ve on sayıda bir olmak üzere de *Genel Dizini* çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türkiye Cumhuriyeti Tarihini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim insanlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim insanlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihini kuruluşundan bugüne bütün yönleriyle inceleyen özgün araştırmalar yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

Levent Şahverdi Arşivi

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunan çalışmalar yazar adları gizlenerek; başlığın makalenin içeriğine uyumluluğu, kapsam ve uslupça yeterliliği, makalenin özgünlüğü, kurumsal yetkinliği, içeriğin amacı karşılama düzeyi, dil ve akıcılık, atıf yapma, kaynak gösterme ilkeelerine uygunluğu, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, sonuç ve önerilerin yeterliliği, özetlerin içeriği karşılama düzeyi bakımlarından incelenmek üzere alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. İncelenmesi tamamlanan çalışmalar tekrar Yayın Kurulu'na getirilir ve burada oybirliği ile karar verilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir, ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayınlanan makalelerin yazarlarına telif ücreti, hakemlere ise inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu, 2007 : 50)

...Bazı araştırıcılar (Feyzioğlu, 1985, Gönlübol ,1987, Şimşir, 2001)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

Levent Şahverdi Arşivi

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere CD-ROM ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: atamdergisi@gmail.com • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and his Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons

Levent Şahverdi Arşivi

of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

Levent Şahverdi Arşivi

The Evaluation of the Articles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

Levent Şahverdi Arşivi

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1. Title of the Article

2. Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3. Abstract and key words (in Turkish)

4. It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5. Showing the contribution (if necessary)

6. Bibliographical index

7. The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

Levent Şahverdi Arşivi

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

Levent Şahverdi Arşivi

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. S. 30.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Levent Şahverdi Arşivi

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: atamdergisi@gmail.com • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi